

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК 2020

В. М. Терзи

7.

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

В. М. Терзи

В. М. Терзи
БОЛГАРСЬКА МОВА

Вероніка Терзі

БОЛГАРСЬКА МОВА

підручник для 7 класу
закладів загальної середньої освіти

2-ге видання, перероблене

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Вероника Терзи

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

учебник за 7. клас
на средните общообразователни училища

Второ издание, доработено

Чернівці
„Букрек“
2020

УДК 811.163(075.3)
Т 35

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(лист Міністерства освіти і науки України від 03.06.2020 № 1/11-3696)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Терзі В. М.
Т 35 Болгарська мова : підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти.
2-ге вид., перероблене. Чернівці : Букрек, 2020. 240 с. : іл.
ISBN 978-617-7770-85-4 **УДК 811.163(075.3)**

Терзи В. М.
Т 35 Български език : учебник за 7. клас на средните общообразователни училища.
Второ издание, доработено. Черновци : Букрек, 2020. 240 с. : ил.
ISBN 978-617-7770-85-4 **УДК 811.163(075.3)**

ISBN 978-617-7770-85-4

© Терзі В. М., 2-ге вид.,
перероблене, 2020
© Видавничий дім „Букрек”, 2020

Мили приятели!

Пред вас е учебник по български език за VII клас, създаден от голям творчески колектив – учени, учители, сътрудници от издателството «Букрек» – Черновци.

Учебното помагало е създадено за вас, за да имате възможност да обогатите и да усъвършенствате своя усет за правилна, ясна и точна реч, и е съобразено със съответната учебна програма по български език на МОН – Украйна.

Вашата задача е да овладеете нормите на книжовния език, за да го използвате в официална обстановка, да различавате литературни и диалектни езикови явления въз основа на родния си говор, един от 104-те български говора, представени в Южна Украйна.

Учебният материал е разпределен по теми; практическите задания са подбрани и съобразени с темите. Надявам се, че предложените учебни текстове, граматически коментари, тренировъчни упражнения и творчески задачи ще ви улеснят усвояването на правописните и правоговорните норми на съвременния български литературен език, ще осигурят обогатяване на езиковата ви култура, а така също ще разширят речниковия ви запас и улеснят употреба на изучаваните граматически категории в речевата ви практика.

В учебника са представени и допълнителни материали, които ще ви помогнат да се запознаете отблизо с България, една от страните на Европейския съюз, с основните исторически събития и периоди от българската история, както и с традиции и обичаи на българския народ.

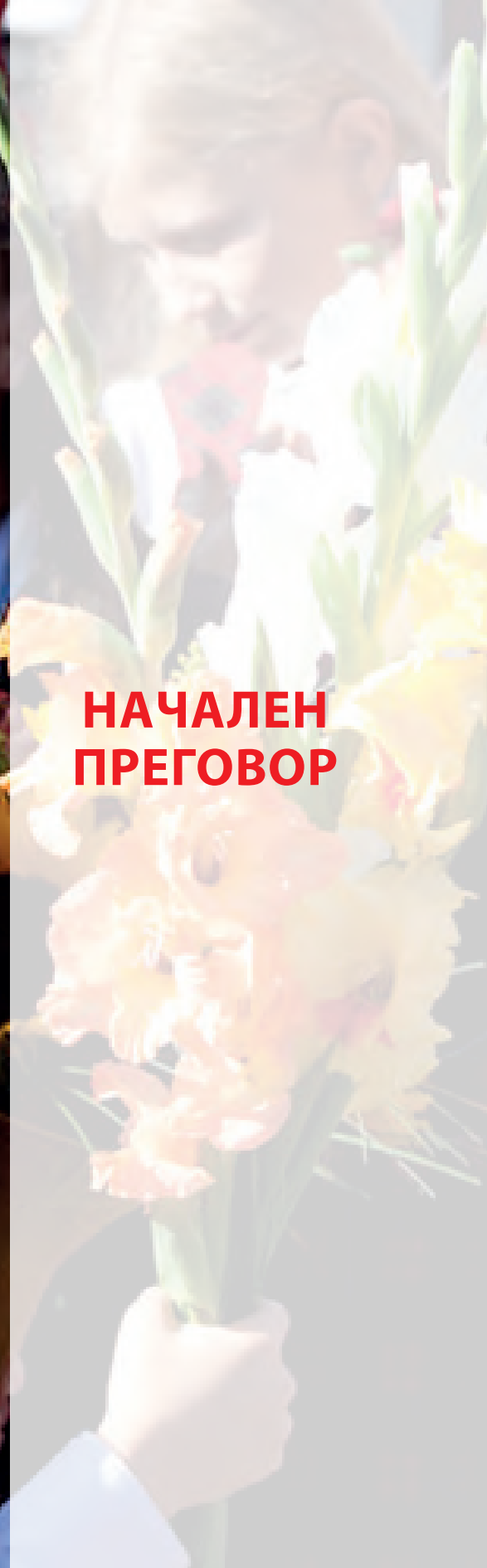
От името на творческия колектив ви пожелавам успех в изучаването на българския език!

Вероника Терзи

СЪДЪРЖАНИЕ

НАЧАЛЕН ПРЕГОВОР	6
ЕЗИК И ОБЩУВАНЕ	7
БЪЛГАРСКИЯТ КНИЖОВЕН ЕЗИК	7
ОБЩУВАНЕ.....	8
РЕЧЕВА И ТЕКСТОВА СИТУАЦИЯ	9
РЕДАКТИРАНЕ	11
ЗНАЦИ ЗА ОТБЕЛЯЗВАНЕ И ПОПРАВЯНЕ НА ГРЕШКИ.....	13
УКАЗАНИЯ ЗА РЕДАКТИРАНЕ НА ТЕКСТ.....	14
ГЛАГОЛ	15
ОСНОВНА ФОРМА НА ГЛАГОЛА.....	16
ЛИЦЕ И ЧИСЛО НА ГЛАГОЛА	17
СПОМАГАТЕЛЕН ГЛАГОЛ СЪМ.....	18
СПРЕЖЕНИЕ НА ГЛАГОЛИ	20
СЕГАШНО ВРЕМЕ	21
ВИДОВЕ МЕСТОИМЕННИЯ	26
УПОТРЕБА НА ПЪЛНИ, КРАТКИ, УДВОЕНИ И ПАДЕЖНИ ФОРМИ НА МЕСТОИМЕННИЯТА	29
СЛОВΟΣЪЧЕТАНИЕ И ИЗРЕЧЕНИЕ	30
ВИДОВЕ СЛОВΟΣЪЧЕТАНИЯ	30
ВИДОВЕ ИЗРЕЧЕНИЯ ПО СЪСТАВ И ПО ЦЕЛ НА ИЗКАЗВАНЕТО	32
СТРОЕЖ НА ПРОСТОТО ИЗРЕЧЕНИЕ	36
НОВ УЧЕБЕН МАТЕРИАЛ	40
НЕИЗМЕНЯЕМИ ЧАСТИ НА РЕЧТА	41
СЪЩНОСТ И УПОТРЕБА НА НЕИЗМЕНЯЕМИТЕ ЧАСТИ НА РЕЧТА.....	42
НАРЕЧИЕ	44
ВИДОВЕ НАРЕЧИЯ ПО ЗНАЧЕНИЕ	45
ОБРАЗУВАНЕ НА НАРЕЧИЯТА	47
ВИДОВЕ НАРЕЧИЯ ПО СЪСТАВ	49
СТЕПЕНУВАНЕ НА НАРЕЧИЯТА	50
УПОТРЕБА НА НАРЕЧИЯТА	51
ПРАВОПИС, ПУНКТУАЦИЯ И ПРАВОГОВОР НА НАРЕЧИЯТА.....	53
СЛУЖЕБНИ ДУМИ	55
ПРЕДЛОГ.....	55
УПОТРЕБА НА ПРЕДЛОЗИТЕ	55
ЗНАЧЕНИЕ НА ПРЕДЛОЗИТЕ.....	56
ВИДОВЕ ПРЕДЛОЗИ ПО СЪСТАВ.....	56
УПОТРЕБА, ПРАВОГОВОР И ПРАВОПИС НА ПРЕДЛОЗИТЕ.....	57
Съюз.....	59
ВИДОВЕ СЪЮЗИ ПО ПРОИЗХОД И СЪСТАВ	59
ВИДОВЕ СЪЮЗИ ПО ЗНАЧЕНИЕ	60
УПОТРЕБА, ПРАВОПИС И ПРАВОГОВОР НА СЪЮЗИТЕ	61
ЗАПЕТАЯ ПРЕД СЪЮЗИТЕ.....	62

ЧАСТИЦА.....	63
ВИДОВЕ ЧАСТИЦИ	63
УПОТРЕБА, ПРАВОГОВОР И ПРАВОПИС НА ЧАСТИЦИТЕ	64
МЕЖДУМЕТИЯ.....	66
ГЛАГОЛ.....	68
ПЪРВИЧНИ И ПРОИЗВОДНИ ГЛАГОЛИ.....	69
ВИД НА ГЛАГОЛА	70
ОБРАЗУВАНЕ НА ГЛАГОЛИ ОТ СВЪРШЕН ВИД.....	77
ОБРАЗУВАНЕ НА ГЛАГОЛИ ОТ НЕСВЪРШЕН ВИД	78
ПРЕХОДНИ И НЕПРЕХОДНИ ГЛАГОЛИ	80
МИНАЛО СТРАДАТЕЛНО ПРИЧАСТИЕ.....	81
ЗАЛОГ НА ГЛАГОЛА.....	83
ДЕЯТЕЛЕН ЗАЛОГ	83
СТРАДАТЕЛЕН ЗАЛОГ	84
МОМЕНТ НА ГОВОРЕНЕТО И НА ГЛАГОЛНОТО ДЕЙСТВИЕ.....	87
БЪДЕЩЕ ВРЕМЕ	88
ТЕКСТ. СТИЛ.....	94
ПУБЛИЦИСТИЧЕН СТИЛ	95
ЖАНРОВЕ НА ПУБЛИЦИСТИЧНИЯ СТИЛ.....	96
СЛОВНОТО БОГАТСТВО НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК.....	101
РЕЧНИЦИТЕ НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК.....	103
ВИДОВЕ РЕЧНИЦИ	108
ФРАЗЕОЛОГИЗМИ.....	112
ПАРОНИМИ	114
ГОДИШЕН ПРЕГОВОР	116
ПОЗНАВАШ ЛИ БЪЛГАРИЯ?.....	134
ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРИЯ.....	159
ИЗ БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА	170
ИЗ СВЕТОВНАТА ЛИТЕРАТУРА.....	180
НАУЧАВАМЕ НАИЗУСТ.....	186
НАРОДНИ ТРАДИЦИИ И ОБИЧАИ	193
ДИАЛОЗИ.....	200
КАРТИНЕН РЕЧНИК	212

**НАЧАЛЕН
ПРЕГОВОР**

■ БЪЛГАРСКИЯТ КНИЖОВЕН ЕЗИК

Българският език е езикът на нашите деди и прадеди, майки и бащи. Той е твой роден език. На него българите са общували през вековете. Чрез него са изграждали духовната си култура: създавали са художествена литература, наука, публицистика, песни.

Българският език е един от най-старите писмени езици в Европа и най-старият писмен славянски език. През средните векове книжнината на нашия континент се е разпространявала на три езика: гръцки, латински и старобългарски език.

Като всеки език и българският език през вековете се е развивал и изменял, докато придобие днешния си облик. Българският национален език реално съществува чрез книжовния език и народните говори (диалекти). Книжовният език се изгражда върху основата на българските диалекти и на българската книжовна традиция.

Трябва да се отбележи, че южноукраинските български говори, особено бесарабските, е съкровищница за диалектолозите, специалисти по българска диалектология. Местните български говори позволяват на специалистите да познаят езика чрез историческото им развитие.

Упражнение 1

- **Сравни изразите и обясни по какво си приличат и по какво се различават.**

Аз ш ида.

Я ч ида.

Яс к ида.

Яс ж ида.

Ас зъ ида.

Упражнение 2

- **Сравни изреченията, казани през X век и сега.**

Шьствоую нынѣ по слѣдоу
оучителю.

Константин Преславски

Вървя сега по следата на
двамата (си) учители.

? **Отговори на въпросите:**

1. Какъв извод може да се направи за развитието на българския език?
2. Досещаш ли за кои учители става дума?

Упражнение 3

► Прочети текстовете.

Българският език по основния си тон е рязък, енергичен, но гъвкав и способен да предаде най-буйни движения на душата.

Пенчо Славейков

Явно е прочее всякому защо е потребна една обща граматика за сичката България, по която трябва сички да послядуват своите писания, а не секой да пише на своето помястно произношение без никакво основание и доказателство.

Неофит Рилски

Един и същ писмовен език за синца нас, българите, струва много, той е безценен камък нам.

Д-р Иван Багоров

? Отговори на въпросите:

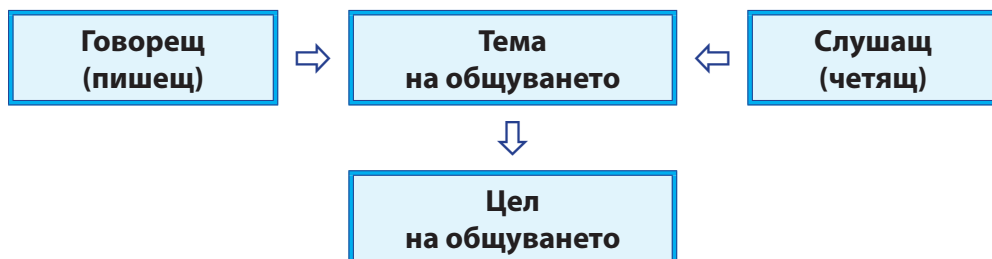
1. Какво е за тебе българският език?
2. Защо трябва да се знае книжовният български език?
3. По какво си приличат и по какво се различават книжовният език и родният ти говор?
4. Според тебе как звучи българският език?

■ ОБЩУВАНЕ

Общуването е процес на предаване и приемане на информация. То съпровожда всяка дейност на човека: емоционално приятелство; социални контакти; етикетно общуване; официално делово общуване; професионално общуване и т.н.

Основно средство за общуване е родният език. Чрез него човек опознава природата, обществото, себе си, а и самия език.

► Припомни си факторите, от които зависи една речева ситуация.

Начинът на изразяване в определена ситуация зависи не само от събеседниците (говорещия и слушащия), а и от целта на общуването и неговата тема. Ние се изразяваме по един или по друг начин (монологично или диалогично, устно или писмено, книжовно или диалектно) и в зависимост от условията, в които общуваме.

■ РЕЧЕВА И ТЕКСТОВА СИТУАЦИЯ

В речевата ситуация говорещият (или пишещият) предава на слушащия (или на читаещия) информация като устен или писмен текст.

Информацията е съдържание на текста, което най-общо можем да определим като съобщаване за нещата и онова, което става с тях.

Това, което става с нещата и за което се говори в текста, е **текстовата ситуация**.

Текстовете се делят на две големи групи – диалогични и монологични.

В общуването с някого обикновено създаваме **диалог**. Диалогът е вид текст, при който участниците в общуването са в непосредствен контакт и сравнително бързо сменят ролята си на говорещия и слушащия. Събеседниците често употребяват лични глаголни форми, обръщения, местоимения и местоименни наречия, частици и междуметия.

Монологът е пространно (дълго) изказване, чийто автор не очаква незабавен отговор или не адресира изказването си към определен събеседник.

Монологичните текстове се делят на **повествование и описание**.

Монологичните изказвания могат да бъдат **писмени** (художествени произведения, научни трактати, публицистични материали и под.) и **устни** (лекции, студии, изказвания, доклади, театрални монолози и т.н.)

Диалозите са по-характерни за устната реч. Тъкмо на това равнище, **в зависимост от речевата ситуация**, се проявяват максимално диалектните отклонения в речевата практика на говорещия.

Тъкмо от речевата ситуация се определя как да общуваме вкъщи: да говорим ли книжовно или диалектно.

? Отговори на въпросите:

1. Как общуваш вкъщи?
2. Преминаваш ли от говора към книжовния език? Защо?
3. Има ли разлика в речевата практика на по-възрастните и по-малките ти роднини? Защо?

Упражнение 1

► **Открий изречението, в което няма диалектизми. Редактирай останалите. Препиши изреченията.**

1. Тя е голяма майстория на баници.
2. Обрахме всички мамули.
3. Я не го видех.
4. Обичам варена царевица.
5. Ще ги вариме ли?

Упражнение 2

► **Препиши изреченията, в които няма диалектизми.**

1. Скъса ми се обувката.
2. Диалектите се използват за общуване.
3. Седянката е народен обичай.
4. Децата ручат погача.
5. Колибата беше изгоряла.

Упражнение 3

► **Дай определение на диалектизми. Диалектизмите са думи, които:**

- а) се използват в правителствени документи;
- б) се включват в официалния публицистичен стил;
- в) се използват в някои народни говори;
- г) са разпространени по цялата територия, на която се говори български език;
- д) се използват активно в книжовния език.

Упражнение 4

► **Домашно: Прочети изреченията. Попълни таблицата.**

1. На стината има угледалу.
2. Нашту лапе е убуу.
3. Неска хубава пугода.
4. В Адес има гулям пазар.
5. Сяйте соняшнику и папашой.
6. На ниботу има много хмари.

Диалектно	Книжовно
<i>Ката година оди на морету.</i>	<i>Всяка година той (тя, то) ходи на морето.</i>
...	...

? **Отговори на въпроса:**

Така ли говорят в родното ти село?

РЕДАКТИРАНЕ

Редактиране е промяна на текста: поправяне на правописни грешки, неточно употребени думи и изрази, недобре съставени изречения.

Умението да се редактира е белег на висока езикова култура.

ПРИПОМНИ СИ !

ВИДОВЕ РЕДАКТИРАНЕ

Редактиране чрез съкращаване – зачеркват се излишно употребените думи.

Редактиране чрез разместване – променя се редът на думите в изречението.

Редактиране чрез прибавяне – изречението се допълва с нужните думи.

Редактиране чрез заместване – повторените думи, думите с неточно значение се заменят с други думи.

ТИПОВЕ РЕЧЕВИ ГРЕШКИ

Правописни – нарушени са правописни правила.

Пунктуационни – не са спазени правилата за употреба на препинателни знаци.

Синтактични – нарушени са правила за съставяне на изречения.

Морфологични – нарушени са правилата при употреба на морфеми.

Лексикални – неправилна или неточна употреба на думи.

Упражнение 1

► Редактирай текста. Препиши редактирания текст.

Петелът си кълвал малки ситни зранца. Вятарът надул бузи и распилял зранцата, ядосал се петелът, намерил нови зранца и казъл:

– Хей, ветре же те побежда!

– Опитай! – пак надул бузи вятарът и отвърнал.

Тогава петелът закукуригал с всички сили събрали се кокошките, пиленцата. Налягали върху зранцата. Духал вятарът с всички сила, надул гърдите си, засвирил – нищо! Пак си починал, събрал нови сили, зафучал страшно. Засрамил се пакостника и си тръгнал. Гласа му прегракнал.

? Отговори на въпроса:

Кои видове редактиране използва?

Упражнение 2

► Редактирай изреченията чрез съкращаване.

1. Всеки българин винаги ще помни безсмъртното дело на Апостола и няма да го забрави никога.
2. Аз живея в малък, тих и безшумен квартал.
3. Тук израснаха високи многоетажни сгради.
4. В Тракия се прокопават напоителни канали за напояване.
5. Качвам се нагоре по стълбите на стълбището.
6. Грижите за децата са задължителни задължения на родителите.
7. Той пътува продължително в ледения мраз на мразовитата нощ.

Упражнение 3

► Домашно: Редактирай текста на ученическо съчинение. Препиши редактирания вариант. Обясни поправките си.

Много е беден този, който няма приятели. Аз имам приятелки и най-важно за мене е те да са искрени и откровенни с мене. Не искам да се разочеравам от тях, защото не обичам лажата и подлоста. Няма да дружа с човекът, когато разбере постепенно, че сме две много различни души, които не се превличат. Не можеме в нашия приятелски кръг да търпиме момиче, което да подценява всички и да мисли „Света се врти около мене“. Хубаво е когато си уверен, в себе си и се стремиш на горе. Това ние цениме, но се отвързвавам от нахалните и самовлюбените.

Искам да имам приятелка с, която да се разбираме добре да сме внимателни идна към друга да се доверяваме взаимно. Мечтая между нас никога да няма злоба. Може идната да успее в нещо, другата не. Нека се радваме заедно въпреки че има и мъка.

Искам моите приятелки да имат чувство за хумор. Хубаво е, когато са съберем около нас да е ведро и жизнерадно.

Обедена съм, че в приятелството трябва много да даваш от себе си, за да ти дадът и другите.

Упражнение 4

► Оправи словоредата изреченията да станат по-ясни по смисъла.

1. В Добруджа в изобилстващи с чешми в дворовете и къщите села, частни бани могат да се наброят не повече от една-две в село.
2. Някъде на обхванатата от пожара на слънчевите лъчи гора, задъхана закука кукувица.
3. Няма нищо по-тъжно от гора: където и да минеш през гората, все е тихо и безжизнено.

Упражнение 5

- Открий грешките в ученическа диктовка. Препиши редактирания текст.

Катерицата Стрелка

Гнездото, в което са родили Стрелка, стоеше почти на върха на виковната ела. Старатилната ѝ майка го беше исплела от криви елови клончета и лишии на голямо калбо. Утвърти то е послано с най-тънки и меки тривички и сух мъх. Къщичката се крипеше върху два дибели клона, упряна на здравето стабло. Исхуда му беше малък отвор. От него се излазяше на дибел клон, който водиши като мост до съседното село.

По Николай Райнов

Редактирай, като се опираш не само на езиковия си усет, а и на точни знания за езиковите явления. Използвай за справка различни речници – правописен, тълковен, синонимен, фразеологичен.

■ ЗНАЦИ ЗА ОТБЕЛЯЗВАНЕ И ПОПРАВЯНЕ НА ГРЕШКИ

ЗАПОМНИ !

	пропуснати букви, думи, изрази и небуквени знаци;
	неуместна употреба на букви, думи, изрази и небуквени знаци, н а п р и м е р , ЛАЖА вместо ЛЪЖА, следователно трябва да подчертаем буквата А.
	разместване на букви, думи, изрази, н а п р и м е р , думата <i>кръпка</i> е написана неправилно (<i>кърпка</i>), буквите Ъ и Р трябва да си обменят местата: к [ъ] [р]пка → <i>кръпка</i> .
	пропуснат нов ред;
	излишен нов ред;
	двусмислица;
	замяна на малка буква с голяма;
	замяна на голяма буква с малка;
	разделяне на слято написани букви, думи;
	съединяване на разделно написани букви, думи.

■ УКАЗАНИЯ ЗА РЕДАКТИРАНЕ НА ТЕКСТ

- 1. Прочети внимателно текста, за да определиш:**
 - темата на текста (за какво се говори);
 - с каква цел е създаден текстът: да дава знания, да информира, да въздейства или да изразява чувства и настроения;
 - в каква речева ситуация се осъществява (официална, неофициална);
 - какъв вид текст (повествование, описание, разсъждение).
- 2. Потърси фактологически грешки, противоречия, двусмислици и ги отстрани.**
- 3. Разгледай структурата на текста:**
 - не е ли нарушена последователността и връзката между изреченията;
 - правилно ли са разграничени абзаците.
- 4. Насочи вниманието си към езика на текста:**
 - точно ли са употребени думите с оглед на лексикалното им значение;
 - уместни ли са стилово.
- 5. Провери правописа на думите, пунктуацията и словореда.** При затруднения използвай различни видове разбор – фонетичен, морфологичен или синтактичен.
- 6. Отстрани шаблонни изрази, порочните повторения и еднообразието в синтактичните конструкции.**
- 7. Използвай предложените тук знаци за редактиране.**

БЪЛГАРСКИЯТ ГЛАГОЛ ИМА:

- три лица;
- две числа (единствено и множествено);
- три спрежения;
- два вида (свършен и несвършен);
- два залога (действителен и страдателен);
- девет глаголни времена (сегашно, минало свършено, минало несвършено, минало неопределено, минало предварително, бъдеще, бъдеще предварително, бъдеще в миналото, бъдеще предварително в миналото);
- четири наклонения.

Българските глаголи имат извънредно богато развита система. Не случайно известният български езиковед академик Александър Теодоров-Балан е нарекъл глагола „слон на българската граматика“.

Академик Александър Теодоров-Балан

Александър Теодоров-Балан е роден на 27 октомври 1859 година в село Кубей, Одеска област, в семейството на българи преселници, които първоначално живеят в град Болград, а по-късно – и в Кубей. Завършва Болградската гимназия.

А. Теодоров-Балан следва последователно в Прага и Лайпциг, завършва славянска филология в Прага с докторат. През 1884 г. се установява в София и 4 години работи в Министерството на народното просвещение. След това става преподавател по славянска етнография, диалектология и история на българския език във Висшето педагогическо училище (днес Софийският университет „Св. Климент Охридски“). От 1893 г. е професор и ръководител на катедрата по българска и славянска литература.

Проф. А. Теодоров-Балан е първият ректор на университета, избран на 29 януари 1889 г. И няколко пъти след това е избран на същия пост (1896–1897, 1902–1903), а също така и за декан на Историко-филологическия факултет (1899–1900, 1904–1905).

От 1939 г. е почетен доктор на Софийския университет и действителен член на БАН.

Александър Балан доживява почти до 100-годишна възраст и умира на 12 февруари 1959 г. в София.

Научното наследство на акад. А. Теодоров-Балан се определя от 866 заглавия на книги, студии, статии и бележки, от които 310 са посветени на българския език. Основно място в научните му занимания заемат изследванията, посветени на граматическия строеж на българския език, особеностите на българската звукова система, борбата с чуждиците, обогатяването на езика с народни думи.

? Отговори на въпросите:

1. Защо глаголът може да се нарича „слон на българската граматика“?
2. Какво знаеш за българския глагол?

ПРИПОМНИ СИ !

■ ОСНОВНА ФОРМА НА ГЛАГОЛА

Основна форма на думата е формата, с която думата е представена в речниците. Н а п р и м е р :

- за съществителните имена основна е нечленуваната форма за единствено число;
- за прилагателните имена основна е нечленуваната форма за мъжки род единствено число;
- за числителните имена има две основни форми: едната е както при съществителните – нечленуваната форма за единствено число; другата е както при прилагателните имена – нечленуваната форма за мъжки род единствено число, ако числителното има форми за род и число.

Основната форма на българския глагол е формата за първо лице единствено число сегашно време, тъй като тази форма трябва да търсим в речниците.

ЧАСТ НА РЕЧТА	ОСНОВНА ФОРМА
Съществително име	нечленуваната форма за ед. ч., н а п р и м е р : <i>стол, маса, село</i>
Прилагателно име	нечленуваната форма за мъжки род ед. ч., н а п р и м е р : <i>зелен, голям, български</i>
Числително име	нечленуваната форма за ед. ч., както при съществителните имена: <i>два, трийсет, сто и пет</i>

ЧАСТ НА РЕЧТА	ОСНОВНА ФОРМА
Числително име	нечленуваната форма за мъжки род ед. ч., както при прилагателните имена, ако има форми за род и число, н а п р и м е р : <i>един, десети</i>
Глагол	форма за 1 лице ед. ч. сегашно време, н а п р и м е р : <i>приема, седна, чета</i>

■ ЛИЦЕ И ЧИСЛО НА ГЛАГОЛА

Знаеш вече, че българският глагол има три лица.

Първото лице на глагола означава, че лицето (или лица), което говори, то самото извършва и действието:

Аз чета книга. Ние пишем домашното си.

Второто лице означава лицето (или лица), на което говорещият съобщава нещо, обръща се към него:

Ти обичаш музика. Вие посещавате музеи.

Третото лице означава лицето (или лица), за което се говори, н а п р и м е р :

Той заминава за Одеса. Тя върви по улицата. То чете в стаята. Те чакат в коридора.

Личните окончания на глагола ясно показват кое лично местоимение би трябвало да се употреби, затова местоименията **аз, ти, ние, вие, те** се употребяват, ако се подчертават логически. Местоименията **той, тя, то** се употребяват по-често, защото имат обща форма на глагола и по окончанието му понякога не може да се познае кой е вършител на действието, ако не е ясно от контекста.

За единствено и множествено число на глагола знаеш много добре от началното училище:

*Всеки ден той се разхожда из града.
Децата се разхождат в парка.*

Глаголната форма за **единствено число** означава, че действието се извършва от едно лице; глаголната форма за **множествено число** означава, че действието се извършва от две и повече лица.

От гореказаното разбираш, че с подобна система за лице и число на глагола се познаваш много отдавна благодарение на украински и руски език, както и на родния си говор. Оттам също знаеш, че глаголите биват от свършен и несвършен вид. Достатъчно е да използваш два въпроса. Ако отговаря на въпроса „**Какво да правя?**“, глаголът е от **несвършен** вид. Ако отговаря на въпроса „**Какво да направя?**“, глаголът е от **свършен** вид.

■ СПОМАГАТЕЛЕН ГЛАГОЛ СЪМ

Една от много важни проблеми в българската граматика е словоредът, който изисква от нас думите в изреченията да са подредени с отчитане съществуването в езика на тъй наречените **малки думи**. Малките думи са много в съвременния български език. Те се делят на две групи: проклитични и енклитични думи.

Проклитичните думи съществуват и в украинския, и руския език, това са предлози, съюзи, частицата **не**. В българския език освен тях има още две частици, които са проклитични думи, това са **да** и **ще**.

Всички малки думи се състоят от една сричка и нямат собствено ударение.

Обаче проклитичните думи могат да стоят на първо място в изречението, пък енклитичните – никога.

Към енклитичните думи се отнасят формите на глагола СЪМ за сегашно време (положителни и въпросителни), частицата **ли**, кратките форми на лични, възвратни и притежателни местоимения. В минало и бъдеще време спомагателният глагол (бях, ще бъда) има собствено ударение.

В книжовния език строго се регламентира словоредът на всяко българско изречение, съдържащо енклитични думи.

Като изучаваме спрежение на спомагателния глагол, трябва да имаме точна представа за четирите му форми за сегашно време: положителна, въпросителна, отрицателна и въпросително-отрицателна.

Число	Лице	Положителна форма	Въпросителна форма
Единствено число	1	а̀з_сѐм	а̀з_ли_сѐм?
	2	тѝ_си	тѝ_ли_си?
	3	то̀й_е	то̀й_ли_е?
		тя̀_е	тя̀_ли_е?
		то̀_е	то̀_ли_е?
Множествено число	1	ниѐ_сме	ниѐ_ли_сме?
	2	виѐ_сте	виѐ_ли_сте?
	3	тѐ_са	тѐ_ли_са?

В отрицателната и във въпросително-отрицателната форма спомагателният глагол **СЪМ** получава ударение, затова личните местоимения са сложени в скоби, обаче все едно пред глагола стои частицата **не**, която се отнася към проклитичните думи, тоест има право да стои на първо място в изречението. **Н а п р и м е р :**

Не сѣм от България. От Украйна сѣм.

Не сѣте`ли от Одеса? Не сѣме` от Одеса.

Число	Лице	Отрицателна форма	Въпросително-отрицателна форма
Единствено число	1	(аз) не <u>сѣ</u> м	(аз) не <u>сѣ</u> м ли ?
	2	(ти) не <u>сѣ</u> и	(ти) не <u>сѣ</u> и ли ?
	3	(той) не <u>ѐ</u>	(той) не <u>ѐ</u> ли ?
		(тя) не <u>ѐ</u>	(тя) не <u>ѐ</u> ли ?
		(то) не <u>ѐ</u>	(то) не <u>ѐ</u> ли ?
Множествено число	1	(ние) не <u>сѣ</u> ме	(ние) не <u>сѣ</u> ме ли ?
	2	(вие) не <u>сѣ</u> те	(вие) не <u>сѣ</u> те ли ?
	3	(те) не <u>сѣ</u> а	(те) не <u>сѣ</u> а ли ?

ЗАПОМНИ !

1. Проклитичните думи в речевия поток се произнасят сято със **следващата** ударена дума.
2. Енклитичните думи се произнасят сято с **предходната** дума.
3. Частицата **не** няма собствено ударение в книжовния език, обаче енклитичните думи, които се употребяват веднага след нея, **получават ударение**. В това число и формите на спомагателния глагол.
4. Частицата **ли** може да се употребява само след **ударена** дума.
5. Частицата **ли** се използва за оформяне на въпросителни конструкции, в превода на украински или руски език я няма: в устния превод се появява въпросителна интонация, в писмения – просто се пише въпросителна в края на изречението.
6. Дъгичките показват как се произнасят малките думи в речевия поток.

7. Ако в таблицата местоимение е сложено в скоби, това означава, че не се употребява, ако говорещият не го подчертава с логическо ударение.
8. Местоименията **той, тя, то** имат скоба само от една страна, защото имат обща форма за спомагателния глагол. Затова глаголът понякога не обяснява кой е вършител на действието. Тогава **той, тя, то** се употребяват задължително.

■ СПРЕЖЕНИЕ НА ГЛАГОЛИ

Към едно и също спрежение се отнася група глаголи, чиято основа завършва на една и съща гласна (основна или тематична). От това зависят формите за лице, число и време на тези глаголи.

Спрежението се определя от гласната, на която завършва основата на глагола за сегашно време, тоест формата за 3 лице единствено число:

аз пия – той (тя, то) пиЕ□
аз говоря – той (тя, то) говорИ□
аз искам – той (тя, то) искА□, стреля□

Според основната (или тематична) гласна българските глаголи се делят на три спрежения:

- **Първо спрежение** – основата завършва на **-е**:
*чета – чет**е**; кова – ков**е**; пиша – пиш**е**; пека – печ**е**.*
- **Второ спрежение** – основата завършва на **-и**:
*ходя – ход**и**; нося – нос**и**; строя – стр**о**и; държа – държ**и**.*
- **Трето спрежение** – основата завършва на гласна **-а** или **-я**:
*давам – дав**а**; стрелям – стрел**я**; питам – пит**а**.*

От спрежението на глагола се определят различните формобразуващи морфемии за лице, число и време.

Спрежение на глаголи се проявява във формите за сегашно време.

■ СЕГАШНО ВРЕМЕ

ОСНОВНИ ГЛАСНИ И ЛИЧНИ ОКОНЧАНИЯ НА ГЛАГОЛИТЕ

Число	Лице	Първо спрежение	Второ спрежение	Трето спрежение
Единствено число	1	-□-а] или -□-я]		-А-м] или -Я-м]
	2	- Е -ш]	- И -ш]	-А-ш] или -Я-ш]
	3	- Е -□	- И -□	-А-□ или -Я-□
		- Е -□	- И -□	-А-□ или -Я-□
		- Е -□	- И -□	-А-□ или -Я-□
Множествено число	1	- Е -м]	- И -м]	-А-ме] или -Я-ме]
	2	- Е -те]	- И -те]	-А-те] или -Я-те]
	3	-□-ат] или -□-ят]		-А-т] или -Я-т]

ЗАПОМНИ !

Ако окончанията на глаголите от първо и второ спрежение във формите за 1 лице ед. ч. и за 3 лице мн. ч. са ударени срички, гласните потъмняват:

чета [-'ъ]

вървя [-'ъ]

строя [-й'ъ]

четат [-'ът]

вървят [-'ът]

строят [-й'ът]

В глаголните форми най-често се проявяват диалектните отклонения в речевата практика на носителите на българските говори.

► **Анализирай таблиците и сравни със своята реч.**

Упражнение 1

► **Домашно:** Спрегни глаголите.

Живея, хваля, отивам, искам да купя, хващам, чета, пия, сея.

? **Отговори на въпроса:**

Как дадените глаголи се спрягат в родния ти говор?

I СПРЕЖЕНИЕ

Число	Лице	Положителна форма		Въпросителна форма	
Единствено число	1	пиш ^а	къп ^я	пиша ли?	къпя ли?
	2	пиш ^{еш}	къп ^{еш}	пишеш ли?	къпеш ли?
	3	пиш ^е	къп ^е	пише ли?	къпе ли?
		пиш ^е	къп ^е	пише ли?	къпе ли?
		пиш ^е	къп ^е	пише ли?	къпе ли?
Множествено число	1	пиш ^{ем}	къп ^{ем}	пишем ли?	къпем ли?
	2	пиш ^{ете}	къп ^{ете}	пишете ли?	къпете ли?
	3	пиш ^{ат}	къп ^{ят}	пишат ли?	къпят ли?

Число	Лице	Отрицателна форма		Въпросително-отрицателна форма	
Единствено число	1	не пиша	не къпя	не пиша ли?	не къпя ли?
	2	не пишеш	не къпеш	не пишеш ли?	не къпеш ли?
	3	не пише	не къпе	не пише ли?	не къпе ли?
		не пише	не къпе	не пише ли?	не къпе ли?
		не пише	не къпе	не пише ли?	не къпе ли?
Множествено число	1	не пишем	не къпем	не пишем ли?	не къпем ли?
	2	не пишете	не къпете	не пишете ли?	не къпете ли?
	3	не пишат	не къпят	не пишат ли?	не къпят ли?

II СПРЕЖЕНИЕ

Число	Лице	Положителна форма		Въпросителна форма	
Единствено число	1	вървя ^я	държа ^я	вървя ли?	държа ли?
	2	върви ^ш	държи ^ш	вървиш ли?	държиш ли?
	3	върви ^о	държи ^о	върви ли?	държи ^о ли?
		върви ^и	държи ^и	върви ли?	държи ^и ли?
		върви ^а	държи ^а	върви ли?	държи ^а ли?
Множествено число	1	вървим ^е	държим ^е	вървим ли?	държим ли?
	2	вървите ^{те}	държите ^{те}	вървите ли?	държите ли?
	3	вървят ^т	държат ^т	вървят ли?	държат ли?

Число	Лице	Отрицателна форма		Въпросително-отрицателна форма	
Единствено число	1	не вървя	не държа	не вървя ли?	не държа ли?
	2	не вървиш	не държиш	не вървиш ли?	не държиш ли?
	3	не върви	не държи	не върви ли?	не държи ли?
		не върви	не държи	не върви ли?	не държи ли?
		не върви	не държи	не върви ли?	не държи ли?
Множествено число	1	не вървим	не държим	не вървим ли?	не държим ли?
	2	не вървите	не държите	не вървите ли?	не държите ли?
	3	не вървят	не държат	не вървят ли?	не държат ли?

III СПРЕЖЕНИЕ

Към трето спрежение се отнасят всички глаголи, които в изходната си форма завършват на **-м**, освен три глагола: *дам, ям, знам*. Те се отнасят към първо спрежение и имат съответна основна (тематична) гласна, тоест **-Е-**.

Число	Лице	Положителна форма		Въпросителна форма	
Единствено число	1	давА $\boxed{м}$	стреляЯ $\boxed{м}$	давам ли	стрелям ли?
	2	давА $\boxed{ш}$	стреляЯ $\boxed{ш}$	даваш ли?	стреляш ли?
	3	давА \square	стреляЯ \square	дава ли?	стреля ли?
		давА \square	стреляЯ \square	дава ли?	стреля ли?
		давА \square	стреляЯ \square	дава ли?	стреля ли?
Множествено число	1	давА $\boxed{ме}$	стреляЯ $\boxed{ме}$	даваме ли?	стреляме ли?
	2	давА $\boxed{те}$	стреляЯ $\boxed{те}$	давате ли?	стреляте ли?
	3	давА $\boxed{т}$	стреляЯ $\boxed{т}$	дават ли?	стрелят ли?

Число	Лице	Отрицателна форма		Въпросително-отрицателна форма	
Единствено число	1	не давам	не стрелям	не давам ли?	не стрелям ли?
	2	не даваш	не стреляш	не даваш ли?	не стреляш ли?
	3	не дава	не стреля	не дава ли?	не стреля ли?
		не дава	не стреля	не дава ли?	не стреля ли?
		не дава	не стреля	не дава ли?	не стреля ли?
Множествено число	1	не даваме	не стреляме	не даваме ли?	не стреляме ли?
	2	не давате	не стреляте	не давате ли?	не стреляте ли?
	3	не дават	не стрелят	не дават ли?	не стрелят ли?

ПРИПОМНИ СИ !

Глаголите биват възвратни и невъзвратни. Възвратните глаголи се образуват с помощта на възвратното местоимение **се, си**, на пример: *мия – мия се, мисля – мисля си*. Възвратното местоимение **се, си** е енклитична дума. Нейното място в изречението се определя от мястото на глагола:

- *Винаги се събуждам сам. А ти сам ли се събуждаш?*
- *Майка ми ме събужда. Успивам се често. Не чувам будилника.*

Ако изречението започва с глагола, възвратното местоимение стои **след** него.

Ако с други думи, възвратното местоимение стои **пред** глагола.

ЗАПОМНИ !

Моделът на спрежение не се променя заради добавените представка или възвратно местоимение **се**:

- къпя (I спр.) / къпя се (I спр.);
- къпя (I спр.) / изкъпя (I спр.);
- изкъпя (I спр.) / изкъпя се (I спр.).

(ИЗ)КЪПЯ (СЕ):

(из)къп[я] (се)	(из)къп[е]м (се)
(из)къп[е]ш (се)	(из)къп[е]те (се)
(из)къп[е]т (се)	(из)къп[ят] (се)

Упражнение 1

► **Домашно:** Спрегни глаголите писмено в една от четирите им форми. Посочи спрежението им. Сложи ударенията.

Чета, живея, пия, шия, ходя, хваля, ям.

? **Отговори на въпросите:**

1. Така ли се произнасят дадените глаголи в родния ти говор?
2. Как се спрягат дадените глаголи от носителите на говора?
3. Различават ли се личните местоимения (им. п.) в книжовния език и в родния ти говор?

ВИДОВЕ МЕСТОИМЕНЯ

В българския език се употребяват следните видове местоимения:

1. **Лични местоимения:** аз, ти, той, тя, то, ние, вие, те.
2. **Възвратни местоимения** (лични и притежателни): себе си, се, си; свой, си.
3. **Притежателни местоимения:** мой, твой, негов, неин, наш, ваш, техен.
4. **Показателни местоимения:** този, онзи, такъв, онакъв.
5. **Въпросителни местоимения:** кой, какъв, чий.
6. **Относителни местоимения:** който, какъвто, чийто.
7. **Неопределителни местоимения:** някой, някакъв, нечий.
8. **Отрицателни местоимения:** никой, никакъв, ничий.
9. **Обобщителни местоимения:** всеки, всякой, всякакъв.

? Отговори на въпросите:

1. Коя част на речта се нарича местоимение?
2. По какво се различават местоименията от имената?
3. Какви видове местоимения има в българския език?

Упражнение 1

► Открий местоименията в текста и определи вида им.

Като падна във водата, сълзата се озърна и видя, че край нея пътуват милиони други капки.

– Кои сте вие? – попита новата пътница.

– Ние сме сълзите на милиони хора, които живеят в тъмнина и страдат.

– А къде отивате?

– Отиваме да превърнем нашата сила в електричество.

– На кого е нужно това електричество?

– На хората.

Ангел Каралийчев

Упражнение 2

► Препиши текста. Открий личните местоимения и подчертай имената, които те заместват.

Но случи се така, че умря последният воденичар и нямаше кой да го замести. Занемя воденичката и запустя.

Старият воденичар, като беше жив, довеждаше тук малкото си внуче и воденичката бе слушала много пъти дядото да му казва:

– Иванчо, тази воденичка на тебе ще оставя. Ако ти я гледаш хубаво, и тя тебе ще те гледа и ще те храни.

Елин Пелин

1. **Личните и относителните** местоимения (*аз, който*) се употребяват като съществителни имена.
2. **Притежателните, възвратно-притежателните, показателните, неопределените** и др. местоимения се употребяват като прилагателни имена (*негов, свой, някакъв, никакъв, мой* и др.).
3. **Някои** местоимения могат да се употребяват и като съществителни имена, и като прилагателни имена:

*В стаята **някой** говори високо.*

***Някой** човек говори високо в стаята.*

Упражнение 3

► **Обясни кои местоимения са употребени като съществителни имена и кои като прилагателни имена.**

1. Аз вдигам сепната глава. (*Д. Дебелянов*)
2. Отечество мило любя, неговия завет пазя. (*Хр. Ботев*)
3. Зимата пее своята зла песен. (*Хр. Ботев*)
4. На нас трябва не господар, а свобода и равенство. (*И. Вазов*)
5. Пропастта, която зееше под краката им, ги докара до ужас. (*И. Вазов*)
6. И някаква въздишка блика. (*Ел. Багряна*)

Упражнение 4

► **Домашно:** Състави изречения с местоименията *комуто, някого, всекиму, когото, някой, свой, този*.

Упражнение 5

► **Препиши изреченията. Редактирай ги, ако има нужда.**

1. Тя си знае само нейната песен.
2. Това лято прекарах в родното ми село.
3. На кому да предам книгите?
4. Ти на тебе си се надяваш!
5. Аз ме боли лявата ръка.
6. Много години го познаваш, както познаваш мене си.
7. Как ти се казва селото?

■ УПОТРЕБА НА ПЪЛНИ, КРАТКИ, УДВОЕНИ И ПАДЕЖНИ

ЗАПОМНИ !

- Личните, притежателните и възвратните местоимения имат **пълни** и **кратки** форми.
- Местоименията, които се употребяват като съществителни имена, обозначават лица и се употребяват самостоятелно, имат форми за именителен, винителен и дателен падеж (виж таблицата).
- Кратките форми на лични, притежателни и възвратни местоимения са еноклитични думи.
- Пълните форми на притежателните и възвратно-притежателните местоимения се членуват като прилагателни имена.
- Личните и възвратно-личните местоимения могат да се удвояват, тоест да се проявяват в изречение като удвоено допълнение. Удвоените форми *мене ме*, *на мене ми* и др. се употребяват в разговорната реч и само в случая, когато се подчертават логически.

Местоимения	Число	Лице	Именителен падеж
Лични	ед. ч.	1	аз
		2	ти
		3	той
			тя
			то
	мн.ч.	1	ние
		2	вие
		3	те
	Възвратно-лични		
Показателни			този
			онзи
Въпросителни			кой
Относителни			който
Неопределителни			някой
Отрицателни			никой
Обобщителни			всеки

ФОРМИ НА МЕСТОИМЕНИЯТА

ЗАПОМНИ !

- Местоимението **вие** има и учтива форма, която се пише с голяма буква:
Вие (им. п.); **Вас, Ви** (вин. п.); **на Вас, Ви** (дат. п.)
- Личните местоимения имат и т.н. *аналитични форми*, които се състоят от предлог и пълната форма за винителен падеж. Предлогът **на** + *п.ф. за вин.п.* се употребяват като пълна форма за дателен падеж, ако конструкцията отговаря на въпроса **кому?** и предлогът е употребен със съответно значение.
- За да преодолееш диалектните отклонения в речевата си практика, сравни формите от таблицата с тези, които употребяваш обикновено. Старай се в официална обстановка да употребяваш книжовните форми, а на битово равнище – родния си говор, който трябва да се почита, защото много дълго, над 250 години, е помагал на българите преселници да се запазят като етнос.

Винителен падеж		Дателен падеж	
пълна форма	краткаформа	пълна форма	краткаформа
мене	ме	на мене	ми
тебе	те	на тебе	ти
него	го	на него	му
нея	я	на нея	й
него	го	на него	му
нас	ни	на нас	ни
вас	ви	на вас	ви
тях	ги	на тях	им
себе си	се	на себе си	си
–	–	–	–
–	–	–	–
кого	–	на кого	–
когото	–	на когото	–
някого	–	на някого	–
никого	–	на никого	–
всекиго	–	на всекиго	–

СЛОВОСЪЧЕТАНИЕ И ИЗРЕЧЕНИЕ

Изреченията се изграждат от думи и словосъчетания. В терминологичните речници **словосъчетанието** се определя като „комбинация от поне две **самостоятелни** думи, които са свързани по смисъл и граматически“.

Словосъчетанията образуват основните синтактични групи на изречението – **група на подлога** и **група на сказуемото**.

■ ВИДОВЕ СЛОВОСЪЧЕТАНИЯ

Различават се **устойчиви** и **свободни** словосъчетания.

Словосъчетанията, чието значение не е обусловено от значението на отделните думи в тях, а целият израз понякога може да се замени с една дума, се наричат **устойчиви**.

Н а п р и м е р : *от игла до конец* = всичко;
не обелвам зъб = мълча.

НО: *вървя (му) по гайдата* = винаги го следвам, повеждам се по него;
зяпам по враните = занимавам се с глупости, не внимавам.

Всеки българин употребява поговорки, които са вид устойчиви словосъчетания. Поговорките оживяват речта ни, правят я по-изразителна. Важно е да разбираш смисъла на поговорката.

Устойчивите словосъчетания се описват във фразеологичните речници.

Словосъчетанията, чийто смисъл произтича от значението на думите в тях и синтактичните връзки помежду им, се наричат **свободни**. Не е възможно да замениш такова словосъчетание с една дума и да се запази смисълът му.

Според синтактичната връзка между думите, съставките на свободно словосъчетание, различаваме **съчинителни** и **подчинителни** словосъчетания.

В подчинителните словосъчетания едната от думите пояснява или уточнява, или конкретизира другата. Поясняваната дума се нарича **главна**. Поясняващата дума се нарича **подчинена**. В украинския и руския език те се наричат *главна* и *зависима*.

Думите в подчинителните словосъчетания се свързват помежду си с подчинителна връзка.

Синтактичното свързване на думите в подчинително словосъчетание може да стане по няколко начина:

- чрез съгласуване;
- чрез предложно свързване;
- чрез управление;
- чрез прилагане.

Според състава подчинителните словосъчетания се делят на **прости**, които се състоят от две съставни части (*хубаво лято*) и **сложни**, които се състоят от повече от две съставни части (*моя родна земя, бащина мила стряха*).

Ако главната дума е име или глагол, различаваме **именни** и **глаголни словосъчетания**.

Именни словосъчетания:

момичето с бяла рокля
най-лошият ученик
пожълтели листа

Глаголни словосъчетания:

пиша четливо
обади се на майка си

? Отговори на въпросите:

1. Как думите се свързват в рамките на подчинително словосъчетание?
2. Можеш ли да дадеш примери за четирите начина на свързване думите в подчинително словосъчетание?

Упражнение 1

- **Определи вида на словосъчетанията. С по едно от всеки вид състави изречение.**

Работи по модела: *пожълтели листа* – свободно, подчинено, просто, гл. дума – *листа*, подч. дума – *пожълтели* (или с помощта на схема).

Пожълтели листа; като гръм от ясно небе; липов чай; водите на река; виря нос; майки и деца; чакат тебе; разплака се отчаяно; искрена дружба; скалисти брегове.

Упражнение 2

- **Обясни смисъла на израза „от игла до конец“.**
Провери в речника.

Упражнение 3

- ▶ **Определи коя е главната дума в словосъчетанията. Групирай словосъчетанията според това към коя част на речта принадлежи главната дума.**

Срещнаха го; улиците на града; пристигнаха през нощта; стройна като топола; очи какао; слънчеви лъчи; залез на слънцето; дърветата край пътя; двама приятели; по-хубава от зората; близо до воденицата; много тъмно.

Упражнение 4

- ▶ **Състави словосъчетания по предложените схеми и определи вида им. Обясни как е отразена връзката между думите в тях.**

- а) съществително + съществително;
- б) наречие + прилагателно;
- в) прилагателно + съществително;
- г) прилагателно + прилагателно;
- д) числително + съществително;
- е) съществително + местоимение;
- ж) наречие + наречие.

Упражнение 5

- ▶ **Препиши словосъчетанията. Определи ги по вид, строеж и значение. Открой главната и зависимата дума в тях.**

Гледам небето; обичам го; редица поети; четка за зъби; потребност от храна; възглед върху живота; уводът към книгата; кръг въпроси; оценка за творчеството; богатство от мисли; Ботевата поезия; годишно време; взаимно разбирателство; рохкаво яйце.

■ ВИДОВЕ ИЗРЕЧЕНИЯ ПО СЪСТАВ И ПО ЦЕЛ НА ИЗКАЗВАНЕТО

Изречението изразява завършена мисъл.

В него думите се свързват по смисъл, граматически и интонационно.

По **състав** изреченията са
прости или **сложни**,
кратки или **разширени**,
едносъставни или **двусъставни**,
пълни или **непълни**.

Простото изречение съдържа две главни части или само една (само казуемо или само подлог): *Утрото настъпи. Съмва.*

Изреченията, които имат една главна част (подлог или казуемо), се наричат **едносъставни**.

На пример:

Мир. Жътва. Малкият герой.
(само подлог, изразен с имена);
Вървим към университета. Иска
се упоритост. (само казуемо,
изразено с глагол).

Изреченията, които имат и подлог, и казуемо, се наричат **двусъставни**.

На пример:

Учениците подпомогнаха
стопаните в прибирането
на реколтата.
Младежът прояви упоритост.

Сложното изречение се състои от две или повече прости изречения, свързани по смисъл и интонационно (има две или повече казуеми).

На пример:

Лешниците са узрели и катеричките се запасяват със зимнина, която
трупат в хралупите. (3 прости изречения).

► **Сравни двойките изречения. Направи извод по какво си приличат и по какво се различават.**

Отлитат сетните ята.
Никой не се е върнал.
Нямаше никой.

Отлитат ятата.
През нощта никой не се е върнал.
По улиците на града нямаше никой.

Разширените изречения освен главните части (подлог, казуемо) имат и второстепенни части (определение, допълнение, обстоятелство).

Кратките изречения се състоят само от главни части – подлог и казуемо.

Когато в изречението е пропусната някоя част, но тя се подразбира, то е **непълно**.

На пример:

Ще мине ли скоро влакът за Одеса?
Ще мине. След един час.

Непълните изречения се употребяват, за да се избегнат излишни повторения. Много често се срещат в диалог:

– *Искаш ли да ни останеш на гости?*
– *Не искам.*
– *Защо?*
– *Нямам време.*

По **цел на изказването** изреченията биват **съобщителни, въпросителни, побудителни, възклицателни**.

Изреченията, с които съобщаваме нещо, се наричат **съобщителни**,
н а п р и м е р : *Моята майка е лекарка.*

Изреченията, с които задаваме въпрос, се наричат **въпросителни**,
н а п р и м е р : *Къде работи твоята майка? Защо славоят пее нощем?
Къде си се родил?*

С **побудителното** изречение изказваме заповед, молба, съвет, забрана.
След тях обикновено се пише удивителен (възклицателен) знак.

Н а п р и м е р :

Стройте се! Стани прав! (заповед)

Дай ми твоя триъгълник! (молба)

Лягайте си рано! (съвет)

Не пий студена вода! (забрана)

С **възклицателното** изречение изказваме чувството на:

- **радост, обич:** *Ах, това е милата ми майчица!*
- **благодарност:** *Благодаря ти, мамо!*
- **възхищение:** *Как чудно се синее родното небе!*
- **учудване, изненада:** *Ой, ти ли си!*
- **уплаха:** *Уф, изплаши ме!*
- **недоволство, болка:** *Олеле, влезе ми игличка в босата петичка!*
- **възмущение:** *Как крещат тези деца!*

Упражнение 1

- **Сравни по значение думите и словосъчетанията. Разкрий приликите и разликите между тях. Докажи, че значението на думата е по-широко от значението на словосъчетанието:**

чаша – малка чаша, стъклена чаша, чаша за мляко, чаша от стъкло;
молив – черен молив, автоматичен молив, молив за рисуване;
маса – маса за хранене, тоалетна маса, кръгла маса.

Упражнение 2

- **Домашно: Състави 5 разширени изречения, като използваш словосъчетанията.**

Гордея се с нещо (с някого), подигравам се с нещо (с някого), грижа се за някого (за нещо), подигравам някого (за нещо).

Упражнение 3

- **Сравни изреченията по двойки.**

Ехей, вали дъжд!

Ах, вали дъжд!

Уф, вали дъжд!

◀ (радост) ▶

◀ (учудване) ▶

◀ (недоволство) ▶

Виж, вали дъжд!

А-а! Вали дъжд!

О-о-о, вали дъжд!

? Отговори на въпросите:

1. В кои изречения чувството на радост, учудване или недоволство е изразено по-силно?
2. Кои думи подсилват тези чувства?

Упражнение 4

- **Първокласниците са за първи път в училищната библиотека. Обясни им как трябва да се държат и кои правила да спазват.**

? Отговори на въпросите:

1. Какви съвети ще им дадеш?
2. Кои формули от речевия етикет ще използваш?
3. С какви по вид изречения ще си послужиш?

Н а п р и м е р : Моля (ако обичате), пазете книгите чисти!

Упражнение 5

- **Прочети откъса. Определи изреченията по цел на изказването.**

Здравствуйте, братушки!

– Мамо, мамо, я ги виж!

– Що е? – Идат, погледни ги!

С пушки, с саби. – Що стоиш?

Скоро, чедо, поздрави ги!

И детето дава крушки

на солдатите без страх

и крещи на тях:

–Здравствуйте, братушки!

Ив. Вазов

Упражнение 6

- **Домашно: Препиши изреченията. Характеризирай ги.**

1. Той не е ли идвал още днес? 2. Нямате ли свободен билет? 3. Боян не е дошъл още. Нима нещо му се е случило? 4. Как да не го познавам? 5. Да не би да я познаваш? 6. Къде бихте желали да отидем? 7. Да не би да ги е претоварил с работа? 8. Друг път да не си спорил с мен! 9. Да не съм те видял вече! 10. Да се поразходим покрай реката! Стига си киснала вкъщи! 11. Нека да починем малко. 12. Недейте ме безпокои с дреболии. 13. Къде ли не е ходил той! 14. Много често се успивам.

Упражнение 7

- **Намери непълните изречения в текста. Определи кои части на изречението са пропуснати.**

Лицето ѝ – ясен месец,
снагата ѝ – самодивска,
очите ѝ – черно грозде,
веждите ѝ – гайтанови,

клепките ѝ – босилкови,
полите ѝ – бял трендафил:
бял трендафил, що разцъфнал,
що разцъфнал, що откъснат...

СТРОЕЖ НА ПРОСТОТО ИЗРЕЧЕНИЕ

Умен сиромас

Един цар се мислел за много хитър и досетлив.

Той заповядал да разгласят из царството му, че дава две торби жълтици, ако се намери някой да му каже хубава лъжа...

Научил за тая работа един сиромас. Той взел две празни торби и отишъл при царя.

– Какво те носи тука, човече? – попитал го царят. – Да не си дошъл и ти да ме лъжеш?

– По работа ида, царю честити – рекъл сиромасът. – Преди десет години баща ти взе от мен две торби жълтици. Сега дойдох да ми ги дадеш, че ми трябват.

– Къде се е чуло и видяло цар от дрипльо да заема! – викнал царят. – Хубава лъжа!

– Като е лъжа – казал сиромасът, – напълни торбите с жълтици, както си обещах. Ако е истина, напълни ги, за да изплатиш дълга на баща си!..

ПРИПОМНИ СИ !

Главни части на изречението са **подлогът** и **сказуемото**.

Подлогът и сказуемото образуват **граматическата основа** на изречението, тъй като чрез тях се дава информация за предмета и за неговото действие, състояние или признак, свързан с времето.

Главни части	Означават	Отговарят на въпроса	Подчертават се
Подлог	предмет, който върши действието	<i>Кой? Кои? Що? Какво?</i> и др.	_____
Сказуемо	означава действие или състояние на лицето (предмета), изразено с подлога	<i>Какво прави/правят?</i> <i>Какъв беше/е/ще бъде?</i> и др.	=====

Подлогът: Научил за тая работа (кой?) един сиромаш.

Сказуемото: Децата весело (какво правят?) се смеят.

Сказуемото обозначава:

Действие	Състояние	Признак, свързан с времето
Ученикът пише.	Детето се радва.	Лицето му беше червено.
Какво прави?		Какво беше лицето?

В изречението сказуемото се съгласува с подлога по лице и число. Ако глаголната форма съдържа причастие или име – и по род.

На пример:

Аз се трудя. Ние се трудихме. ► (лице, число).

Разумът е победил. Мълвата се разпространила. ► (лице, число, род).

Иван беше отличник. Стефка е отличничка. ► (лице, число, род)

Второстепенните части разширяват подлога и сказуемото. Чрез тях мисълта се допълва или се конкретизира.

Второстепенни части	Пояснява	Отговаря на въпроса	Подчертава се
Допълнение	сказуемото	Що? Кого? Какво? На кого? и др.	== / ==
Обстоятелство	сказуемото	Къде? Кога? Как? и др	== // ==
Определение	подлога, обстоятелството, допълнение	Какъв? Какви? Чий? Чии? и др	~~~~~

На пример: *Старият учител спокойно чакаше отговора на ученика.*

Група на подлога		Група на сказуемото			
<i>Старият</i>	<i>учител</i>	<i>чакаше</i>	<i>отговора</i>	<i>на ученика</i>	<i>спокойно</i>
съгл. определ.	подлог	сказуемо	допълнение	несъгл. определ.	обстоятелство
1	2	3	4	5	6

Подлогът се изразява най-често със съществителни имена и местоимения.

На пример: *Научил за тая работа един сиромаш.*

Той взел две празни торби и отишъл при царя.

■ Макар и по-рядко, подлози могат да бъдат и думи от други класове, когато те са употребени като съществителни имена, н а п р и м е р :

Ленивият е враг преди всичко на себе си. (прилагат. име)

Малкият се събуди. (прилагат. име)

Нашите скоро ще дойдат. (местоимение)

Парен каша духа. (причастие)

Счупеното носи щастие (причастие)

„Не“ работа не върши. (частица)

„Към“ означава посока. (предлог)

От насрещния бряг се чу гръмко „ура“. (междуметие)

Чу се едно „ъх“. (междуметие)

Да думаш е лесно, да правиш е по-мъчно. (глагол)

Петима Петка не чакат. (числително)

Двамата се карат, третият печели. (числително)

■ Подлози могат да бъдат и словосъчетания, н а п р и м е р :

Като вихър отминават ескадрон след ескадрон. (Хр. Смирненски)

Два остри камъка не мелят брашно.

Група войници върви из улицата.

Две прозорчета мътно светеха.

Най-добрите от нас схванаха всичко.

Ние с него сме на различно становище по този въпрос.

Двамата с него бързахме из тъмните улици.

Той сам му отвори вратата. Всичко това е вярно.

Упражнение 1

► **Домашно:** Прочети текста. Препиши го. Определи вида на изречението по състав и по цел на изказването.

Най-хубавата книга, която прочетох напоследък, е романът на Боян Болгар «Стоте преждия на Бан Батил». Хареса ми не само защото обичам приключенските книги, но и защото е написана вълнуващо и увлекателно.

Аз обикнах героя Бан Батил. Той е силен, ловък и безстрашен. Не се отчайва от неуспехите. Обича своя народ и отечество, брани ги храбро. Ненавижда враговете. В неговия характер аз виждам качествата на нашия народ от векове насам – родолюбие, храброст в боя, физическа сила.

Аз виждам Бан Батил как препуска на своя верен кон Алчо, размахал късия си самоковски меч, сякаш вперил поглед в светлото бъдеще. Препоръчвам горещо на всички мои другарчета да прочетат тази прекрасна книга.

? **Отговори на въпросите:**

1. С какви части на речта са изразени главните части в изреченията?
2. С какви части на речта са изразени второстепенните части?

Упражнение 2

- **Напиши впечатленията си за една книга, прочетена през лятната ваканция, като употребиш в разказа някои от синонимите:**

*ловкост – похватност – сръчност – находчивост;
смелост – храброст – мъжество – непреклонност – твърдост;
съобразителен – досетлив – схватлив – прозорлив.*

Упражнение 3

- **Препиши текста, като попълваш пропуснатите пълни и кратки членни форми (-ът, -а, -ят, -я).**

Излъгал

Един селянин поискал от съсед... си кон... му, за да отиде в град... на пазар. Съсед... му казал:

– Ей сега го дадох на брат си.

По това време кон... изцвиллил силно в обор... . Селянин... се усмихнал и казал:

– Видя ли, ти излъга, но кон... ти каза право.

Народна приказка

Упражнение 4

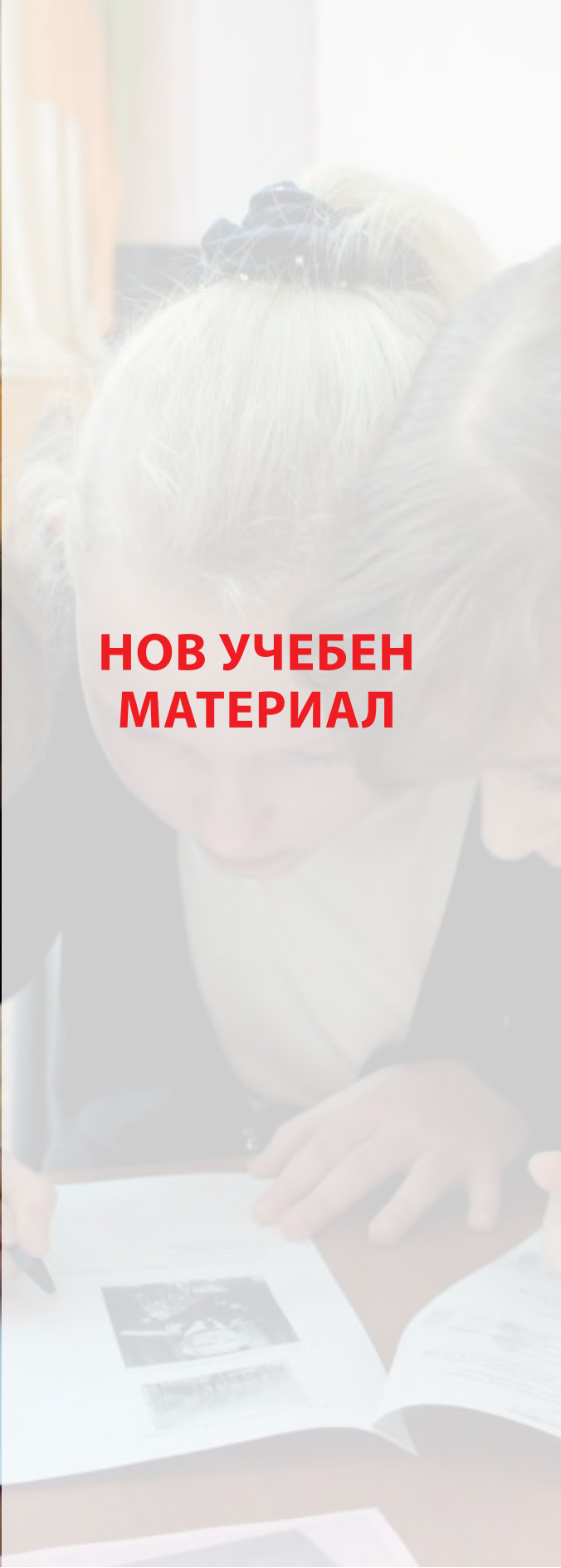
- **Определи граматическия род на съществителните *медал, надпис, подпис, печат, площад, вечер* в следните изречения:**

1. Какъв е този медал? Искам да видя новия медал.
2. Надписът на плочата е написан на български.
3. Разбираш ли надписа на стената? Виж първия надпис.
4. Чий е този подпис? Подписът на Иванов е четлив.
5. Какъв е този печат?
6. В центъра на града се намира голям площад.
7. Тази вечер заминавам за Варна. Добър вечер!

Упражнение 5

- **Открий граматическата основа (подлога и сказуемото) в дадените изречения:**

1. Повечето от писателите присъстваха на това събрание.
2. На дълъг път всичко се случва.
3. Важното е да се гледа напред.
4. Всяко нещо си има начало и край.
5. Някой почука на вратата.
6. Лошото никога не иде само.
7. Давещият се за сламка се хваща.
8. Само едно «да» решава въпроса.

**НОВ УЧЕБЕН
МАТЕРИАЛ**

НЕИЗМЕНЯЕМИ ЧАСТИ НА РЕЧТА

Според своето значение и граматическите си признаци думите в съвременния български книжовен език се делят на десет групи – **части на речта: изменяеми и неизменяеми.**

► Разгледай таблицата.

? **Отговори на въпросите:**

1. Кои са частите на речта в българския език?
2. Според кой признак биват изменяеми и неизменяеми?
3. Кои са изменяемите и кои са неизменяемите части на речта?

Изменяеми части на речта		Неизменяеми части на речта	
Част на речта	Примери	Част на речта	Примери
1. Съществително име	vlak, влакове, vlakът, влака...	1. Наречие	днес, тук, малко, сега...
2. Прилагателно име	зелен, зелена, зеленият...	2. Предлог	по, над, в, на, за...
3. Числително име	пет, петте, пета, петият...	3. Съюз	и, макар че, че, но, ала...
4. Местоимение	наш, наша, нашият...	4. Частица	ли, по-, най-, не...
5. Глагол	пиша, пишеш, пишех...	5. Междуметие	ох!, ех!, чук-чук!..

► Припомни ученото за частите на речта. Разгледай примерите в таблицата.

? Отговори на въпросите:

1. Какво означава съществителното име? прилагателното име? числителното име? местоимението? глаголт?
2. Кои са по-важните им граматически признаци?
3. Защо тези думи са изменяеми части на речта?

ЗАПОМНИ !

Наречието, предлогът, съюзът, частицата и междуметието са **не-изменяеми** части на речта, защото не се изменят по форма (по лице, число, време, род, падеж и др.) и нямат окончание.

На пример:

*Океаните са **по-големи** от моретата, **но** те са **само пет**, а моретата са **много**.*

■ СЪЩНОСТ И УПОТРЕБА НА НЕИЗМЕНЯЕМИТЕ ЧАСТИ НА РЕЧТА

Части на речта	Значение	Употреба
Наречия	показват при какви обстоятелства (<i>кога, как, къде</i> и т.н.) се извършва действието	употребяват се във всички видове реч, но не е особено често
Съюзи	означават отношенията между еднородните части в простото изречение или между отделните прости изречения	имат честа употреба; с тяхна помощ думите се свързват в словосъчетания и изречения
Предлози	показват отношения (пространствени, за притежание, за произход и т.н.)	имат честа употреба; с тяхна помощ думите се свързват в словосъчетания и изречения
Частици	вносят допълнителни отсенки в значението на изречението или на думите	употребата им не е много честа, обаче във всички видове реч

Части на речта	Значение	Употреба
Междуметия	изразяват непосредствено чувство или звукоподражание	употребяват се в разговорната реч, в литературната – придават на изрази разговорен характер

Упражнение 1

- **Препиши частите на речта в две колонки: изменяеми и неизменяеми. За да не сгрешеш, опитай се предварително да измениш думите по число.**

Отдавна тук не е била такава дълга, светла зима.
Снегът потиска в сън долините и необятните поля.

Упражнение 2

- **Открий неизменяемите части на речта в текста. Препиши и ги разпреди на 5 групи.**

Сутрин ставам, още не е съмнало, гледам, че в двора на Деко Алексов свети и човекът стои наведен над камъка. „Кога ли спи този човек, мисля си, и дали ляга да спи?“ – „Напредва ли? – питам го. – „О, ела утре да видиш! Такъв хубав камък отдавна не съм работил!“

Йордан Радичков

Упражнение 3

- **Домашно: Прочети откъса. Препиши неизменяемите части на речта. Състави план за устен преразказ.**

Бухал

Тихо е нощем в гората. Всички птици отдавна са заспали – някои по дърветата, други в храстите, трети на земята сред тревите и цветята.

Изведнъж в нощната тишина се дочува страшен глас:

– Бу-ух! Бу-ух!

Това е бухалът. Събудил се е и тръгнал на лов. Бухалът е голяма нощна птица. Перушината му е мека и пухкава. Носът му е крив, а очите са кръгли, жълти като на кокошка. На главата му има две пера. Те сякаш са рогчетата. Ноктите му са остри и силни. Хване ли животно – не го изпуска.

Цял ден бухалът спи. Когато настъпва нощта, излиза на лов. Очите му виждат в тъмното по-добре, отколкото на светло. Той напада най-много зайците. Лети тихо и, щом забележи заек, безшумно се спуска и го хваща. Напада също и кокошките.

Наречието е неизменяема част на речта, която пояснява глаголното действие откъм *начин, време, място, количество* и т.н. и отговаря на въпросите *как, къде, кога, колко* и др.

Буря

От какво мислиш,
че произлиза толкова бури?
От това, че и по небето
има шофьори шури.
Някой облак например
мига с мигачи,
че ще завива наляво,
обаче
хич не поглежда, че облак
друг иде направо.
Кой има предимство тук?
То се знае, че оня отсреща.
И той мига с фарове,
за предимство все подсеща.
На завиващия май късно
му става ясно,
изведнъж се вижда натясно
и светкавица пуца отдясно.

Добре, ама както наляво
си карал бясно,
изведнъж да завиеш надясно
не е съвсем безопасно.
Вятърът, който ги регулира,
съвсем основателно се нервира
и почва да свири
продължително: фю-ю-т!
Скърцане на спирачки,
блясък на стопове, смут.
Хряс, тряс, бум,
гърмотевичен шум.
Облаците си счупват
радиаторите. И двата.
И върху нас рука водата.
Ух, бягай към къщи, ух,
да се измъкнеш от бурята сух!

Марко Ганчев

- Прочети стихотворението.
- Открий неизменяемите части на речта.
- Препиши подчертаните думи.
- Анализирай ги по образца:

Птиците $\text{⌈}(\leftarrow \text{как?})\text{⌋}$ мълчаливо $\text{⌈}(\leftarrow \text{кога?})\text{⌋}$ се сбогуваха. След малко – чу се
 пърхане на стотици криле. Ятото $\text{⌈}(\leftarrow \text{как?})\text{⌋}$ бавно се издигна.
 Закрепи се за миг $\text{⌈}(\text{къде?}\rightarrow)\text{⌋}$ горе, в синьото небе. $\text{⌈}(\leftarrow \text{кога?})\text{⌋}$ После се нареди
 в голям триъгълник и $\text{⌈}(\leftarrow \text{как?})\text{⌋}$ полека се понесе към хоризонта.

■ ВИДОВЕ НАРЕЧИЯ ПО ЗНАЧЕНИЕ

Наречия	Примери	Въпроси
за време	<i>сега, довечера, снощи, догодина, рано, късно, скоро, отдавна, винаги, днес, утре, нощес, напролет, призори и др.</i>	кога?
за място	<i>тук, там, горе, долу, ниско, високо, вън, напред, назад, близко, далеч, вътре, навън, наблизо, отсреща, отляво, отдясно, и др.</i>	къде?
за начин	<i>добре, зле, весело, хубаво, силно, бърже, неочаквано, мъжки, приятелски, мълчешком, звънко, бързо, бавно, бясно, игриво, и др.</i>	как?
за количество и степен	<i>много, малко, доста, още, повече, скъпо, евтино, веднъж, твърде, дълго, двойно, тройно, двукратно, несъразмерно, често и др.</i>	колко?
за причина и цел	<i>затова, защото, защо, затуй, ето защо, за каквото и да е и др.</i>	с каква цел? поради каква причина?
за логическо уточняване	<i>сигурно, непременно, наистина, може би, несъмнено, действително, явно, очевидно, главно, особено, тъкмо, почти, сравнително и др.</i>	

ЗАПОМНИ!

Когато наречията са от един и същ вид, те поясняват глагола чрез изреждане. Тогава те се отделят със запетая или се свързват със съюза **и**, **н а п р и м е р** :

Пишете бавно и старателно.

Пишете бавно, старателно, красиво и четливо.

Когато наречията са от различни видове, тогава няма изреждане и между тях не се пише запетая, **н а п р и м е р** :

Ще отидем после вкъщи.

Заминаваме довечера заедно.

Упражнение 1

- ▶ Разгледай таблицата. Обясни има ли в таблицата наречия, които употребяваш по-често. На кои въпроси отговарят те? Състави по едно изречение с наречие от всеки вид.

Упражнение 2

- ▶ Прочети откъса. Открий наречията. Обясни защо посочените от тебе думи са наречия.

Гайдарят мигом я засече. Христина понаведе гиздаво глава, трепна с цялата си снага, размаха високо кърпата, пристъпи кротко веднъж напред, веднъж назад, подскокна леко и заигра, сякаш се сля с живите трептения на чудните звукове.

Елин Пелин

Упражнение 3

- ▶ Определи вида на наречията в следния текст.

Луната, весела и пълнолика, си плуваше по небесата. Никъде нищо не се чуваше. Само селската воденица глухо и отмерено си шумеше. Схлупените селски къщици, смирено сгущени из овошките, сладостно почиваха, грижливо пазейки морни, разнебитени от трудове селяци.

Елин Пелин

Упражнение 4

- ▶ Посочи синонимни думи или изрази на следните наречия. Състави изречения с тях.

Нощес, денем, зимъс, снощи, довечера, завчера, вдругиден, снощи.

Упражнение 5

- ▶ Попълнете празните места с думата **освен** или **винаги**.

... костюми там продават и балтони.

... пуловер обличам си и сако.

... отивам на кино заедно с Петър.
... мене в стаята няма никой.
... него никой няма да дойде.
...го чакам пред входа.

■ ОБРАЗУВАНЕ НА НАРЕЧИЯТА

Божура

Веднъж навечер Божура и майка ѝ се връщаха от гората. Откъм противоположния край на селото, отвъд къщите, по пътя, който излизаше иззад баира и сечеше зелената поляна, се показаха двама конници. Бяло облаче дим се появи над тях, чу се гърмеж. Конниците като че се плъзгаха към селото, още две облачета се появиха над тях и урвите при Старча повториха два други гърмежа. По стар обичай пътниците обаждаха с гърмежи, че си идат.

Когато влязоха в село, беше вече тъмно и първото нещо, което забелязаха, беше, че по всички порти бяха наизлезли жени. Калуда вървеше напред, не обръщаше внимание на жените и ако поглеждаше наляво и надясно, гледаше да види дали не е забравено някъде нещо, за да го пхне под престилката си. По-назад след нея идеше Божура. Товарът ѝ ни най-малко не я превиваше, снагата ѝ си оставаше права и гъвкава, като стълбеца на вихрушка. Беше вече тъмно, но очите ѝ от време на време проблясваха. Цялата сюрня дечурлига тичаха подир нея и викаха:

– Божуро! Божуро! Дай ни божур, Божуро!

– Хайде бре! – викаше тя весело и без да се сърди. – Отде ще ви взема божур...

И като оставяше децата да си викат, колкото си щат, тя се спираше в тъмнината и слушаше какво приказват жените.

Йордан Йовков

Упражнение 1

► Домашно:

1. Препиши в колонка наречията от текста „Божура“.
2. Определи вида и службата на извадените наречия. Използвай таблицата.

Наречие	Вид	Въпрос	Дума, пояснена от наречие	Служба в изречението

3. Определи има ли в текста прилагателни имена, които по форма съвпадат с наречия.

ЗАПОМНИ !

Малка част от наречията в българския език са непроизводни, на пример :

много, вън, вътре, там, още и др.

Повечето от наречията се образуват от други думи:

от прилагателни: *бавно, весело, вкусно, зле, добре, юнашки, братски, майсторски, слепешката, слепешком;*

от съществителни: *зиме, лете, утре, горе, долу, денем, нощем, гърбом, днес, сутрин, вечер, довечера, снощи;*

от числителни: *първо, второ, двойно, еднократно, двукратно, дважд, веднъж;*

от глаголи и глаголни форми: *иди-дойди, кажи-речи, тичешката, тоест, тичешком, лежешком, търчешката.*

ЗАПОМНИ !

Наречията на **-о** съвпадат с формата за ср. род на прилагателните имена, от които са образувани, обаче се различават по службата си в изречението:

1) наречията поясняват предимно глаголи;

2) прилагателните поясняват съществителни имена.

Сравни: кротко дете – кротко говори, ранно пиле – рано пее.

Упражнение 1

► **Образувай наречия от дадените думи.**

безсмъртен	уплашен	хубав	тъжен
милостив	неуморен	добър	чудесен
страшен	умен	нисък	ленив
правдив	силен	низък	приятелски

Упражнение 2

► **Образувай прилагателни имена от дадените наречия.**

Работи по модела: *вън – външен*

тука – ...	някога – ...	вън – ...
утре – ...	днес – ...	там – ...
вътре – ...	завчера – ...	вчера – ...

Упражнение 3

► **Прочети изреченията. Напиши наречията в колонка. Обясни какви са по вид тези наречия.**

1. В саваните постоянно вали.
2. Могъществото на египетската държава било нетрайно.

3. Значително се развивало занаятчийското производство на траките.
4. Влакът дойде навреме.
5. Догодина ще се срещнем пак.
6. Ще заплатиш скъпо грешките си.
7. Ще отида за малко у един познат.
8. Нагоре ще пътуваме с автобус.
9. Слънцето току-що изгрява.
10. Цялото село заспива лека-полека в прегръдките на зимната нощ.

Упражнение 4

- **Образувай наречия от думите. Обясни правописа им.**

Шепна, мълча, нощ, зима, постоянен, съвременен.

Упражнение 5

- **Замени подчертаните наречия с антоними.**

Той става рано. Говорете високо. Вътре има много хора. Магазинът е далеч. Групата върви напред. Той чете много бавно.

Упражнение 6

- **Открий наречията. Разграничи ги от прилагателните имена, с които имат еднаква форма.**

1. Лебедите шумяха с криле и плуваха гиздаво по водата.
2. Виолетка е хубаво, гиздаво момиче.
3. Обхвана го някакво странно, тъжно чувство.
4. Държеше се странно и гледаше тъжно.
5. Кротко е детето на нашата съседка.
6. Там тя е заспала кротко като у дома.

■ ВИДОВЕ НАРЕЧИЯ ПО СЪСТАВ

По състав наречията са:

прости (*близо, ляво, долу, леко* и др.), **сложни** (*отблизо, наляво, отдолу* и др.) и **съставни** (*лека-полека, горе-долу* и др.).

Сложните наречия се образуват:

- от предлог и просто наречие (*отвътре, нагоре* и др.);
- от предлог и съществително (*насреща, начело* и др.).

Съставните наречия се образуват от две самостоятелни думи (*тук-таме, малко-много* и др.).

Упражнение 1

- ▶ **Образувай наречия от дадените думи.**
 - а) от прилагателните имена: *страшен, добър, горд*;
 - б) от съществителните имена: *пролет, зима, ден*;
 - в) от числителните имена: *един, два, три*;
 - г) от предлози и наречието *далече*.

Упражнение 2

- ▶ **Разгледай таблицата. Обясни как се образуват местоименните наречия.**

Въпросителни наречия	кога	къде	как
Относителни наречия	когато	където	както
Неопределителни наречия	някога	някъде	някак
Отрицателни наречия	никога	никъде	никак
Обобщителни наречия	всякога	всякъде	всякак

- ▶ **Сравни с образуването на местоименията *кой, който, някой, никой, всеки*.**

Упражнение 3

- ▶ **Образувай умалителни наречия с наставката *-ичко*.**
Работи по модела: *малко – малкичко, леко – лекичко.*
Бързо, тихо, малко, рано, леко, бавно, хубаво, високо, ниско, скромно, тъмно.

■ СТЕПЕНУВАНЕ НА НАРЕЧИЯТА

Някои наречия се степенуват, както и прилагателните имена:
положителна степен – *бързо* (Кучето бяга бързо.)
сравнителна степен – *по-бързо* (Лъвът бяга по-бързо.)
превъзходна степен – *най-бързо* (Леопардът бяга най-бързо.)

Упражнение 1

- ▶ **Образувай степени за сравнение на наречията и прилагателните имена в следните изречения. Добави предлога *от*, където е необходимо.**
Неда и Олга се различават много.
Неда е (висока) Олга.
Тя има (дълга) коса, (големи) очи, (тънки) вежди.
Неда се облича (скромно) Олга.
Олга се облича (модерно), ходи с обувки с висок ток.

Неда предпочита (ниски) обувки.
 Неда обича горчиво кафе, а Олга (много) обича сладко.
 Неда е сериозна, а Олга е (весела) Неда.
 Неда има добър слух и добре свири на пиано, а Олга има (добър) глас и пее (хубаво)

Упражнение 2

- **На мястото на точките употреби наречието само или едва. Обясни избора си.**

Прочетох ... един път текста и го запомних.
 Момчето е ... на десет години.
 Такива дрехи ... сега започнаха да носят.
 На срещата дойде ... Петър.
 На обед той изяде ... една супа.
 Порцията струва ... петдесет копейки.
 Слънцето ... залезе и стана тъмно.

■ УПОТРЕБА НА НАРЕЧИЯТА

1. Наречията изпълняват служба на обстоятелство в изречението, като означават времето и мястото на глаголното действие или пък начина, по който се върши то.

Упражнение 1

- **Сравни изреченията от двете колонки. Обясни каква е ролята на наречията в речта.**

Цветът на черноморската вода се мени.		Цветът на черноморската вода се мени много често.
По бреговете на река Днепър има промишлени градове.		По бреговете на река Днепър има твърде много промишлени градове.
Велико Търново се разполага по склоновете на Търновските възвишения.		Велико Търново се разполага амфитеатрално по склоновете на Търновските възвишения.

2. В литературните произведения наречията често се употребяват като художествени стилни средства (*епитет* и др.) за постигане на по-голяма образност и емоционалност на изображението.

Упражнение 2

► **Извади наречията от текста и определи вида им.**

Над разиграните мастиленочерни вълни се показва грамадно ято от гъсто летящи една до друга птички. Тук-там сред сиво-жълтата маса сребристо проблясваха белите им подкрилия. Колко неудържимо и страшно изглеждаше това стихийно летене над бурното и студено море. Пъдпъдъците летяха ниско, почти докосваха грозните ревящи вълни.

Емилиян Станев

? **Отговори на въпросите:**

1. Каква синтактична служба изпълняват извадените наречия?
2. Каква е ролята им в текста?

3. Относителните и въпросителните наречия се употребяват като съюзни думи (служат за връзка между простите изречения).

Упражнение 3

► **Обясни пред кои наречия и защо е сложена запетая.**

– Ах, вижте Радка как е жълта,
как мръщи се, когато гълта,
как иде в клас едва-едва,
как сяда с клюмнала глава!

Веселин Ханчев

4. С въпросителните наречия се образуват въпросителни изречения и косвени въпроси. Пред косвените въпроси не се пише запетая.

Упражнение 4

► **Препиши. Подчертай въпросителните наречия.**

1. Обясни ми как се употребяват наречията.
2. Как са трите ти имена?
3. Кога ще дойдат съучениците ти?
4. Какво ще правиш довечера?
5. Кой трябва да ти помогне?
6. Къде отиваш в събота?
7. Никой от нас не знае кога ще дойдат, как ще дойдат и с кого ще дойдат.

■ ПРАВОПИС, ПУНКТУАЦИЯ И ПРАВОГОВОР НА НАРЕЧИЯТА

1. Наречията се пишат слято с **предлозите** и частицата **не**: *навътре, откога, надалече, неотдавна* и др.;
2. Наречията се пишат **слято**, ако са образувани:
 - от предлог и наречие (*догоре, набързо* и др.);
 - от предлог и съществително (*докрай, догодина* и др.);
 - от частицата НЕ и наречие (*недалеч, неотдавна* и др.).
3. Наречията се пишат **полуслято**, ако са съставни, тоест ако са образувани от две самостоятелни думи (*оттук-оттам, едва-едва* и др.).
4. Наречията се пишат с двойно Н (нн), ако са образувани от прилагателни имена със завършек **-нен**:
*съвреме**нен** – съвремен**но**, постепен**ен** – постепен**но**,
НО: обикнов**ен** – обикнов**ено**.*
5. Частиците **по-** и **най-** се пишат с наречията **полуслято** (със съединителна чертица), а се изговарят с ударение, което при писане не се отбелязва.
6. Пред относителните наречия *когато, както, откогато, където, колкото* и др. се пише запетая.
7. Пред въпросителните наречия *кога, къде, как, защо* и др., когато свързват прости изречения в сложното, запетая се пише само ако се повтарят.

Упражнение 1

- **Препиши думите. Попълни празните места с н или нн. Състави три изречения с дадените наречия.**

Поиме...о, особе...о, стра...о, естестве...о, непреме...о, име...о.

Упражнение 2

- **Редактирай изреченията.**

1. Селяните и селянките се щураха насам натам по работите си.
2. Той обикновено обикаляше оттам отсам.
3. Запад поляка лека побеляваше.
4. И над полето лягаше оспокуителна вечерня сянка.
5. Когато затрептяха звездите, кавала въздъхна унило и замлъкна.

Упражнение 3

► **Домашно:** Препиши откъсите, като сложиш пропуснатите запетаи.

1. Ще видите вие много страни, много поля и реки, морета и планини и ще разберете. Ще разберете, че никъде дъгата не е тъй хубава както тука; че никъде песента на щурците вечер когато полето засинее, не е тъй радостна; че никъде димът на комините не е топъл както там, където си пазил с криле малките си.

Константин Константинов

2. Отидох аз, Стояне. Как я грабнах как я водих за ръка докато можеше да върви как я носих като дете когато вече падна и се умори – това няма да ти разправам.

Йордан Йовков

Упражнение 4

► **Замени подчертаните думи с наречия. Обясни има ли разлика в смисъла на изреченията.**

Момъкът наближил **радостен** до колибата.

Кученцето извило **умолителен** поглед и сърцето на момъка се свило от **жалост**.

Изправил се до майка си и **отчаян** се разплакал.

Упражнение 5

► **От синонимите избери най-подходящите по смисъла.**

Хищническото отношение към дивеча променило и състава на животинския свят в страната. Някои животни и птици (значително, чувствително, много, доста) намалели, а други (докрай, съвсем, напълно, основно, хептен) изчезнали. (Отдавна, някогаш, някога, отколе), по време на римското владичество, лъвът обитавал нашите земи.

Упражнение 6

► **Препиши стихотворението. Подчертай наречията.**

Там, където връх издига Рила,
де синее морска далнина,
там е мойта татковина мила,
мойта свидна българска страна.
Там ухаят рози и пшеница,
в равнините там блестят води,
лесовете там са пълни с птици,
пълно е небето със звезди.

Веселин Ханчев

СЛУЖЕБНИ ДУМИ

В българския език съществуват **самостойни** и **служебни** думи.

Самостойни думи са съществителното име, прилагателното име, числителното име, местоимението, глаголът и наречието, защото могат да изпълняват самостойна служба в изречението.

Служебни думи са предлогът, съюзът и частицата, защото изпълняват спомагателна служба в изречението. Сравни и поясни:

По пътя **над** воденицата заглъхна шумен **смях** и **говор** **на** жътвари.

Мрак. Тишина. **Но** съмва вече. Смях **и** говор.

ПРЕДЛОГ

■ УПОТРЕБА НА ПРЕДЛОЗИТЕ

Сребърният извор клокочеше **между** камъните и грееше **в** нощта

като месечина. Синът **на** ковача се наведе **над** него, взе делвата и я

потопи **в** извора, та гребна **с** нея **от** живата вода.

(По Светослав Минков)

► Прочети откъса. Разгледай предлозите.

? Отговори на въпросите:

1. Защо предлозите са служебни думи?
2. Какво показват предлозите?
3. Пред кои части на речта стоят?

Предлогът е служебна дума, която стои пред имена и местоимения и показва отношението им към други думи в изречението.

■ ЗНАЧЕНИЕ НА ПРЕДЛОЗИТЕ

Значението на предлозите се разкрива само в изречението. Употребени със съществителни имена или местоимения, те образуват предложни словосъчетания, които най-често означават:

- а) **място** (*стоя до масата, минах през площада* и др.);
- б) **време** (*пристигнах в събота, влязох след него* и др.);
- в) **принадлежност** (*топката на момчето, книгата на майка ми* и др.);
- г) **средство** (*пиша с молив, режа с нож* и др.).

■ ВИДОВЕ ПРЕДЛОЗИ ПО СЪСТАВ

По състав предлозите биват:

- прости**, обикновено едносрични, малки думи (*на, в, с, из, над* и др.) и
- сложни**, които се образуват от два предлога, от предлог и наречие, от предлог и име (*иззад, въпреки, наред* и др.)

Упражнение 1

- ▶ **Препиши откъса. Подчертай предлозите и ги свържи със съществителните и местоименията, към които се отнасят.**

Из сенчестите гори на нашите балкани, сред поляни с дъх на билки, расте яворът. Той се отличава с красотата си между иглолистните дървета и е възпят в народните песни.

Петър Кръстев

Упражнение 2

- ▶ **Определи вида на предлозите по значение и състав.**

1. Тръгнах подир него.
2. Те се обърнаха към изток.
3. И там в полите се белееше родното им градче.
4. Постлах покривката върху масата.
5. Чувствам се щастлив сред хората!
6. Четете през свободното си време.

Упражнение 3

- ▶ **Препиши изреченията. Разграничи предлозите от наречията. Обясни какви са по състав предлозите.**

Оттатък реката гори огън. Гостите минаха оттатък. Насъбраха се около трактора. Наоколо всичко беше пожълтяло. Излязоха извън селото. Навън беше тъмно. Минахме отсам. Спряха се отсам реката.

■ УПОТРЕБА, ПРАВОГОВОР И ПРАВОПИС НА ПРЕДЛОЗИТЕ

Предлозите са много необходими в речта. Употребени уместно, те ни помагат да изразим правилно, ясно и точно мислите си. Понякога допускаме грешки в речта си при употреба на предлозите.

На п р и м е р , предлозите **у** и **в** често се смесват:

у стаята вместо *в стаята*;

отивам в сестра си вместо *отивам у сестра си*.

ЗАПОМНИ !

в градината

в банята

в чантата

у Петрови

у дядови

у тях

предлогът **в** се употребява със
значението „вътре“ в нещо

предлогът **у** се употребява със
съществителни имена или лични
местоимения за лица

Упражнение 1

► Попълни пропуснатите предлози (*в* или *у*).

1. Децата влязоха ... гората.
2. Някои мъже влязоха с него чак ... залата.
3. Обядваха ... чичо Иван.
4. Елате на гости ... нас!
5. Настаняваме се ... тях.

Упражнение 2

► Обясни причината за удвояване на предлозите в следващите стихове.

О, колко ти се радвам, че растеш
със жлътналите се отсреща сливи,
със къщите, червени и щастливи,
със тракторите, с белия комин,
със фермите, със язовира син,
във който плава облачето бяло!
Сърцето ми изпълнено е цяло
със тебе и със твоите мечти!

Валери Петров

Упражнение 3

► Прочети текста.

Правоговор и правопис на предлозите

Правилно изговаряй предлозите. Върху простите предлози не пада ударението, те се произнасят слято със следващата ударена дума.

Предлозите **в** и **с** могат да се удвояват. В книжовния език удължената им форма **във** или **със** се употребява пред думи, които започват съответно със съгласните **в/ф** или **с/з**: *във водата, във фурната, със сестра си, със здраве.*

Обаче в поезията удвояването на тези предлози зависи от броя на сричките и ритъма на стиха, не от първите звукове на следващите думи.

? Отговори на въпросите:

1. Кога предлозите **в** и **с** се удвояват?
2. Защо в поезията тези предлози се удвояват по-често, отколкото в прозата?
3. Пред кои звукове се удвоява предлогът **в**? предлогът **с**?

Упражнение 4

► На мястото на многоточията напиши **в** или **във**, **с** или **със**.

Мирка разбра, че няма да влезе ... връзка ... своите.

Тя се върна ... къщи.

Калин все още стоеше ... свален каскет.

Не, тя няма да стои ... скръстени ръце.

Какво въстание ще правим, ако не се бием ... стражарите?

Емил Коралов

Упражнение 5

► Препиши изреченията, като употребиш най-подходящите предлози. Обоснови избора си.

1. Група екскурзианти се отпрати (при, до, към) паметника на Шипка.
2. (На, около, по, до) черноморския бряг има много хотели и почивни станции.
3. Река Янтра се вие (през, до, около) Велико Търново.
4. Слънцето изливаше лъчите си (на, върху, около) цялата долина.
5. Влакът пристигна (на, в) пет часа.

Упражнение 6

► Редактирай изреченията чрез заместването с други предлози и съкращаването.

1. Облегнала глава с ръцете си, тя гледа замислено на езерото.
2. Нямам думи да разкрия парещата мъка към раздялата с татко.
3. Единият от турците е опрял щика си на гърдите на Левски.

СЪЮЗ

Съюзът е служебна дума, която свързва еднородни части на простото изречение или прости изречения в сложното.

В околностите на Люляково имаше една голяма **и** висока могила.

Такива могили имаше още много, **но** те бяха по-ниски,

разравяха ги заедно с нивите **и** лятно време не се забелязваха.

Йордан Йовков

► **Открий съюзите. Обясни службата им в дадените изречения.**

? **Отговори на въпросите:**

1. Какви части на речта са съюзите?
2. Защо съюзите са служебни думи?

■ ВИДОВЕ СЪЮЗИ ПО ПРОИЗХОД И СЪСТАВ

По произход съюзите се делят на истински **съюзи** и съюзни думи.

- **Истинските съюзи**, служебни думи, се делят на **прости** (*и, или, но, че, а, да, па, та, като, ала* и др.) и **сложни** (*без да, за да, като че, след като, затова че, макар че, нито-нито* и др.)
- **Съюзните думи**, самостоятелни части на речта – наречия и местоимения, се делят на **наречия-съюзи** (*кога, къде, как, защо* и др.; *когато, където, както, защото* и др.) и **местоимения-съюзи** (*кой, коя, ...; какъв, каква, ...; който, която, ...; чий, чия, ..., чийто* и др.).

Упражнение 1

► **Открий съюзите в следните изречения.**

Гроздан се стресна и подигна глава. Една минута гледа човека, без да го познае. Дъбакът слезе и спря да гледа. Христина играеше лудо, като че ли на шега, и насмешливо гледаше младия воденичар.

Елин Пелин

Упражнение 2

► **Препиши откъса. Подчертай съюзите. Определи службата и вида им.**

Тежка, но приятна е тази работа... Дохождаш рано сутрин, когато по тревата още свети роса и слънцето току-що изгрива. Сядаш някъде да наточиш косата, а високият бурен почти те закрива. Тъй е тихо, че всеки удар на чука високо и звънко кънти.

Йордан Йовков

■ ВИДОВЕ СЪЮЗИ ПО ЗНАЧЕНИЕ

Съюзите биват **съчинителни** и **подчинителни**.

Съчинителните съюзи свързват еднородни части на простото изречение или прости изречения, които могат да се употребяват самостоятелно извън сложното изречение: *и, но, па* и др.

Подчинителните съюзи свързват две прости изречения в състава на сложно изречение, едното от които се подчинява по смисъл на другото просто: *че, когато, за да, ако* и др.

Упражнение 1

- ▶ **Препиши изреченията, като поставиш пропуснатите съчинителни съюзи.**

Бърже настана нощ ... в далечината затрептяха огньовете. Той заплака мълчешком ... не каза нищо. Тя обичаше снахите ... внуците си, ... се държеше строго с тях.

Упражнение 2

- ▶ **Обясни защо подчертаните съюзи и съюзни думи са подчинителни.**

Татко казва, **че** есента е хубава.

Петър отсече големия бор, **който** пречеше на хармана му.

Райчо разбра, **че** мястото е бластисто.

Упражнение 3

- ▶ **Посочи съюзите и определи службата им.**

Захарното момиче се усмихна и стана още по-хубаво. Усмивката се пукна на устата му като алена пъпка, а в сините му очи грейна доброта. То загледа непознатия левент и каза:

– Съгласна съм да ти стана жена, ала преди това ще искам от тебе да убиеш крилатия змей, който пази живата вода, та да видя дали си силен.

Светослав Минков

Упражнение 4

- ▶ **Довърши изреченията, като прибавиш еднородни части или цели изречения.**

Ученикът поздрави вежливо другарчетата си и

Ученикът не говори високо нито в училището, нито

Той завъртя електрическия ключ, но

Обичам да чета художествена литература, защото

Празничният ден беше хубав, обаче

Паднаха обилни дъждове и

Настъпи есен и

Упражнение 5

- ▶ **Определи вида на съюзите: истински съюзи или съюзни думи; съчинителни или подчинителни.**

Вгледайте се в гората и сами ще видите, че всяко дърво е щит за другите дървета. Всяко дърво е залостена врата, в която вятърът се блъска, търсейки пролука, за да се промъкне в пропастта.

Николай Хайтов

■ УПОТРЕБА, ПРАВОПИС И ПРАВОГОВОР НА СЪЮЗИТЕ

Подобно на предлозите съюзите се срещат често в речта. Те служат за връзка между думите и между изреченията и спомагат за правилното, ясно и точно изразяване на мислите. Често се допускат грешки при употреба на съюзите.

Упражнение 1

- ▶ **Прочети изреченията със съюзи, след това – без съюзи. Направи извод за ролята на съюзите в речта.**

Питата се търкулнала пред момчето и то припнало подире ѝ. Съвсем не мислело то, че гони своя късмет. Знаело само, че трябва да я настигне, за да оздравее майка му.

Константин Константинов

Упражнение 2

- ▶ **Прочети изреченията. Сравни смисъла и обясни употребата на съюзите.**

Припукаха пушки и разбудиха селото.

Припукаха пушки, та разбудиха селото.

Припукаха пушки, които разбудиха селото.

Селото се разбуди, защото припукаха пушки.

Упражнение 3

- ▶ **Редактирай изреченията.**

Езерото е тъжно, но замислено като Альонушка.

По него плават листата на брежите, които падат.

■ ЗАПЕТАЯ ПРЕД СЪЮЗИТЕ И СЪЮЗНИТЕ ДУМИ

Запетая се пише пред следните съюзи и съюзни думи:	
истински съюзи	<i>а, ала, но, че, за да, без да, на, та, макар че, обаче</i> и др.
относителни наречия и местоимения	<i>когато, където, както, защото</i> и др.; <i>който, какъвто, чийто</i> и др.
Запетая не се пише пред следните съюзи и съюзни думи, употребени еднократно:	
истински съюзи	<i>и, или, да</i> и др.
въпросителни наречия и местоимения	<i>кога, къде, как, защо</i> и др.; <i>кой, какъв, как, защо</i> и др.

Упражнение 1

► **Обясни употреба на запетаите.**

Бенковски и Волов са велики революционери, но различни, макар че взаимно се допълват.

Бунтовниците или ще се предадат, или ще бъдат избити.

Изведнъж патенцето почувства как крилете му се разперват, как зашумяват по-силно от преди и как го понасят бързо напред.

Упражнение 2

► **Препиши откъса, като поставиш пропуснатите запетаи.**

В неговите спомени се мярна милото лице на майка му, нейните жални очи с които тя го е гледала, нейните работни ръце с които го е милвала. И първите думи с които почна песента си, бяха: „Майко майко която тъжиш за мене...“

Елин Пелин

Упражнение 3

► **Препиши откъса, като поставиш пропуснатите запетаи.**

И тримата бяхме като попарени. Не от страх защото бяхме сигурни че врагът ще ни остави свободно да си вървим за да изтровим своите другари. Попарени бяхме от мъка защото бяхме загубили не две необикновени птици а най-скъпи на сърцето ни другари.

ЧАСТИЦА

Частиците са служебни думи, които внасят допълнителни отсенки в значението на изречението или на другите думи.

С частиците се образуват и някои граматически форми.

Н а п р и м е р :

– **Ще** стигнем рано, господине, във видело **ще** стигнем.

Ей го селото, **хе**, под горичката там. Виждаш **ли**?

Елин Пелин

■ ВИДОВЕ ЧАСТИЦИ

В ЗАВИСИМОСТ ОТ ТОВА ЗА КАКВО СЛУЖАТ, ЧАСТИЦИТЕ БИВАТ:

За засилване смисъла на думи и изречения

Показателни	ето, ей, хе, хей и др.	<i>Ей го селото...</i>
За обръщение и подбуда	я, бе, бре, де, ма, мари и др.	<i>Брей, Стояне, тук е торбата ти!</i>
За потвърждение или отрицание	да, не	<i>Да, ще дойда. Не, няма да дойда.</i>

За видоизменяне на думи и изречения или за образуване на граматически форми

За образуване на бъдеще време	ще	<i>Ще се събудя рано.</i>
За съставно глаголно сказуемо	да	<i>Започнах да чета книгата.</i>
Въпросителни	ли, дали, нима, нали и др.	<i>Ще се събудиш ли рано?</i>
Отрицателни	не, ни	<i>Не мога да дойда.</i>
За степенуване	по-, най-	<i>Само по-скоро да дойдеш.</i>
За сложни повелителни форми	да, нека, нека да	<i>Нека да живее нашата дружба!</i>

■ УПОТРЕБА, ПРАВОГОВОР И ПРАВОПИС НА ЧАСТИЦИТЕ

ЗАПОМНИ !

*Говорят тихо. **Не** говорят тихо.*

***Ще** говорят тихо.*

*Говорят **ли** тихо?*

***Да**, говорят тихо.*

***Не** искат **да** говорят тихо.*

***Нека да** говорят **по-**тихо!*

Частичите за образуване на граматически форми имат широка употреба в научна, художествена и разговорна реч.

***Хей**, момче, спиш ли **бе**?*

***Я** прибери оглавника, **че** волът ще го покъса.*

*Не се шегувай **бе**!*

*Хайде **де**!*

***Я** го погледни!*

***Хей**, поле широко!*

***Ей** ги, на полето са се събрали.*

Частичите за засилване смисъла на думи и изречения предимно се използват в разговорната реч. В художествената литература авторите ги употребяват в речта на героите, за да ги характеризират.

► Прочети изреченията без подчертаните частици, а след това с тях.

❓ Отговори на въпросите:

1. Променя ли се основният смисъл на думите и изреченията без частиците?
2. За какво служат частиците *не, ще, ли*?
3. Какъв нов или допълнителен смисъл придават частиците *хей, бе, де, я* и др. на думите и изреченията?

ПРАВОГОВОР:

1. Някои частици нямат собствено ударение и се произнасят слято със следващата или предходната ударена дума:

Ще дойдеш ли?

2. Други частици се изговарят със собствено ударение (*по-, най-*):

*Моята книга е **по**-интересна от твоята.*

ПРАВОПИС:

1. Частицата **не** се пише отделно от глаголите, причастията (като сказуемо) и от деепричастията:

*Не говоря. Той не пристигнал навреме.
Пристигна, не носейки нищо.*

2. Частицата **не** се пише слято със съществителни и прилагателни имена, с наречия, и причастия, ако образува с тях една дума:
неизвестност, нерадост, недостоен, непристигнали (хора).

3. Частицата **не** се пише слято с глаголи с представката **до-**:
недочувам, недвиждам и др.

Упражнение 1

- При преписването на текста са допуснати грешки. Поправи ги. Обясни правописа на частицата **не**.

И тъй от безрассъдство обзети,
престанали да рабутят рацете,
престанали да ходят веч нузете,
не гледали учите, не слушали ушите,
мълчали и не дъвчили устата,
стомахат не приемал веч храната,
за никуго не мислила глъвата.

Асен Разцветников

Упражнение 2

- **Домашно:** Вслушай се в речта на твоите родители, баби, дядовци, приятели и познати. Запиши изречения, в които те употребяват частици за засилване смисъла на думи и изречения. Вслушай се и в собствената си реч. Напиши съчинение на тема: „Винаги ли е уместна и необходима употребата на частиците в речта?“

Упражнение 3

- Изменяй изречението *У нас пристигна скъп гост, като му прибавяш последователно частиците **ще, ли, нека да, хей**.*

- ? **Отговори на въпросите:**

1. Какви промени настъпват в строежа и в смисъла на изречението?
2. С кои частици биха изговорили това изречение по-възрастните хора от вашия край?

МЕЖДУМЕТИЯ

1. **Междуметията** са неизменяеми думи, които биват:
 - 1) **възклицателни** – за непосредствено (пряко) изразяване на чувства (радост, мъка, страх, изненада, болка и др.):
Олеле! Ура! Браво! Брей! Майчице! Ох! и др.
 - 2) **звукоподражателни** – за наподобяване на звукове (на животни, предмети, природни явления):
чук-чук, чик-чирик, туп, цап, бух, га-га и др.
2. Междуметията не са части на изречението. При синтактичен разбор не се подчертават.
Изключение: в редки случаи могат да играят ролята на сказуемо
(Пляс по гърба. – Туп на земята.)
3. При писане се отделят със запетая, при изразяване на силно чувство – с удивителен знак:
О, защо си тук? Я! Това е Белчо!
4. Когато се повтарят звукоподражателните междуметия или междуметията има удължена форма, използва се съединителна чертица:
Котките мъркаха: мър-мър-мър! Уха-ха!

Упражнение 1

- **Открий междуметията. Обясни вида и употребата им.**

Ах, защо така си патя
с междуметията, братя?
Цял треперя днес от страх.
Ах, ах, ах, ах!

Ах, пусти страх!
Ех, добре, че съм Стамат
и по списък съм назад!
Там стоя и по успех.
Ех, ех, ех, ех!
Ех, по успех!
Ох, беда – редът е мой!
Кой ще ми подсказе, кой?
Пак за двойчица дойдох.
Ох, ох, ох, ох!
Ох, пак дойдох!
Ух, добър е моят слух.
Викат ме – отлично чух.
Но преструвам се на глух.
Ух, ух, ух, ух!
Ух, звънецът би!
Хе, хе!

Цветан Ангелов

Упражнение 2

- ▶ Обясни какви чувства са изразени с междуметието **О**. Прочети с подходяща интонация.

О, Шипка!
Три деня младите дружини
как прохода бранят!

Иван Вазов

О, майко моя, родино мила,
защо тъй жално, тъй милно плачеш!

Христо Ботев

О, мой боже, правий боже,
не ти, що си в небесата...

Христо Ботев

Упражнение 3

- ▶ Обясни от кои междуметия са образувани следните глаголи:
бухам, тропам, цъкам.
- ▶ Състави изречения с тях.

Упражнение 4

- ▶ Образувай глаголи от междуметията *ах, мяу, цоп, пляс, ох.*
- ▶ Състави изречения с образуваните глаголи.

ГЛАГОЛ

Глаголът е дума, която означава действие или състояние, свързано с глаголно лице, н а п р и м е р : *бера, чета, пиша, строя, гледам, пътувам.*

Българският глагол има:

три лица (първо, второ, трето);

две числа (единствено и множествено);

три спрежения: **първо** – с основна (или тематична) гласна -Е;

второ – с основна (или тематична) гласна -И;

трето – с основна (или тематична) гласна -А или -Я.

Основната гласна се открива най-лесно във формата за 3 лице, ед. число, сегашно време, н а п р и м е р :

(той, тя, то) четЕ – I спр.

(той, тя, то) върви – II спр.

(той, тя, то) гледА – III спр., стрелЯ – III спр.

Тази форма се нарича **основа за сегашно време.**

За разлика от украинския и руския език, чиито глаголи имат неопределена форма, основна форма на българския глагол е формата за 1 лице, ед.число, сегашно време.

Упражнение 1

► Прочети откъса, извади глаголите и попълни таблицата. Работи по образца.

Над горите се лееше лунна светлина, обвиваше ги в унило, прозрачно було. Тук-там се белееха стъблата из вековните букаци, някъде меко лъщяха върховете им, другаде светлината проникваше във вътрешността на гората и осветяваше някоя полянка. Струваше ми се, че духа топъл вятър от тия сухи ветрове, които идат от африканските пустини, но вятър нямаше. Задухата стоеше неподвижно. Гръмко и често се обаждаха улулиците, пронизително пицеше кукумявката от покрива на хижата, някак необикновено ярко горяха звездите и сияеше зенитът.

Емилиян Станев

Глагол	Лице	Число	Основна форма	Спрежение
... се лееше ...	трето	ед. ч.	лея се	първо

ПЪРВИЧНИ И ПРОИЗВОДНИ ГЛАГОЛИ

По произход глаголите се делят на **първични** (*нося, купя, мия, чета, бера* и др.) и **производни**, които са много повече (*подпиша* от глагола *пиша*, *димя* от съществителното *дим*, *белея* от прилагателното *бял* и т.н.)

Производните глаголи се образуват с помощта на представки и наставки.

Упражнение 1

- ▶ От следващите думи образувай глаголи. Обясни образуването им. Състави с глаголите изречения.

Нощ, белег, мил, обич, сапун, син, бунт, страх, сън, черен.

Упражнение 2

- ▶ Обясни от кои думи са образувани дадените глаголи.

Чувствам, охкам, синея, мъркам, сънувам, чукам, плача, вечерям, вайкам.

Упражнение 3

- ▶ Образувай свършени глаголи с помощта на представките.

<i>пиша</i>	с представката до- с представката пре- с представката на- с представката за-
<i>кроя</i>	с представката на- с представката за- с представката от-
<i>плача</i>	с представката за- с представката раз- и местоимението се

? Отговори на въпроса:

Има ли разлика в значението на първичните и производните глаголи?

Упражнение 4

- ▶ Образувай глаголи от дадените първични глаголи.

Работи по модела: *пиша* (1 спр., нсв. в.) – *напиша* (1 спр., св. в.) – *написвам* (3 спр., нсв. в.).

Спя, реша се, чета, кроя, ям, мажа, плача.

Вид на глагола

Април

Хубаво е, когато **цъфти** глогът и отдалече вятърът **носи** неговата сладка и гъста миризма. **Цъфтят** сливовите дървета, вишните и дивите круши, нивите **се зеленеят**, заобиколени от младите жълтозелени гори, в които **кукат** кукувиците от сутрин до вечер. Сред блеенето на овчите стада, сред песента на птиците **идват** чудните априлски вечери. Планината постепенно **посинява**, само снежните ѝ върхове **горят**, **заспиват** старите гори, в синкава мъгла **се забулват** страшните ѝ долове и хайдушките ѝ дъбрави. Месечината **се показва** като седефено копче и скоро ще **изгрее** вечерницата, ще **затрепти** като фосфорна капка на чистото небе. Тогава като че всичко живо **бърза** да **изкаже** радостта си в тия последни часове на деня.

Упражнение 1

- В таблицата са представени извадените от текста глаголи в основната им форма. Препиши таблицата в тетрадката си. Попълни празните места, на пример: (какво да правя?) **цъфтя** – (какво да направя?) **разцъфтя**.

Какво да правя?	Какво да направя?
цъфтя	разцъфтя
нося	
зеленея се	
кукам	
идвам	
посинявам	
горя	
заспивам	
забулвам се	
показвам се	
	изгрея
	затрептя
бързам	
	изкажа

Както глаголите в украинския и руския език, българските глаголи биват от свършен и несвършен вид. Несвършените глаголи отговарят на въпроса **какво да правя?**, а свършените – на въпроса **какво да направя?**

Несвършените глаголи представят действието в развитие, като незавършено докрай: *решавам, чета, мисля* и т.н. Те **имат** самостоятелно сегашно време.

Свършените глаголи представят действието като завършено, в цялост, заедно с края му: *да реша, да прочета, да измисля* и т.н. Те **нямат** самостоятелно сегашно време.

Упражнение 2

► Сравни двойките глаголи по вид и време.

Майката отваря врата.

Той отвори прозореца.

Момата запява песен.

Хорът запя химна.

Измислях всички лудории.

Стоян измисли нова игра.

Всички спираха учудени край брега.

Тя също ще спре – няма съмнение.

Повечето първични глаголи, които нямат нито представки, нито наставки, са от несвършен вид: *пиша, чета, пия, шия, чакам, лежа, спя, държа* и др. Обаче около 50 коренни глагола са от свършен вид: *дам, кажа, купя, пратя, чуя, ударя* и др.

Глаголите от свършен и несвършен вид могат да образуват видови двойки, ако са близки по значение: *пиша* (нсв. вид) – *напиша* (св. вид), *чета* – *прочета*, *шия* – *ушия*, *пращам* – *пратя*, *купувам* – *купя* и т.н.

Някои глаголи са двувидови, тоест в зависимост от контекста се проявяват ту като свършени, ту като несвършени: *телефонирам, мога* и др.

Глаголите *имам, нямам, завися* и някои други нямат видови двойки, пък и не са двувидови.

В славянските езици има много глаголи, които звучат еднакво, обаче са от различен вид. Хайде да сравним с превода на руски език.

видя (св. вид)	≠	видеть (нсв. вид)
	=	увидеть (св. вид);
платя (св. вид)	≠	платить (нсв. вид)
	=	заплатить (св. вид)

Упражнение 3

- Сравни двойките изречения. Определи вида на глаголите.

Всеки ден телефонирам на майка ми.

И вчера ѝ телефонирах.

Днес не мога да дойда при вас.

Утре ще мога да се отбия при вас.

Къде вечеряш обикновено?

Днес искам да вечерям вкъщи.

Нямам нито куче, нито котка.

Никога няма да имам лека кола.

Упражнение 4

- **Домашно:** Открий глаголи в изреченията. Запиши основната им форма. Посочи вида им. Оформи видовете двойки, като допишеш по един глагол от противоположния вид.

Работи по модела: **Правих:** *правя* (нсв.) – *направля* (св.)

1. Момичето се сепна, погледна стенния часовник и скокна веднага. (*И. Вазов*)
2. Стефан се учудва, но не казва нищо. (*И. Вазов*)
3. Щом Ането тръгне нататък, аз ще вървя подире ѝ.
4. Васил се слиса, уплаши се и отиде в града за доктор. (*Й. Йовков*)

Упражнение 5

- Изпиши от таблицата 5 видови двойки. Състави изречения с тях.
► Използвай таблицата за заучаване на видовете двойки.

Глагол	Спрежение	Превод	Вид на глагола
купя	(II)	купить	(св)
купувам	(III)	покупать	(нсв)
правя	(II)	делать	(нсв)
направля	(II)	сделать	(св)
лекувам (се)	(III)	лечить (-ся)	(нсв)
излекувам (се)	(III)	вылечить (-ся)	(св)
чувствам	(III)	чувствовать	(нсв)
почувствам	(III)	почувствовать	(св)
предлагам	(III)	предлагать	(нсв)
предложа	(II)	предложить	(св)
забелязвам	(III)	замечать	(нсв)
забележа	(II)	заметить	(св)
отбелязвам	(III)	отличать	(нсв)

Глагол	Спряжение	Превод	Вид на глагола
отбележа	(II)	отличить	(св)
говоря	(II)	говорить	(нсв)
отговоря	(II)	ответить	(св)
отговарям	(III)	отвечать	(нсв)
реша (се)	(I)	расчесывать (-ся)	(нсв)
среша (се)	(I)	расчесать (-ся)	(св)
събличам (се)	(III)	раздевать (-ся)	(нсв)
съблека (се)	(I)	раздеть (-ся)	(св)
обличам (се)	(III)	одевать (-ся)	(нсв)
облека (се)	(I)	одеть (-ся)	(св)
искам	(III)	хотеть, просить	(нсв)
поискам	(III)	захотеть, попросить	(св)
виждам	(III)	видеть	(нсв)
видя	(II)	увидеть	(св)
разкажа	(I)	рассказать	(св)
разказвам	(III)	рассказывать	(нсв)
мия (се)	(I)	мыть (-ся)	(нсв)
измия (се)	(I)	вымыть (-ся)	(св)
измивам (се)	(III)	вымывать (-ся)	(нсв)
ставам	(III)	вставать	(нсв)
стана	(I)	встать	(св)
нося	(II)	нести	(нсв)
донасям	(III)	приносить	(нсв)
изнеса	(I)	вынести	(св)
изнасям	(III)	выносить	(нсв)
спя	(II)	спать	(нсв)
заспя	(II)	уснуть	(св)
заспивам	(III)	засыпать	(нсв)
наспя се	(II)	выспаться	(св)
наспивам се	(III)	высыпаться	(нсв)
успя се	(II)	проспать	(св)
успивам се	(III)	просыпать (поздно)	(нсв)
отивам	(III)	идти, уходить	(нсв)
отида	(I)	уйти	(св)
идвам	(III)	идти, приходиться	(нсв)
дойда	(I)	прийти	(св)
чакам	(III)	ждать	(нсв)
почакам	(III)	подождать	(св)
чувам	(III)	слышать	(нсв)

Глагол	Спряжение	Перевод	Вид на глагола
чуя	(I)	услышать	(св)
имам	(III)	иметь	(нсв)
нямам	(III)	не иметь	(нсв)
слушам	(III)	слушать	(нсв)
послушам	(III)	послушать	(св)
казвам се	(III)	зваться, называться	(нсв)
казвам	(III)	говорить	(нсв)
кажа	(I)	сказать	(св)
покажа	(I)	показать	(св)
показвам	(III)	показывать	(нсв)
чукам	(III)	стучать	(нсв)
чукна	(I)	стукнуть	(св)
почукам	(III)	постучать	(св)
бягам	(III)	бежать	(нсв)
следвам	(III)	изучать	(нсв)
слагам	(III)	ставить, класть	(нсв)
сложа	(II)	поставить, положить	(св)
питама	(III)	спрашивать	(нсв)
попитама	(III)	спросить	(св)
чета	(I)	читать	(нсв)
прочета	(I)	прочитать	(св)
прочитам	(III)	прочитывать	(нсв)
пиша	(I)	писать	(нсв)
напиша	(I)	написать	(св)
написвам	(III)	писать	(нсв)
допиша	(I)	дописать	(св)
дописвам	(III)	дописывать	(нсв)
пратя	(II)	послать	(св)
працам	(III)	посылать	(нсв)
изпратя	(II)	выслать, проводить	(св)
изпрацам	(III)	высылать, провождать	(нсв)
обядвам	(III)	(по-) обедать	(св/нсв)
вечерям	(III)	(по-) ужинать	(св/нсв)
закусвам	(III)	завтракать	(нсв)
закуся	(II)	позавтракать	(св)
започвам	(III)	начинать	(нсв)
започна	(I)	начать	(св)
почвам	(III)	начинать	(нсв)
почна	(I)	начать	(нсв)

Глагол	Спряжение	Превод	Вид на глагола
продължавам	(III)	продолжать	(НСВ)
продължа	(II)	продолжить	(СВ)
върша	(II)	делать	(НСВ)
завърша	(II)	закончить	(СВ)
завършвам	(III)	заканчивать	(НСВ)
крия	(I)	прятать	(НСВ)
открива	(I)	найти	(СВ)
откривам	(III)	находить	(НСВ)
отключвам	(III)	открывать ключом	(НСВ)
отключа	(II)	открыть ключом	(СВ)
вдигам	(III)	поднимать	(НСВ)
вдигна	(I)	поднять	(СВ)
успявам	(III)	успевать	(НСВ)
успея	(I)	успеть	(СВ)
вземам	(III)	брать	(НСВ)
взема	(I)	взять	(СВ)
давам	(III)	давать	(НСВ)
дам	(I)	дать	(СВ)
създавам	(III)	создавать	(НСВ)
създам	(I)	создать	(СВ)
влизам	(III)	входить	(НСВ)
вляза	(I)	войти	(СВ)
излизам	(III)	выходить	(НСВ)
изляза	(I)	выйти	(СВ)
легна	(I)	лечь	(СВ)
лягам	(III)	ложиться	(НСВ)
намеря	(II)	найти	(СВ)
намирам	(III)	находить	(НСВ)
разбера	(I)	понять	(СВ)
разбирам	(III)	понимать	(НСВ)
повторя	(II)	повторить	(СВ)
повтарям	(III)	повторять	(НСВ)
върщам (се)	(III)	возвращать (-ся)	(НСВ)
върна (се)	(I)	вернуть (-ся)	(СВ)
живея	(I)	жить	(НСВ)
ям	(I)	есть, кушать	(НСВ)
изям	(I)	съесть	(СВ)
мажа	(I)	мазать	(НСВ)
намажа	(I)	намазать	(НСВ)
намазвам	(III)	намазывать	(СВ)

Глагол	Спряжение	Превод	Вид на глагола
решавам	(III)	решать	(НСВ)
реша	(II)	решить	(СВ)
режа	(I)	резать	(НСВ)
нарежа	(I)	нарезать	(СВ)
нарязвам	(III)	нарезать	(НСВ)
плача	(I)	плакать	(НСВ)
заплача	(I)	заплакать	(СВ)
заплаквам	(III)	начинать плакать	(НСВ)
пека	(I)	печь	(НСВ)
изпека	(I)	испечь	(СВ)
зная	(I)	знать	(НСВ)
узная	(I)	узнать	(СВ)
къпя (се)	(I)	купать (-ся)	(НСВ)
изкъпя (се)	(I)	искупать (-ся)	(СВ)
пея	(I)	петь	(НСВ)
изпея	(I)	спеть	(СВ)
бера	(I)	брать	(НСВ)
събера	(I)	собрать	(СВ)
събирам	(III)	собирать	(НСВ)
избера	(I)	выбрать	(СВ)
избирам	(III)	выбирать	(НСВ)
мога	(I)	мочь, смочь	(НСВ/СВ)
работя	(II)	работать	(НСВ)
заработя	(II)	начать работать	(СВ)
уча (се)	(II)	учить (-ся)	(НСВ)
науча (се)	(II)	выучить (-ся)	(СВ)
научавам	(III)	узнавать	(НСВ)
строя	(II)	строить	(НСВ)
построя	(II)	построить	(СВ)
построявам	(III)	строить	(НСВ)
стоя	(II)	стоять	(НСВ)
постоя	(II)	постоять	(СВ)
седя	(II)	сидеть	(НСВ)
поседя	(II)	посидеть	(СВ)
сядам	(III)	садиться	(НСВ)
седна	(I)	сесть	(СВ)
...			
...			

► Продължи да попълваш таблицата с нови двойки.

■ ОБРАЗУВАНЕ НА ГЛАГОЛИ ОТ СВЪРШЕН ВИД

ПРИПОМНИ СИ !

Производните думи се образуват с *представки* и *наставки*.

Глаголи от свършен вид се образуват от несвършени глаголи:

- 1) с наставката **-на**;
- 2) с различни представки.

► Разгледай схемите А и Б.

А

Несвършен вид

светя
блестя
чукам
звъня
седа

Свършен вид

светна
блесна
чукна
звънна
седна

Б

Несвършен вид

чета
пиша
пея
ловя
режа

про-
на-
за-
из-
над-
до-
и др.

Свършен вид

прочета, дочета, изчета
напиша, изпиша, допиша
изпея, надпея, възпея
заловя, наловя, изловя
нарежа, изрежа, прорежа

ЗАПОМНИ !

Представките не променят модела на спрежението:

пиша (I), допиша (I), препиша (I), изпиша (I).

Наставките променят модела на спрежението при образуване на свършени глаголи:

светя (II) – светна (I); чукам (III) – чуkning (I).

■ ОБРАЗУВАНЕ НА ГЛАГОЛИ ОТ НЕСВЪРШЕН ВИД

Глаголи от несвършен вид се образуват от свършени глаголи с помощта на наставките:

-а \bar{M} , -я \bar{M} , -ва \bar{M} , -ава \bar{M} , -ява \bar{M} , -ува \bar{M} .

► Разгледай схемата.

Свършен вид		Несвършен вид
(да) избира	-ам	избирам
(да) полетя	-ам	политам
(да) размисля	-ям	размислям
(да) боядисам	-вам	боядисвам
(да) мина	-avam	минавам
(да) се появя	-явам	появявам се
(да) купя	-увам	купувам

► Обясни какви звукови промени се отбелязват при образуване на глаголите от несвършен вид.

ЗАПОМНИ !

При образуване на несвършени глаголи наставките могат да променят модела на спрежението, н а п р и м е р :

купя (II) – купувам (III), мина (I) – минавам (III).

Упражнение 1

► Домашно: Прочети текста. Препиши глаголите в основната им форма. Определи вида им. Обясни как са образувани.

Използвай модела: прочетѝ (св.) > с наставката -а-, окончанието \bar{M} , с промени в корена на глагола е//и и преместване на ударението върху кореновата гласна >прочѝтам.

Най-напред пушекът направи една спирала върху небето. Огледа работата си. Спиралата беше хубава, сива, да ѝ се ненагледаш. После направи още една спирала...

Боядисва до обяд. Като седна да си почине и погледна нагоре, видя, че е боядисал само едно парченце, толкова малко, че едва се забелязваше.

Йордан Радичков

Упражнение 2

- Срещу дадените глаголи запиши глаголи със същото лексикално значение, но от противоположния вид. Обясни с помощта на какво са образувани новите глаголи.

Работи по модела: донесà (св.) > с наставката -я-, окончанието ъ, с промени в корена на глагола е//а и преместване на ударението върху кореновата гласна > доня̀сям.

А.

пиша
ловя
уча
играя
правя
нося
ходя
чета
седа
грабя

Б.

донеса
прочета
залегна
извия
изсъхна
остана
мина
победя
видя
науча

ЗАПОМНИ !

Наставките *-а-* и *-ва-* са винаги неударени.

Наставката *-ава-* винаги получава ударение върху *първото а*.

Упражнение 3

- Резюмирай образуването на глаголите от несвършен вид, обясни редуването на гласни и съгласни:

А.

покажа – показвам
изрежа – изрязвам
подпиша – подписвам
видя – виждам
разходя – разхождам
платя – плащам
изпратя – изпращам

Б.

намеря – намирам;
разбера – разбирам
спра – спирам
повторя – повтарям;
отворя – отварям
легна – лягам;
седна – сядам

В. вляза, влезеш – влизам; облека, облечеш – обличам

ПРЕХОДНИ И НЕПРЕХОДНИ ГЛАГОЛИ

Глаголите, които като казуемо в изречението отварят място за пряко допълнение, са **преходни** глаголи:

Стоян **пише** (какво пише?) писмо. Децата **чакат** (кого чакат?) брат си.

ЗАПОМНИ !

За да определиш дали един глагол е *преходен* или *непреходен*, трябва да го употребиш в словосъчетание, където зависимата дума е местоимението **го**.

Ако това съчетание звучи естествено, значи глаголът е *преходен*.

Упражнение 1

- **Извади в две колонки переходните и непреходните глаголи от следния текст.**

Кучетата ни видяха отдалеч. Идат да ни посрещнат. Я, как се разляяха! И от другия чифлик кучетата тичат и лаят. Момчетата им хвърлят камъни. Те ги грабват със зъби и веднага ги изплюват, а после лаят още по-сърдито.

Дора Габe

- ❓ **Отговори на въпросите:**

1. Как определяш дали глаголът е *преходен*?
2. С кои въпроси откриваш граматическия признак на глагола „*преходност*“?

Упражнение 2

- **Препиши изреченията. Подчертай глаголите.**

1. И децата от другия чифлик си отиват. Те си измазали лицето и ръцете с капина.
2. Братчето ми пиши, защото мама го полива с гореща вода.
3. Мама къпе брат ми. Търка му ръцете и краката с четка.

- ❓ **Отговори на въпроса:**

Преходни или непреходни са глаголите, които имат и пряко, и косвено допълнение?

ЗАПОМНИ !

Преходните глаголи могат да имат и преки, и косвени допълнения:

Вземам (какво? – пряко доп.) книга
(от кого? – косвено доп.) от приятеля си.

Независимо от това, те **остават** **преходни**, щом могат да имат и пряко допълнение.

МИНАЛО СТРАДАТЕЛНО ПРИЧАСТИЕ

Бодливата роза

Ние, хората, сме само една от съставките на тъй наречената биосфера. Наистина важна съставка, но все пак съставка.

До каква степен сме „деца на природата“, показва обстоятелството, че всеки миг ние сме под влиянието на космическите сили, които пряко или косвено се отразяват върху здравето и настроението ни. Напоследък често в печата, че когато във Виена духа тъй нареченият „фьон“, хирурзите се въздържат да правят операции. Че по време на засилената слънчева активност броят на инфарктите се увеличава.

Нарушаването на природната хармония изправя човека пред много тъмни неизвестности. Всъщност човечеството не е заплашено от техниката и цивилизацията изобщо, а от неовладяната техника и от криво разбраната цивилизация. Ако индустриалната технология беше усъвършенствана, нямаше да има димове в небето, нито автомобилни газове в атмосферата, нито безжизнени реки, нито агонизиращи морета.

(По Николай Хайтов)

Подчертаните в текста думи са **минали страдателни причастия**.

Минали страдателни причастия, както и други видове български причастия, се отнасят към **нелични форми** на глагола.

Образуват се **само от преходните глаголи** с помощта на наставките **-н, -т, -ен**.

Формите на глаголите за 3 лице, единствено число, сегашно време ги наричаме „основа за сегашно време“.

За да образуваме минало страдателно причастие, трябва да си спомним за минало свършено време и неговата основа (3 лице, ед.число, минало свършено време).

Минало свършено време от глагола	Наставка	Минало страдателно причастие			
		мъжки род	женски род	среден род	множ. число
скова – <i>сковах</i>	-н	скован	скована	сковано	сковани
взема – <i>взех</i>	-т	взет	взета	взето	взети
чета – <i>четох</i>	-ен	четен	четена	четено	четени
строя – <i>строих</i>	-ен	строен	строена	строено	строени

Упражнение 1

- Попълни празните места със следните изрази: *възмутен съм, възхитен съм, очарован съм, учуден съм, трогнат съм, поласкан съм.*

... от високата оценка на моя труд.

... от оказаното внимание.

... от недостойното му държане.

? Отговори на въпросите:

1. По какво се менят миналите страдателни причастия?
2. Каква служба могат да изпълняват в изречението?
3. Могат ли се да членуват?

ЗАПОМНИ !

Минали страдателни причастия имат форми за мъжки, женски, среден род и за множествено число.

Минали страдателни причастия се членуват като прилагателни имена, но само в случая, ако са съгласувано определение и стоят пред думата, от която зависи формата им.

Упражнение 2

- Препиши изречението. Открий миналите страдателни причастия.

Малко по-настрана се валяше гнездото на щъркелите, почти напълно запазено с неговите здраво изплетени клони от върба и топола, с полепналата неотвеяна още перушина на отлетелите птици.

? Отговори на въпроса:

Как са образувани причастията?

Упражнение 3

- Прочети откъса от поемата.
Открий миналите страдателни причастия.

Нашата вяра не може да бъде обесена,
никоито разстреляна.

Не може да бъде заключена зад никакви брави.

Нашата вяра – заклевам ви: бдете! –
може и в думи да се удави.

Стефан Цанев

? Отговори на въпросите:

1. От кои глаголи са образувани причастията?
2. Как са употребени причастията: с конкретното си значение или в преносен смисъл?

ЗАЛОГ НА ГЛАГОЛА

Залогът е морфологична категория, която показва отношението на глаголното лице към действието, изразявано чрез глагола. Българският глагол има два залога – **деятелен** и **страдателен**.

■ ДЕЯТЕЛЕН ЗАЛОГ

Ако глаголното лице, изразено с подлог, съвпада с вършителя на действието, налице е **деятелен залог**, н а п р и м е р :

Той чете книга. Тя използва знанията си. Ще се видим ли утре?

Всички глаголи в българския език имат форми за деятелен залог.

От деятелен залог са всички преходни и непреходни глаголи с обикновена (невъзвратна) форма: *чета, получавам, спя, гладувам*.

Упражнение 1

- **Членувай имената. Подчертай членните форми. Обясни употребата им.**

Гост... се очаква с голямо нетърпение от домакин... .

Домакин... очаква с голямо нетърпение гост... .

Ученик... огледа с любопитство нови... учител.

Нови... учител бе огледан с любопитство от ученик... .

Учебник... беше взет от учител... .

Учител... беше взел учебник... .

- ? **Отговори на въпросите:**

1. Различават ли се изреченията по смисъл?
2. Какво ни показват членните форми, пълни и кратки?
3. В кои изречения е представен деятелният залог?

Упражнение 2

- **Направи морфологичен разбор на глаголите от упражнение 1.**

Работи по модела: *Видях* – гл., осн. форма – *видя*, св. вид, преход., деятелен залог, II спр., изявит. накл., мин. св. време, 3 л., ед. ч., сказуемо.

■ СТРАДАТЕЛЕН ЗАЛОГ

Страдателният залог означава, че глаголното лице е получател на действието.

Упражнение 1

► Прочети текста. Препиши причастията. Обясни службата им.

Български рози

Край стартовата площадка, от която бе **изстрелян** първият изкуствен спътник на Земята, и на няколко стотин метра от къщичките на Корольов и Гагарин, се издига малък обелиск, скромнен като всички велики паметници на човешката цивилизация. Той не е **проектиран** от скулптори и архитекти. Ескизите са **нахвърлени** от местен ентузиаст, а е **изграден** от космонавтите. На бетонната колона е **издълбан** надписът: „Тук човешкият гений започна дръзновения щурм на Космоса – 1957 година.“

От първия полет в космоса, който бе **извършен** от Юрий Гагарин, измина доста години. Завоюваха се нови технически и научни победи. Космосът стана работна площадка. Там се топят метали, изучава се Земята, разгадават се нейните тайни.

В парка край хотел „Космонавт“ са посадени български рози. Както е известно, идеята за това бе **дадена** от първия български космонавт Георги Иванов. Земята за тези рози е **донесена** отдалеч. Това са шепите пръст от Плиска, Шипка и Бузлуджа, които в специални капсули бяха на борда на „Съюз-33“.

Георги Иванов

Глаголните форми, които означават, че глаголното лице получава върху себе си действието от друго лице, че действието се приписва от глаголното лице като негов получател, са от страдален залог.

► **Сравни!**

Деятелен залог	Страдателен залог
<i>Космонавтите изградиха обелиска.</i>	<i>Обелискът беше изграден от космонавтите.</i>
<i>Юрий Гагарин извърши първия полет в космоса.</i>	<i>Първият полет в космоса бе извършен от Юрий Гагарин.</i>

Страдателните глаголни конструкции се получават от деятелните по два начина:

- а) с помощта на възвратното местоимение **се**, тоест като се образува възвратна форма със страдателно значение;
- б) с помощта на страдателно причастие на смисловия глагол и съответна форма на спомагателния глагол **съм**.

Време	Възвратно-страдателна форма	Причастно-страдателна форма
сегашно	<i>Там се провеждат опити с животни и растения.</i>	<i>Там са провеждани опити с животни и растения.</i>
мин. свършено	<i>Станцията се изведе в орбитата.</i>	<i>Станцията бе изведена в орбитата.</i>
мин. несвършено	<i>Измерваха се параметрите на траекторията.</i>	<i>Бяха измервани параметрите на траекторията.</i>
мин. неопределено	<i>Връзката се е прекъснала.</i>	<i>Връзката е прекъсната.</i>
мин. предварително	<i>Беше се проявил интерес към спътниците.</i>	<i>Интересът бе проявен към спътниците.</i>
бъдеще	<i>То ще се извърши някога.</i>	<i>То ще бъде извършено някога.</i>

ЗАПОМНИ !

В страдателен залог вършител на действието се изразява с помощта на предлога **от**, н а п р и м е р :

*Обелискът е построен **от** космонавтите.
Обелискът се построява **от** космонавтите.*

Упражнение 2

► Трансформирай изреченията, като употребиш страдателни конструкции вместо деятелните.

1. Космическите изследователи изучават Земята и околоземното пространство.
2. Космонавтите изградиха малък паметен обелиск.
3. Георги Иванов и Николай Рукавишников пилотираха „Съюз-33“.
4. Международният екипаж провеждаше опити с растения и животни.
5. Учените ще изследват не само Венера, но и други планети от Слънчевата система.

Упражнение 3

► Трансформирай изреченията, като употребиш причастно-страдателни конструкции вместо възвратно-страдателните.

1. В новия план се предвижда повечето промишлени предприятия да бъдат преместени извън града.
2. Този завод се построи преди няколко години.
3. Срещата няма да се отложи в никакъв случай.
4. Въпросът се зададе от учителя.

? Отговори на въпросите:

1. Как се образува страдателният залог в българския език?
2. По какво се различават деятелният и страдателният залог на българския глагол?

Упражнение 4

► Редактирай изреченията. Препиши текста, като го трансформираш в страдателен залог.

Слънцето огрява мраморния площад. Малките рисуват снежанки и джуджета, чудновати животни. Уверените ръце на по-големите създават странни работи, космически кораби. Чудният свят на въображението поглъща малките художници.

Упражнение 5

► Определи в кой залог са употребени възвратните глаголи в текста.

Децата се радват на училищната си градинка. Тук алените рози, кичестите карамфили, жълтите лалета се отглеждат от тях. Цветята трябва да се поливат всяка вечер. Градинката все се разширява. Ей там се копаят новите лехи. Кой ли копае? Нашите седмокласници се стараят да превърнат градинката в една голяма и много хубава градина.

? Отговори на въпросите:

1. Как определяш залога на глагола?
2. Ако подлогът е вършител на действието, можем ли да кажем че съответният глагол е в деятелен залог?

МОМЕНТ НА ГОВОРЕНЕТО И НА ГЛАГОЛНОТО ДЕЙСТВИЕ

За разлика от съществителните, прилагателните, числителните и местоименията глаголът има **форми за време**. Защо ли? Защото в живота ни, а и в природата, постоянно се извършват действия. Глаголите не само назовават действията, а и уточняват времето, в което те се извършват.

Упражнение 1

► **Като отговаряш на въпроса на майка ти „Научи ли си?, можеш да употребиш следните варианти отговори:**

1. Научих си.
2. Уча.
3. Ще уча.
4. Учех, когато ти се върна от работа.

? **Отговори на въпросите:**

1. В кое време са глаголите в отговорите: минало, сегашно или бъдеще?
2. Прямо кой момент определяш времето на глагола?
3. Какво значи „момент на говоренето“ или „момент на речта“?

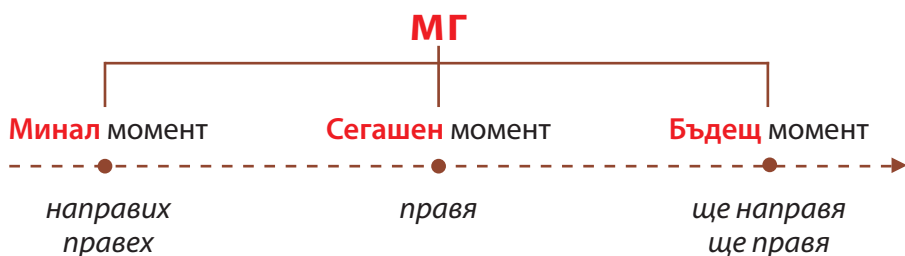
Моментът, в който правим нещо, например, разговаряме, тоест създаваме текст (устно, писмено, мислено), се нарича „момент на говоренето“.

Самият момент е свързан със сегашно време.

4. Кое граматическо глаголно време е свързано с момента на говоренето?
5. Може ли моментът на говоренето да бъде свързан с далечно минало или далечно бъдеще?

Ние можем да говорим за действия, извършени в различни моменти – минали, сегашни, бъдещи – спрямо момента на говоренето. В същото време който и да е минал или бъдещ момент може да бъде момент на говоренето на действащите лица.

Действията можем да свързваме със сегашен момент, минал момент и бъдещ момент (разгледай схемата).

Момент на говоренето – **МГ**.

Момент, за който се говори – **сегашен, минал, бъдещ**.

Глаголното действие може да се извършва в минал, сегашен или бъдещ момент спрямо момента на говоренето.

Основният момент, по който се определя времето на глагола, е моментът на говоренето.

■ БЪДЕЩЕ ВРЕМЕ

Сегашно време е основното глаголно време за предаване на отделни действия или поредица от събития, *ставащи в момента на говоренето пред очите на говорещия* (пишещия).

Бъдеще време е основното глаголно време за предаване на отделни действия или поредица от събития, *ставащи след момента на говоренето*.

Бъдещето време се изразява чрез *сложни глаголни форми*, в които задължително се включва *смисловият глагол във форма за сегашно време*, на пример:

Аз ще отида в магазина да си купя нова риза.

Няма ли да изпееш тази хубава песен?

Ще изпереш ли дрехите ми?

Няма да ти пиша писма, ще се обаждам по телефона.

ЗАПОМНИ !

Положителните и въпросителните форми за **сегашно** и **бъдеще** време се различават само по частицата **ще**, н а п р и м е р :

*аз ходя – аз ще ходя;
аз ходя ли? – аз ще ходя ли?*

ПРИПОМНИ СИ !

Основни гласни и лични окончания на глаголите в сегашно време

Число	Лице	Първо спрежение	Второ спрежение	Трето спрежение
Единствено число	1	-а̄ или -я̄		-А-м̄ или -Я-м̄
	2	- Е -ш̄	- И -ш̄	-А-ш̄ или -Я-ш̄
	3	- Е -□	- И -□	-А-□ или -Я-□
		- Е -□	- И -□	-А-□ или -Я-□
		- Е -□	- И -□	-А-□ или -Я-□
	Множествено число	1	- Е -м̄	- И -м̄
2		- Е -те̄	- И -те̄	-А-те̄ или -Я-те̄
3		-а̄т̄ или -я̄т̄		-А-т̄ или -Я-т̄

ЗАПОМНИ !

Отрицателните форми за бъдеще време се образуват с помощта на безличната форма на глагола **нямат** (**няма** – 3 л., ед. ч.), частицата **да** и смисловия глагол в сегашно време.

Във **въпросително-отрицателната** форма за бъдеще време частицата **ли**, необходима за оформяне на въпроса, стои след безличната форма **няма**. Сравни:

Аз не пиша ли? (сег. вр.) – Аз няма ли да пиша? (бъд. вр.)

Число	Лице	Положителна форма		Въпросителна форма	
		несвършен вид	свършен вид	несвършен вид	свършен вид
Единствено число	1	ще пиша	ще купя	ще пиша ли?	ще купя ли?
	2	ще пишеш	ще купиш	ще пишеш ли?	ще купиш ли?
	3	ще пише	ще купи	ще пише ли?	ще купи ли?
		ще пише	ще купи	ще пише ли?	ще купи ли?
		ще пише	ще купи	ще пише ли?	ще купи ли?
Множествено число	1	ще пишем	ще купим	ще пишем ли?	ще купим ли?
	2	ще пишете	ще купите	ще пишете ли?	ще купите ли?
	3	ще пишат	ще купят	ще пишат ли?	ще купят ли?

Число	Лице	Отрицателна форма	
		несвършен вид	свършен вид
Единствено число	1	няма да пиша	няма да купя
	2	няма да пишеш	няма да купиш
	3	няма да пише	няма да купи
		няма да пише	няма да купи
		няма да пише	няма да купи
Множествено число	1	няма да пишем	няма да купим
	2	няма да пишете	няма да купите
	3	няма да пишат	няма да купят

Число	Лице	Въпросително-отрицателна форма	
		несвършен вид	свършен вид
Единствено число	1	няма ли да пиша?	няма ли да купя?
	2	няма ли да пишеш?	няма ли да купиш?
	3	няма ли да пише?	няма ли да купи?
		няма ли да пише?	няма ли да купи?
		няма ли да пише?	няма ли да купи?
Множествено число	1	няма ли да пишем?	няма ли да купим?
	2	няма ли да пишете?	няма ли да купите?
	3	няма ли да пишат?	няма ли да купят?

► Разгледай таблиците. Анализирай образуването на четирите форми на бъдещето време. Направи изводи.

? Отговори на въпросите:

1. Коя частица е необходима за образуване на въпросителните форми?
2. С какво се отличават отрицателните форми на бъдещето време от положителните?
3. Има ли във формите за бъдеще време енклитични и проклитични думи?
4. Коя граматическа категория на глагола ще ти помогне да превеждаш правилно форми за бъдеще време от украински или руски език? Сравни и обясни:

я буду писати (нсв. в.)	}	= я буду писать (нсв. в.)	= ще пиша (нсв. в.)
я писатиму (нсв. в.)			
я напишу (св. в.)	= я напишу (св. в.)	= ще напиша (св. в.)	

Упражнение 1

- **Открий формите за бъдеще време. Препиши ги. Преведи на украински (руски) език.**

Ще вляза тихо, кротко ще приседна,
ще вперя поглед в мрака да те видя,
когато се наситя да те гледам,
ще те целуна и ще си отида.

Никола Вапцаров

? **Отговори на въпросите:**

1. Към кой вид, свършен или несвършен, се отнасят извадените глаголи?
2. Има ли в българския език сложни и съставни форми за бъдеще време, характерни за украинския език?

Упражнение 2

- **Трансформирай текста в сегашно време. Запиши видовете двойки.**

Работи по модела: *мръкна* → *мръквам*.

Скоро ще мръкне... Мъждива светлина ще провре уморено око през паяжинясал прозорец, край буренясал плет ще изпъшка уморена бабичка...

Вековете на Трявна ще се съберат под онази стара часовникова кула, ще помълчат, додето отгоре ги прикоткат звуците на „Стройна се Калина вие“, и неразделни ще си тръгнат да нощуват. Всеки в своя полог.

М. Семов

? **Отговори на въпроса:**

Към кой вид, свършен или несвършен, се отнасят глаголите в новия вариант на текста?

Упражнение 3

- **Извади глаголите в бъдеще време. Определи основната им форма и спрежението.**

Нощес ще пасем конете си на Белия камък. Цяла нощ ще приказваме и ще гледаме кога заиграят гергьовските огньове, кога заиграе гергьовското имане.

Ангел Каралийчев

? **Отговори на въпросите:**

1. Кога се празнува Гергьовден?
2. Как официално се нарича този празник в Република България?
3. Празнува ли се Гергьовден в родното ти село?

Упражнение 4

► Спрегни глагола *грижа се* в бъдеще време (4 форми).

? Отговори на въпросите:

1. Каква особеност имат възвратните глаголи в българския език?
2. Към кои малки думи се отнася местоимението *се*?
3. Къде стои местоимението *се* във формите за бъдеще време?

Упражнение 5

► Препиши текста, като замениш допълненията с кратки лични местоимения, където е възможно. Подчертай формите за бъдеще време.

1. Няма да пиша **писмо на сестра ти**.
2. Кога ще донесеш **книги на сина ми**?
3. Аз ще науча **стихотворението** наизуст.
4. Няма ли да изпратиш **колета на братята си**?
5. Ще се грижиш ли **за нас**?

? Отговори на въпроса:

На кое място във формите за бъдеще време се проявяват кратките лични местоимения?

Упражнение 6

► Има ли грешки в изреченията? Редактирай текста. Препиши поправения вариант.

1. Довечера ке дойдете ли у нас?
2. Какво ще правиш утре сутринта?
3. Няма ли ми донесеш малко водичка?
4. Милена ще бѐди доволна.
5. Аз не ще пея с вас.

? Отговори на въпроса:

Как звучи частицата *ще* в родния ти говор?

ТЕКСТ. СТИЛ

- Основната функция на езика е да служи за общуване.
- Нашата реч може да бъде монологична или диалогична, устна или писмена.
- Общуването ни зависи от условията , в които общуваме.
- Едно от условията е обусловеността от обществената сфера.

ПРИПОМНИ СИ !

В историческото развитие на всеки народ се различават:

- битова сфера, свързана с всекидневието ни;
- научна сфера;
- административна сфера;
- официално-делова сфера;
- обществено-политическа сфера;
- културна сфера.

Във всяка обществена сфера се утвърждава определен стил на изразяване:

- разговорен;
- научен;
- официално-делови;
- публицистичен;
- художествен.

За всеки стил са характерни определени езикови средства (думи, словосъчетания, синтактични конструкции, а в устното общуване – начин на произнасяне и интониране). Тези езикови средства обуславят разграничаване на стиловете.

Упражнение 1

► Прочети текста. Характеризирай езиковите средства, използвани в изказването.

Сутринта майка ми каза: „Въпросът за подреждането на стаята ти е много важен за мене и цялото ни семейство. Предпочитам твоите действия в този план да отговарят на изискванията от съвременната обстановка в нашето семейство. След обсъждането на този проблем по време на семейния съвет беше взето решение да те принудим редовно да подреждаш стаята си.“

? Отговори на въпросите:

1. Възможно ли е подобно изказване във всекидневието ни, най-старата обществена сфера в живота на народа?
2. Кои езикови средства подчертават неестествеността на изказването?
3. Как ще звучи изказването, ако сменим стила му?

Езиковите средства, които използваме в общуването, трябва да се съобразяват с условията на общуването, тоест трябва да бъдат **стилово уместни**.

■ ПУБЛИЦИСТИЧЕН СТИЛ

Публицистичният стил е един от най-разпространените стилове на българския книжовен език. Това е стилът на вестници и списания, радио- и телевизионни предавания и др. средства за масова комуникация. Този стил е характерен за изказвания по време на официални мероприятия и събрания.

Особености на речевите ситуации, характерни за публицистичния стил:

- **тип общуване:** официално;
- **събеседници:** един говорещ – неограничен брой слушащи;
- **форма на речта:** писмена и устна;
- **тема:** важна, актуална за обществото;
- **цел:** да информира и да въздейства.

Функции	Езикови средства		
	Синтактични	Морфологични	Лексикални
Информиране	1) прости разширени изречения; 2) еднородни и обособени части на изречението.	1) съществителни собствени имена; 2) числителни имена.	1) думи в основното им значение; 2) обществено-политическа лексика, термини; 3) познати стандартни словосъчетания (клишета).
Въздействие	1) възклицателни и подбудителни изречения; 2) вметнати думи и изрази.	1) подбудителни (повелителни) глаголни форми за 2 л. ед. и мн. ч. сег. време.	1) думи в преносно значение; 2) метафорични думи.

Публицистичният стил е едновременно официално-документален и емоционално-образен:

информира въздействайки \Leftrightarrow въздейства информирайки

Упражнение 2

► **Отрази в съобщението си (информационна бележка) за училищния вестник как е протекъл първият ви урок на 1 септември.**

? **Отговори на въпросите:**

1. Ако разказваш вкъщи за първия урок, ще има ли стилови отличия от бележката?
2. Кои езикови средства ще използваш в бележката? в разказа си?
3. Ще използваш ли интонирането в устния си разказ? Защо?

■ ЖАНРОВЕ НА ПУБЛИЦИСТИЧНИЯ СТИЛ

Всеки публицистичен материал:

- има собствена тема, понякога – няколко теми, което е отразено в заглавието или в рубриката;

- съобщава определени от темата факти: събития от живота на обществото, общественно-политически факти, научни открития, битови неуредици или придобивки;
- съдържа оценка на изложените факти, тоест в материала се анализират фактите, коментират се и се обобщават.

Публицистичните материали се оформят в различни жанрове.

Жанрът зависи от темата и се определя от целта и задачите, които си поставя авторът:

- публицистична статия;
- политически коментар;
- информационна бележка;
- репортаж;
- новина;
- хроника.

Упражнение 3

► Сравни определенията на жанровете.

Информационната бележка е кратко съобщение за конкретни събития. Нейното предназначение е да насочи вниманието към нещо ново, като запознае читателите най-общо с фактите.

Репортажът е публицистичен жанр, в който авторът разказва за значими събития в живота на обществото като непосредствен наблюдател.

Отговори на въпросите:

1. По какво се различават тези два жанра?
2. Кои средства за масова информация по-често използват репортажи?
3. Кой вид текст се използва в информационни бележки: описание, повествование или разсъждение?

Кирил и Методий

Климент Охридски

Княз Борис

Цар Симеон I

погана
якість

Празнуване на Деня на славянската писменост и култура

Упражнение 4

► Напиши информационна бележка за училищния вестник „Денят на славянската писменост и култура“.

? Отговори на въпросите:

1. Ако пишеш репортаж за празнуването на 24 май в родното ти село, дали ще прилича на информационната ти бележка? Защо?
2. Кои илюстрации ще използваш за информационната си бележка и кои – за репортажа?

Упражнение 5

► Напиши информационна бележка по една от темите.

1. Денят на народните будители.
2. Трябва да пазим здравето си.
3. История на нашето семейство.

- ▶ Избери някой от съучениците ти и му дай бележката си за редактиране.

? Отговори на въпросите:

1. Можеш ли да се съгласиш с предложеното редактиране на бележката си?
2. Защо?

Упражнение 6

- ▶ Прочети следния публицистичен материал. Определи неговия жанр.

От чистия извор на фолклора

На поляните на „Войводенец“ в Копривщица се ширна пъстрилото на дългоочаквания и дълго подготвян национален събор на народното творчество. Сега, в тези часове, тече петият. И той като предходниците си е тъкмен цели пет години.

В Копривщица се наблюдава и процесът на приемственост. По-младите жени се учат от майки и баби. Децата желаят да им подражават.

Петият събор се превръща в тържество на духа народен. Тази година има най-много участници. Ще рече – интересът расте, традицията е жива. Ценностите на Събора ще продължават да намират достойното си място в националната ни култура.

? Отговори на въпросите:

1. Защо смяташ, че жанрът на този текст е ... ?
2. Как ще коментираш твърдението: „Репортажът – това са очите и ушите на читателя“?

Упражнение 7

- ▶ Организирай в своя клас конкурс на информационни бележки. Предложи темата „Най-важното събитие в живота на нашия клас“.
- ▶ Бележките, спечелили конкурса, да се публикуват в училищния вестник.

СЛОВНОТО БОГАТСТВО НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Всички думи в даден език образуват неговия **речник** или **словното му богатство**.

? Отговори на въпросите:

1. Колко думи има в българския книжовен език?
2. Съществува ли начин да се провери верен ли е отговорът ти?

Упражнение 1

► Прочети текста. Съпостави своите разсъждения с разсъжденията от текста.

Колко са думите?

Нито един учен няма да отговаря на този коварен въпрос, имайки пред вид определено число. С точни сведения за речниковия запас на живия език науката не разполага и никога няма да ги има, тъй като езикът се намира във вечно обновление и развитие. Количеството на думите не е постоянна величина.

К. Горбачевич

? Отговори на въпросите:

1. Можеш ли да се съгласиш с разсъжденията?
2. Може ли човек да овладее цялото словно богатство на родния си език?
3. От какво зависи обема на речника на всеки човек?
4. Можеш ли да обясниш разликата между **активния** и **пасивния** речник на един отделен човек?

Упражнение 2

- #### ► Домашно:
- Напиши съчинение „Как се е обогатявал речникът на българския книжовен език?“
- Използвай твърдението: „Три начина за изграждането на речника на всеки един език: образуване на нови думи; развитие на многозначността на думите; заемане на думи от чужд език“.

Упражнение 3

- **Обясни разликата в значението на глагола *взема* в отделните изречения.**

1. Нападнали ме разбойници. Взели ми всичко.
2. Ще взема хляба от съседната фурна.
3. Днес баба ми ще вземе пенсията и ще си уреди сметките.
4. Наведох се, взех си багажа и тръгнах подир момчето.
5. – Къде е чантата?
– Взе я сестра ти.

? **Отговори на въпроса:**

Може ли да се говори за многозначността на глагола *взема*?

Упражнение 4

- **Препиши думите, заети от други езици.**

Министър, република, култура, център, конгрес (*от латински*);
хора, тетрадка, харесвам, история, демокрация (*от гръцки*);
палто, блуза, компот, група, пиеса (*от френски*);
партия, вагон, мач, футбол, спорт, релси (*от английски*).

? **Отговори на въпросите:**

1. Защо тези думи не ги възприемаме като чужди?
2. Кои от тези думи са многозначни?
3. Можеш ли да обясниш разликата между думите *заемка* и *чуждица*, употребени в разговора за българския език?

ЗАПОМНИ!

- В речниковия състав могат да се разграничават **основна** и **специална** лексика.

В основната лексика влизат всички думи, които означават основни и жизнено важни понятия и се употребяват от целия колектив, който говори даден език: *земя, вода, слънце, нива, дърво, бавно, ходя, мисля, бял, тежък, две, пет, мой, кой, някакъв, ти, ние* и т.н.

- В състава на специалната лексика влизат:

а) специални термини от всички области на производството, науката и културата: *уравнение, интеграл, цех, метафора, сказуемо, допълнение, виола, дизел* и т.н.;

б) чужди, диалектни и нови думи, слабо разпространени в общата практика: *джинс, калем, констатирам, референт, плочник, чиня* и др.;

в) остарели думи, които са минали към историческата лексика: *стражар, кмет, двери, дедя, муфтия, плочник* и др.

РЕЧНИЦИТЕ НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Една от най-важните задачи на езиковедите, които определят книжовната норма на националния език, е да се разработят различни речници, тоест справочници, необходими за носителите на дадения език.

Още по време на Възраждането и Освобождението много дейци с голям ентузиазъм разработвали речници на българския език, защото речевата практика по онова време прилича на едно одеяло от съшити парчета с едноцветна обратна страна – 104 български говора с обща езикова основа.

Найден ГЕРОВ Хаджиберович е български писател, езиковед, фолклорист, общественик и създател на едно от първите класни училища в България. Автор е на „Речник на българския език с тълкувание речити на български и руски“ (1895–1904).

Найден Геров е роден на 23 февруари 1823 година в Копривщица. Син е на килийния учител Геро Добрович-Мушек (1775–1864), прототип на Каравеловия Хаджи Генчо от повестта „Българи от старо време“. Учи в килийното училище на баща си, в гръцко училище в Пловдив през 1834–1836 година, отново в Копривщица от 1836 година – при Неофит Рилски.

По настояване на Неофит Рилски през 1839 година заминава за Одеса, където завършва Ришельовския лицей през 1845 година. По онова време издава книгите „Няколко думи за превода на математическата география“ (1842) и „Начала на християнското учение“ (1843), както и поемата „Стоян и Рада“ (1845).

Найден Геров се завръща в Копривщица и през 1846–1850 година е преподавател в откритото от него двукласно училище, наречено „Св. Св. Кирил и Методий“. По инициатива на Найден Геров за първи път на 11 май 1851 година в Епархийското училище „Св. св. Кирил и Методий“ в Пловдив се организира празник на светите братя Кирил и Методий – създатели на славянската писменост. През 1857 година този празник започва редовно да се отбелязва в Пловдив, Цариград, Шумен и Лом.

Найден Геров взема активно участие в борбата срещу фанариотското духовенство. Публикува статии в периодичния печат в защита на българските национални интереси. По време на Кримската война от 1853–1856 година подпомага национално-освободителното движение и полага грижи за учебното дело. През 1854 година публикува в Одеса сборника си „Писма от България“.

Назначен е за вицеконсул на Русия в Пловдив през 1857 година, което му дава по-голяма свобода да продължи просветната си дейност. По време на Априлското въстание през 1876 година активно действа в защита на българския народ.

Найден Геров умира в Пловдив на 9 октомври 1900 година, на 77-годишна възраст.

Неофит РИЛСКИ е български монах, учител и художник. Една от водещите фигури в българското просветно движение през първата половина на 19 век, той е определян от известния българист Константин Иречек като „патриарх на българските учители и книжовници“.

Обикновено се приема, че Неофит Рилски е роден през 1793 година в Банско, но според други сведения това става през 1790 година в село Баня (Гулийна баня), Разложко. Светското му име е Никола Поппетров Бенин. Баща му, поп Петър Бенин, е от рода Бениновци и първият учител в Банско, а майка му Екатерина е от род на заможни разложки търговци на памук. Никола получава началното си образование в килийното училище на баща си. Негов дядо е игуменът на Рилския манастир Теодосий I Рилски.

Още от малък Никола Бенин завързва особено тясно приятелство с едно от момчетата в Банско, Димитър Молеров, чийто баща е зографът Тома Вишанов Молера, създател на Банската живописна школа. Налага се обаче Димитър да замине за Рилския манастир и там да се учи за иконописец. Никола не може да се раздели с приятеля си и, против волята на баща си, бяга от вкъщи и заедно с Димитър отива в манастира. Скоро иконописването омръзва на Никола и той става послушник при проигумена Йеротей Рилски, който го покалугерява през 1811 година и му дава монашеското име Неофит. След като приема монашеството, Неофит е изпратен да продължи образованието си в Мелник, където се учи при един погърчен влах от 1822 до 1826 година и става добър елинист, а след това – и във Велес.

През 1858 година идва предложение от търновци до Неофит да стане ректор на проектираната от тях семинария, но след като преценява силите си, той отказва. От 1860 до 1864 година служи като игумен на Рилския манастир. През 1875 година е издаден неговият „Словар на българския език, изтълкуван от църковно-славянски и гръцки език“, а през 1879 година – „Описание болгарскаго священнаго манастира Рилскаго“.

Неофит Рилски умира на 4 януари 1881 година в Рилския манастир.

Иван Андреев БОГОРОВ (Богоев) е виден български енциклопедист от Възраждането, създател на бълг. вестник, почетен член на БКД (дн. БАН, 1884). По образование е медик, но се занимава и с промишленост, икономика, стопански въпроси, транспорт, география, журналистика и езикознание.

Иван Богоров е роден през 1820 година в Карлово. Учи в родния си град, във Велика народна школа на вселенската патриаршия в Куручешме, Цариград, където са учили Георги Раковски, Алеко Богориди и Сава Доброплодни.

На 19 години (1840–1843) учи в Ришельовския лицей в Одеса, училище и на Найден Геров, Ботьо Петков и Добри Чинтулов. Следва химия в Лайпциг (1845–1847), завършва медицина в Париж (1855–1858). Живее в Цариград, Пловдив, Букурещ и др. Учителствува в Стара Загора (1844) и Шумен (1852–1853). През 1867 година участва в Славянския конгрес в Москва. През 1841 година издава българския герб („царски беляз“) от книгата на Христофор Жефарович. Известно време пътува през Букурещ, Свищов, Търново, Габрово, Изворник и накрая се установява в Ески Заара. Опитва се да убеди българите из тези градове да учат български, а не гръцки. В Ески Заара остава само една година, заради разделението сред учениците, породено от гръцкия учител. По това време написва първата граматика на българския език, която след преместването си в Букурещ отпечатва под името „Първичка българска граматика“ (1844 г.). Заминава за Лайпциг, където издава първия български вестник „Българският орел“ (1846 г. – две години след първото българско списание „Любословие“ на Константин Фотинов). Връща се в Цариград, където 3 години пише в „Цариградски вестник“. След това заминава за Париж, за да учи медицина. Установява се в Пловдив където е лекар и издател на списание „Журнал за наука, занаяти и търговия“. По-късно в Букурещ издава вестник „Народност“ и подготвя „Академичен български речник“. В Цариград сътрудничи на вестник „Турция“. В Пловдив издава „Книговище за прочитание“ и „Селски лекар“. Написва „Упътване за български език“ и „Чисто-българска наковалня за сладкодумство“. Иван Богоров умира в София на 1 ноември 1892 година.

Петко Рачов СЛАВЕЙКОВ е български поет, публицист, фолклорист и политик. Един от водачите на Либералната партия след Освобождението, той е председател на Народното събрание (1880) и министър в няколко кабинета (1880–1881, 1884–1885).

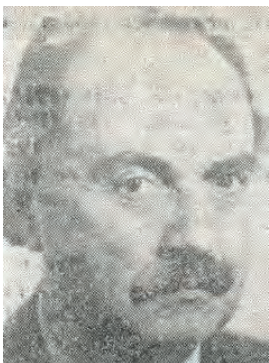
Роден е на 17 ноември 1827 г. във Велико Търново, в дома на Рачо Казанджията. Майка му, Пенка, умира при раждането, а детето е спасено по чудо.

Дядото на Петко Славейков, Рачо Чехларя, е от Банско или Якоруда. За ради убийството на турчин, който го принуждавал да го пренася на гръб през река Глазне, е принуден да избяга и се преселва в Търново. Бащата на Петко също е наречен Рачо, но се заема с казанджийство. Той е слабо образован, но е с горд български дух. В селото на майка си, Вишовград, Петко вижда славеи, които го впечатляват дотолкова, че променя фамилията си на Славейков.

През 1875 г. Славейков става дописен, а през 1884 г. – почетен член на Българското книжовно дружество, днес Българска академия на науките.

След Освобождението Петко Славейков е един от водачите на новообразуваната Либерална партия. Става председател на Народното събрание (1880), министър на народното просвещение (1880) и министър на вътрешните работи (1880–1881) в правителството на Петко Каравелов. По време на Режима на пълномощията (1881–1883) заминава за Пловдив, където преподава в Пловдивската гимназия. След завръщането си в България отново е вътрешен министър (1884–1885) в новия кабинет на Каравелов. След Съединението е помощник-комисар в Южна България.

Петко Славейков умира в София на 1 юли 1895 г.

Сава Константинов ЧУКАЛОВ (1889–1971) е български писател, езиковед и преводач. Издава първия пълен руско-български речник, който е в употреба много десетилетия.

Сава Чукалов е роден на 16 юли 1889 година. Завършва Духовната академия в Петербург. Бил е гимназиален учител, началник на Културния отдел, главен инспектор на професионалното образование при Министерство на народната просвета; старши научен сътрудник в Института за български език при БАН; преводач от руски език. Издавал е списание „Книгопис“ и вестник „Нива“. Умира на 26 януари 1971 година.

Проф. Любомир Димитров АНДРЕЙЧИН е български езиковед и публицист, един от най-големите изследователи на българския език. Любомир Андрейчин е основоположник на съвременната българска описателна граматика, занимава се основно с въпросите на българския книжовен език и стилистиката на съвременния български език, ревностно отстоявайки употребата на правилните форми в писмената и говорната реч.

Любомир Андрейчин е роден на 22 март 1910 г. в Габрово в семейството на Димитър Андрей-

чин, лесовъд, и Ангелина Андрейчина, има сестра Марта. Учи лесовъдство по настояване на баща си, но след първата година на обучението прекъсва и следва славянска филология в Историко-филологическия факултет на Софийския университет, която завършва през 1934 г., тъй като родният език за него е „онова, което винаги му е било на сърце“.

Специализира славянска филология в Славянския институт в Ягелонския университет в Краков. Там по-късно води лекции по български език (1931–1936) и става доктор по философия на Ягелонския университет (1936).

Завръщайки се в България, работи като коректор и редактор.

Асистент е в СУ от 1941 г. Става доцент през 1946 г., а през 1950 г. – професор по съвременен български език в Катедрата по история на българския език на СУ. От 1951 г. е член-кореспондент на Българската академия на науките и ръководител на Секцията по съвременен български език, а от 1957 г. – и директор на Института за български език при БАН.

Създава служба „Езикови справки“ към БАН, чрез която езиковеди дават консултации по правописни и правоговорни въпроси. Дълги години води предаването „Родна реч“ по Българското национално радио.

Любомир Андрейчин умира в София на 3 септември 1975 година.

ПРИПОМНИ СИ !

Думата **речник** в българския език има две значения:

1. Книга, в която се дават сведения за думи или – по-рядко изрази, фрази от някакъв друг език или се посочват техните съответствия в друг език. Речникът обикновено има уводна част, в която се обяснява как да си служим с речника. Думите в речника – наричани заглавки – са дадени обикновено в основната им форма и обикновено са подредени по азбучен ред. Съставът на **словника** (списък на заглавките) се определя от вида на речника.
2. Дума като синоним на **словно богатство**. Говорим ли за речник на българския език – имаме пред вид словното богатство на българския език. Казват ли за някого, че има беден или богат речник – значи служи си зле или добре с думите и изразите на един език.

Най-разпространеният начин за подреждане на думите в речник е **азбучният ред**.

Списък от думи, подредени по определен начин и с определена цел, се нарича **речник**.

ВИДОВЕ РЕЧНИЦИ

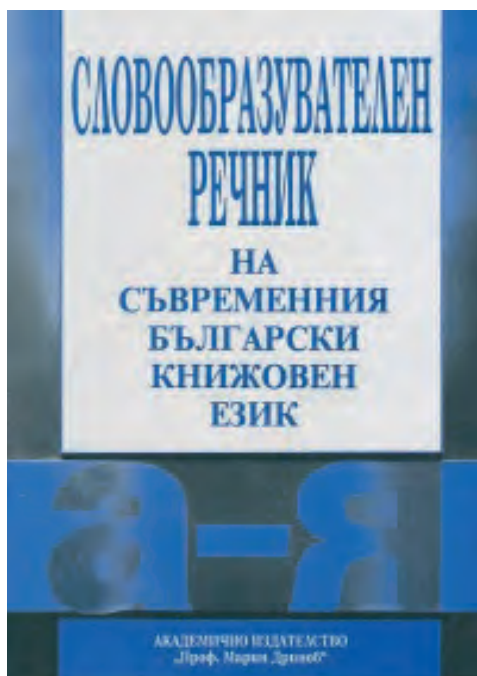
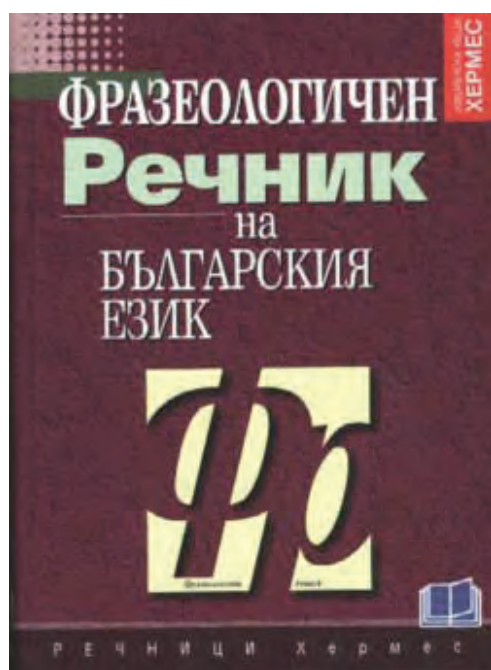
Упражнение 1

► Разгледай таблицата. Довърши изреченията.

1. Според целта си речниците се делят на
2. Енциклопедичните речници за разлика от филологическите не дават езикова характеристика на
3. Филологическите речници се делят на
4. Едноезичните речници се делят на
5. Тълковните речници са
6. Нетълковните речници са

? Отговори на въпросите:

1. Кое място в таблицата трябва да заеме „Речник на редки, остарели и диалектни думи“?
2. Кое място в таблицата трябва да заеме „Речник на нови и най-нови думи“?
3. Кои от посочените речници използваш в учебните си дейности?

ЗАПОМНИ !

Правописният речник съдържа указания за правилното изписване на думите, за дублетите и различни форми на думите, за мястото на ударението.

Правоговорният речник на българския език посочва как е правилно да се изговарят думите и техните форми, особено когато има разлика между правопис и изговор (например, потъмняване на гласни звукове или озвончаване /оглушаване на съгласни звукове и под.).

Тълковните речници обясняват (тълкуват) значението на думите и посочват най-разпространената им употреба в речта (отначало – основното значение, след това – останалите, подредени по степента на отдалеченост).

Етимологическите речници осведомяват за произхода на думите и за техните звукови и смислови промени.

Фразеологичните речници дава фразеологизми с техните точни тълкувания.

Синонимните речници съдържат синонимното богатство на езика, подреждайки думите в синонимни гнезда.

Речниците на чуждите думи обясняват значението на включените чужди думи, произхода и правописа им, както и правилния им изговор. Има и много специални речници и речникови справочници, *например*: Римен речник, Словообразователен речник, Речник на литературните термини, Речник на езика на Иван Вазов, Речник на личните и фамилните имена у българите и др.

Упражнение 2

► Прочети твърдението. Обясни го.

„Речникът – тази книга на книгите – е цялата вселена в азбучен ред!“

Анатол Франс

? Отговори на въпросите

1. Приемаш ли това твърдение? Защо?
2. Кои видове речници използваш активно?
3. Кои речници имаш вкъщи и кои – вземаш от училищната библиотека?
4. Твоите речничета по български, украински и др. езици помагат ли ти в ученето?

Упражнение 3

► Прочети текста. Озаглави го.

Сега, след като бурята вече беше отшумяла, след като мирът е изравнил окопите и е засял върху изтерзаната земя трева и пшеница на забравата, все пак е останало и нещо вещественно от войната – освен паметта на кръвта и на разума. Останало е словото, паметник за всички идващи времена.

Николай Христов

? Отговори на въпроса:

Защо авторът смята, че словото е паметник за идващите времена?

Упражнение 4

► Направи странички на тълковен, синонимен и правописен речник, като използваш дадените думи.

Слово, буря, забрава, памет, засявам, засея, мир.

Упражнение 5

- **Домашно:**
1. Състави тематично речниче „Нашето облекло“, което да съдържа домашната ви лексика.
 2. Сравни подобрите думи с думите, които назовават същите предмети в книжовния език.

ФРАЗЕОЛОГИЗМИ

Фразеологизмите са част от словното богатство на българския език.

За назоваване на предмети, признаци и действия всеки език използва не само думи, но и готови словосъчетания, които се наричат фразеологизми и които могат да се заменят със синоними и синонимни конструкции.

Упражнение 1

► **Сравни фразеологизмите със синонимните думи.**

развей прах	прахосник
тъп като галош	глупав
Марко Тотев	човек, на когото не върви
изскочи ми от ума	забравих
от дъжд на вятър	рядко
бабини девитини	измислици, глупости
обирай си крушите	махай се
през куп за гроши	небрежно
взе на босия цървулите	нищо

? **Отговори на въпросите:**

1. От колко думи се състоят фразеологизмите?
2. По-изразителни ли са фразеологизмите в сравнение с техните синоними?
3. Как се получава значението на фразеологизмите: от значението на всяка отделна дума или въз основа на някакъв образ?

Фразеологизмите са словосъчетания от две и повече думи, които се употребяват в речта в готов вид.

Значението на фразеологизмите не е равно на сбора от значенията на думите, които влизат в тях.

Упражнение 2

► **Препиши изреченията с фразеологизми.**

1. Не чете, а лапа мухите.
2. Кучето цял ден лежи на сянка и лапа мухите.
3. Детето държи здраво лъжицата и само си сърба попарата.
4. Момчето сглупи и сега само си сърба попарата.

5. Вълчето се приближи до откренатата врата, пъхна носа си и почна да души.
6. Той пъха носа си, където не му е работа.

? **Отговори на въпросите:**

1. Можеш ли да използваш тези фразеологизми в разговора с непознати хора?
2. Защо фразеологизмите са богатство на езика?
3. Можеш ли да кажеш, че някой твой познат владее български перфектно, ако той не разбира значението на българските фразеологизми? Защо?

Упражнение 3

- **Обясни фразеологизми ли са дадените устойчиви словосъчетания.**
Момина сълза, носна кърпа, високо призвание, син камък, висок гост.

Упражнение 4

- **Домашно: Прочети. Обясни значението на фразеологизмите. Избери един от тях и го използвай като заглавие за домашното си съчинение.**

Всяко чудо – за три дни. На зла круша зъл прът. От трън та на глог. Котка му мина път. Ще изплюя камъчето.

Упражнение 5

- **Запиши фразеологизмите, които употребяват твоите близки и познати.**
- **Иницирай създаването на речник на местните фразеологизми в училището ви.**
- ! **Диалектните фразеологизми записвай така, както се произнасят в родното ти село.**

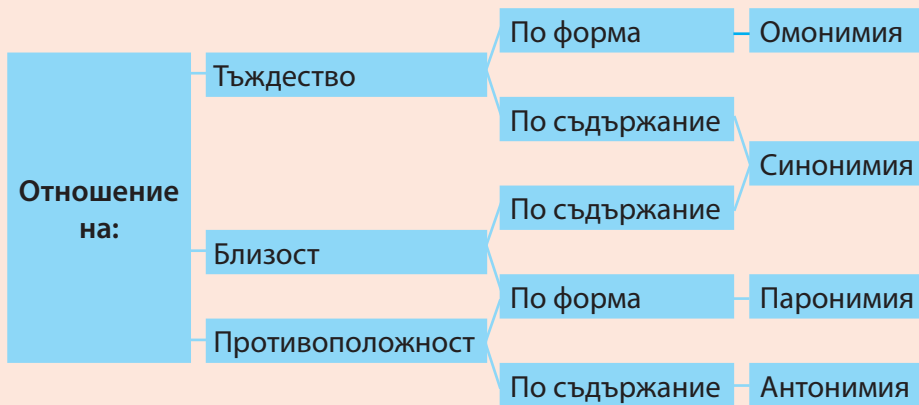
Упражнение 6

- **Домашно: 1. Състави изречения с дадените устойчиви словосъчетания.**
2. Състави 2 изречения с други устойчиви съчетания, които употребяваш в речевата си практика.

С главата надолу; ставам вир вода; след дъжд качулка; чупя рекорд; развалям пари; от игла до конец; пет пари не давам.

ПАРОНИМИ

ЗАПОМНИ !

ПРИПОМНИ СИ !

Думи или изрази, чиято взаимна замяна в определен текст не променя съществено значението на текста се наричат **СИНОНИМИ**:
враг – противник; приятел – другар

Думи, по-рядко изрази, с противоположно значение, се наричат **АНТОНИМИ**:

живот – смърт; черен – бял

Думи, които звучат и се пишат еднакво, но означават различни неща, се наричат **ОМОНИМИ**:

град (селище) – град (градушка)

ЗАПОМНИ !

Паронимите са думи, които имат различни значения, но сходен звуков състав и затова говорещият или пишещият ги обърква, като употребява едната вместо другата или ги уеднаквява:

царски – царствен; компания – кампания

Паронимите могат да бъдат различни части на речта. Н а п р и м е р :

СЪЩЕСТВИТЕЛНИ ИМЕНА	
Кампания	военна (1812 година)
	изборна
	по прибиране на реколта

Компания	весела компания
	сърдечна компания
	търговска компания

ПРИЛАГАТЕЛНИ ИМЕНА	
лиричен поглед	поетична картина
лирическа творба	поетическа творба

Паронимите назовават различни понятия и не могат да се заменят взаимно. Неправилната им употреба довежда до двусмислица, **н а п р и м е р** :

Вече съм се помирила със съдбата си. (трябва: *примирила*)
Всички са в недоразумение. (трябва: *недоумение*)

За да избегнеш грешки с паронимите, трябва да проверяваш значението на думата в тълковния речник.

Упражнение 1

► **Сравни двойките пароними.**

Критичен – критически; практичен – практически; икономичен – икономически; драматичен – драматически.

? **Отговори на въпросите:**

1. Каква е разликата в лексикалното им значение?
2. Към кой вид прилагателни имена – качествени или относителни – се отнасят дадените прилагателни?

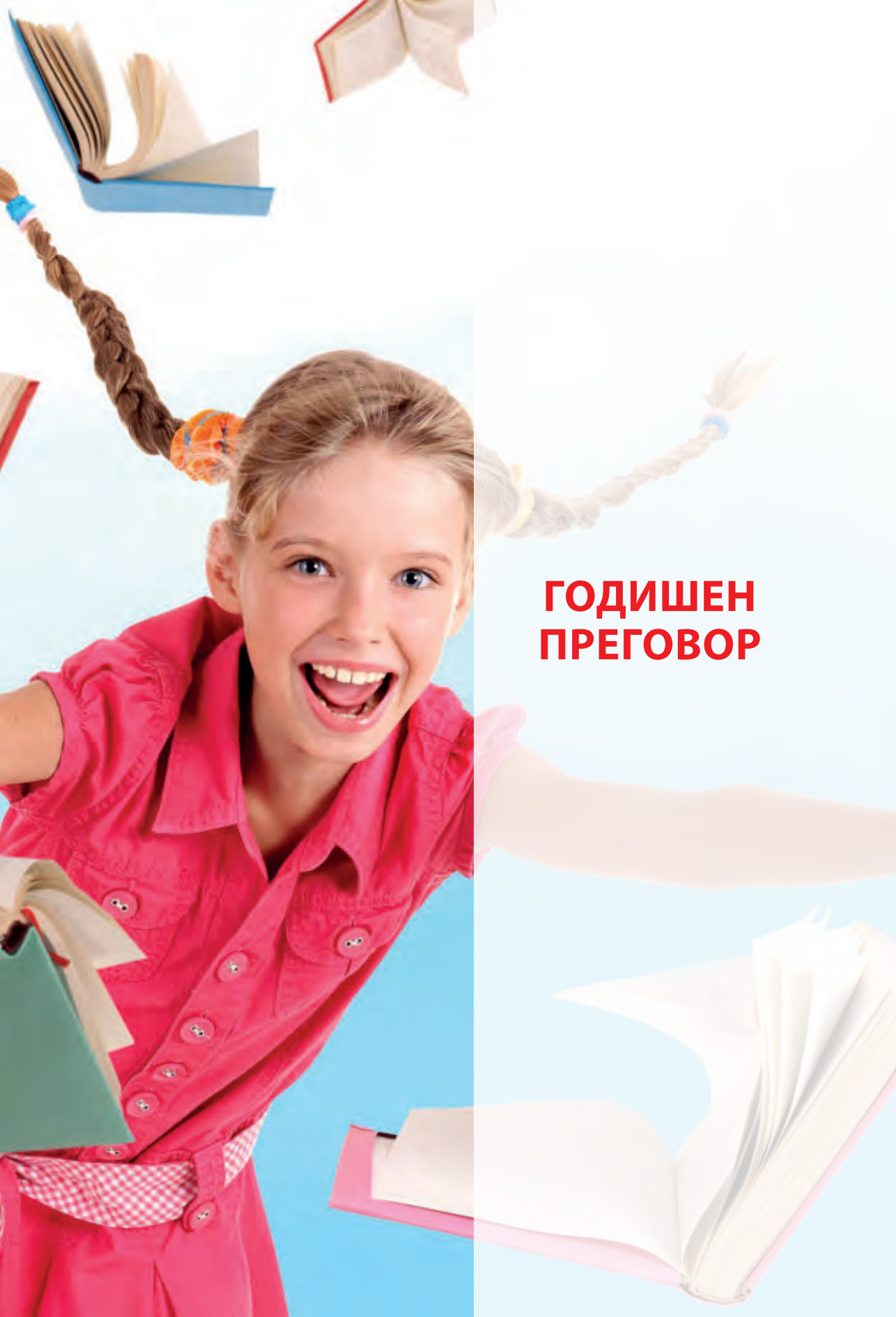
Упражнение 2

► **Попълни таблицата, като обясняваш приликите и разликите между пароними, антоними и синоними.**

Видове думи	Звукова форма			Лексикално значение		
	различна	близка	еднаква	различно	близко	еднакво
Синоними	+	-	-	-	+	+
Омоними						
Пароними						

? **Отговори на въпроса:**

Защо според тебе някои езиковеди наричат паронимите *лъжеомоними* и *лъжесиноними*?

**ГОДИШЕН
ПРЕГОВОР**

НЕИЗМЕНЯЕМИ ЧАСТИ НА РЕЧТА

КОНТРОЛНИ ВЪПРОСИ ПО ТЕМАТА:

1. Какво изучава морфологията?
2. Според кой признак частите на речта се делят на изменяеми и неизменяеми?
3. По какво се различават самостоятелните и служебните думи?
4. Коя дума е неизменяема по форма част на речта, и в същото време е самостоятелна по значение и синтактична служба?
5. Коя от служебните части на речта има много важно значение за българското изречение? Защо?
6. Каква дума е междуметието в изречението?
7. Какви видове биват наречията?
8. Какви видове биват предлозите?
9. За какво служат съюзите? Какви са по произход, състав и значение?
10. Каква е службата на частиците?
11. Какво се изразява с междуметието?

Упражнение 1

- Препиши стиховете. Подчертай с *лъкатушна* черта изменяемите, а с *права* – неизменяемите части на речта. Извади думите в таблицата на 118 страница.

О, в тебе най-ярко свети всяко зрънце,
най-нежно ветровете розовеят,
най-звънко в мрака славеите пеят
и изгревът е с най-неделно слънце!

Николай Зидаров

Изменяеми части на речта				
Самостойни думи				
Съществително име	Прилагателно име	Числително име	Местоимение	Глагол

Неизменяеми части на речта				
Самостойни думи	Служебни думи			Странична дума
Наречие	Предлог	Съюз	Частица	Междуметие

Упражнение 2

- **Препиши откъса. Подчертай неизменяемите части на речта. Определи устно вида им.**

Едно дърво стоеше самотно край пътя и много тъгуваше, че няма приятели. Наоколо беше пусто, по полето скитаха ветрове, но никой не се спираше при него, прелитаха птици, но нито една не се скриваше в клоните му, защото бе още голо. Наблизо минаваше река, ала и тя не се спря нито веднъж при дървото да си побъбрят. Реката бързаше да се събере с друга река.

? Отговори на въпросите:

1. Кои глаголи се поясняват от наречията?
2. Какво свързват съюзите?
3. Към кои думи се отнасят предлозите?

Упражнение 3

► Разграничи наречията от прилагателните имена, когато са еднакви по форма.

1. Пристъпвала безшумно, леко и в тъмно виждала далеко.
2. В пещерата е тъмно и страшно.
3. По тъмно влязоха в селото.
4. Над нас бе тъмно небе.
5. Чу се леко шумолене зад тях.
6. Приземяването на самолета беше леко.

? Отговори на въпросите:

1. Какво поясняват наречията и прилагателните имена в изречението?
2. Как разграничаваш наречията от прилагателните имена?

Упражнение 4

► Обясни смисловото значение на съюзите в дадените изречения.

Вътре е топло и приятно. Вътре е топло, но приятно. Вътре е топло, ала приятно. Вътре е топло и затова е приятно. Вътре е топло, за да е приятно. Нито вали, нито духа. И вали, и духа. Па вали, па духа.

Упражнение 5

► Състави изречения с думите *по, да, а, ей*.

Употреби	по:	като предлог и като частица;
	да:	като съюз, като частица за потвърждаване и като частица за образуване на повелително наклонение;
	а:	като съюз и като междуметие;
	ей:	като частица и като междуметие.

? Отговори на въпроса:

По какво се различават предлогът, съюзът и частицата?

Упражнение 6

► Състави изречения:

- а) с частиците *ли, дали, не, да, ето*;
- б) със съществителното *река*, употребено с предлозите *до, в, край, през, към*;
- в) със съществителните *Иван и Петър*, като ги свържеш със съюзите по следния начин: *Иван и Петър; Иван, но Петър; Иван, че Петър; Иван или Петър; нито Иван, нито Петър; ту Иван, ту Петър*.

Упражнение 7

- Извади междуметията от стихотворението „Жабешка песен“.

Крък, крък, крък! ...
Молим ти се, шарен щърк!
Вряк, вряк, вряк! ...
Хубавецо дългокрак!
Кер, кер, кер,
бял и чер
с дълга гага
като тояга,
ще ни гълта
без пощада. ...

Елин Пелин

? Отговори на въпросите:

1. Какви междуметия е използвал авторът?
2. С каква цел?

Упражнение 8

- Редактирай изреченията. Открий неизменяемите части на речта.

1. Не гледай мома на хорото, а на нивата.
2. Присъствието ми е тук е не желателно.
3. По-пътя се зададе конник.
4. Обещавай бавно, изпълнявай бързо.
5. Гулямата река тече спукойно, умният чоляк не повишава глас.
6. Не гради своито щастие варху нищастиято на другите.

Упражнение 9

► Прочети внимателно текста и постави пропуснатите предлози.

Съдбата ... крепостта изглежда решена. Калоян е дал вече много доказателства , че владее ... съвършенство обсадното изкуство. Но преда- телската ръка ... Манастир отнема живота ... големия пълководец и про- валя едно ... най-големите му военни начинания. Покрусените войски вдигат тялото ... своя вожд и го понасят ... Търновград.

Борис Чолпанов

Упражнение 10

► Препиши откъса. Подчертай неизменяемите части на речта.

Земята остана долу. Около нас трептят звездите. Ние плуваме в нощта все по-далеч и по-далеч. Там, в другия край на небето, се издига бавно го- лемият жълт месец и лъщи като медена пита.

Константин Константинов

? **Отговори на въпроса:**

Каква е синтактичната служба на неизменяемите части на речта в този текст?

ЗАЛОГ НА ГЛАГОЛА

КОНТРОЛНИ ВЪПРОСИ ПО ТЕМАТА:

1. Колко залога има българският глагол?
2. По какво се различават деятелният и страдателният залог в книжовния български език?
3. Кои глаголи се наричат преходни?
4. Кои глаголи имат деятелен залог?
5. Кои глаголи имат страдателен залог?
6. От кои глаголи се образуват страдателните причастия?
7. Как се образуват формите за страдателния залог?
8. Каква функция в изречението могат да изпълняват страдателните причастия?
9. Каква е разликата между възвратно-страдателния и причастно-страдателния залог?
10. Как ще обясниш значението на термините *деятелен* и *страдателен*?

Упражнение 1

► Извади глаголите и определи залога им.

Учителката по български език Станчовска се разхождаше бавно из стаята на шести „г“. Преподаваше поредния урок. Говореше с чувство. Спираше между редиците и пак тръгваше. Стараеше се да задържи вниманието върху урока.

Само Маляка не внимаваше.

– Маляков, какво ти е? – попита Станчовска.

Вместо него се изправи Пантата.

– Него му е лошо, другарке Станчовска.

Станчовска погледна с едва забележима ирония към Пантата.

Братя Мормарев

? Отговори на въпросите:

1. Как ще редактираш репликата на Пантата? Запиши.
2. Кой от извадените глаголи могат да образуват страдателни причастия?

Упражнение 2

- Извади причастията от текста. Определи граматическата им характеристика.

В 1 литър кипяща вода се слагат сол, олио и нарязан предварително лук. След няколко минути се прибавят изчистеният и измит ориз и настърганите домати. Оставят се да врат 10 минути. След това се пускат на кръгчета нарязани кренвирши. Вари се още десетина минути. Преди да се свали от огъня, се нарязва магданоз. При сервирането се подкиселява с лимон.

? Отговори на въпросите:

1. Как са образувани формите за страдателен залог?
2. Как можеш да обясниш пунктуацията и словоредата на подчертаното изречение?

Упражнение 3

- Редактирай изреченията така, че глаголт да бъде в страдателен залог.

1. По жътва един стар чорбаджия повикал своя съсед.
2. Кучето я изненада. Старият воденичар дядо Угрин прегледа още веднъж с голямо внимание гнилия и жабунясал улей на воденицата. (*Е. Пелин*)
3. Леля Поли целуна Том с такава нежност, че мрачното му настроение изведнъж изчезна. (*М. Твен*)
4. Тревога изпълни старата му душа.
5. Първият есенен лист зачертава последната страница на лятото. (*Ст. Поптонеv*)

Упражнение 4

- Ако може, промени залога на глаголите.

1. Никой не спечели жълтата фланелка.
2. Модната къща „Евридика“ открива пролетния сезон.
3. Нозете му се подкосиха и той приседна на земята.
4. Майка ми се върна от работа доволна.
5. Сестра ми спечели първо място за най-добро публицистично изказване.

? Отговори на въпросите:

1. Какво трябва да направиш страдателните форми да са в бъдеще време?
2. По какво се различават възвратните глаголи и възвратно-страдателните форми?

Упражнение 5

- Отдели в колонки причастията и прилагателните имена. Състави с тях по пет изречения в деятелен и страдателен залог.

Сит, даровит, речовит, мит, родовит, гласовит, лековит, шит, вит, бит.

? Отговори на въпроса:

Каква служба в изречението могат да изпълняват дадените думи?

НАПИШИ СЪЧИНЕНИЕ

■ I. ТЕМА НА СЪЧИНЕНИЕТО: „ДВЕ ГИМНАЗИИ“

? Отговори на въпросите:

1. Какво знаеш за създаването на Болградската гимназия?
2. Какво значи „хрисовул“?
3. Как е свързан този документ с историята на Болградската гимназия?
4. Защо е била създадена Априловската гимназия?
5. Защо тук са представени портретите на Георги Раковски и Васил Априлов?
6. Не ти ли се струва, че създаването на тези гимназии е много важно за българите и у нас, и по света?

■ II. ТЕМА НА СЪЧИНЕНИЕТО:
„ОСВОБОЖДЕНИЕ НА БЪЛГАРИЯ“

Софроний Врачански

Паисий Хилендарски

Стефан Караджа

Хаджи Димитър

Христо Ботев

Васил Левски

? Отговори на въпросите:

1. Какво знаеш за Възраждането на България?
2. Кои народни будители са свързани с периода на Възраждането?
3. Кога е избухнало Априлското въстание?
4. Как е било потъпкано Априлското въстание?
5. Какво знаеш за четата на Христо Ботев и за самия той?
6. Какво споменават българите на 2 юни всяка година и как назовават този ден?
7. Знаеш ли Химна на Освобождението? Откъс от кое стихотворение е този химн?

■ III. ТЕМА НА СЪЧИНЕНИЕТО:
“БЪЛГАРСКОТО МИ ПОТЕКЛО”

Болградската катедрала

Генерал-губернатор И. Н. Инзов

? Отговори на въпросите:

1. Кога се появяват българите в буджакските степи?
2. Едновременно ли пристигат българите преселници или на няколко вълни?
3. С кои събития са свързани вълните на преселването на българите?
4. Какво знаеш за генерал Инзов и за историята на живота му?
5. Какво знаеш за Болградската катедрала?
6. Как и кога е основано родното ти село?
7. От кои места на България са дошли твоите предци?

■ IV. ТЕМА НА СЪЧИНЕНИЕТО:
**„НАШИЯТ КРАЙ В ТВОРЧЕСТВОТО
НА БЕСАРАБСКИТЕ БЪЛГАРСКИ ХУДОЖНИЦИ
И ЛИТЕРАТОРИ“**

*Иван Шишман.
Дърво в очакване
на пролетния звън*

Иван Шишман. Вечна мелодия

Иван Шишман. Пролетен звън

Димитър Пейчев. Църквата в Чимишла

Петър Бурлак-Вълканов

Нико Стоянов

? Отговори на въпросите:

1. Кой български художници и литератори от Украйна познаваш?
2. В твоето родно село живеят ли такива творчески хора, които ги познават украинските българи?
3. Можеш ли да разкажеш за картините, представени тук?
4. Какво знаеш за техните автори?
5. Ти поет ли си или художник?

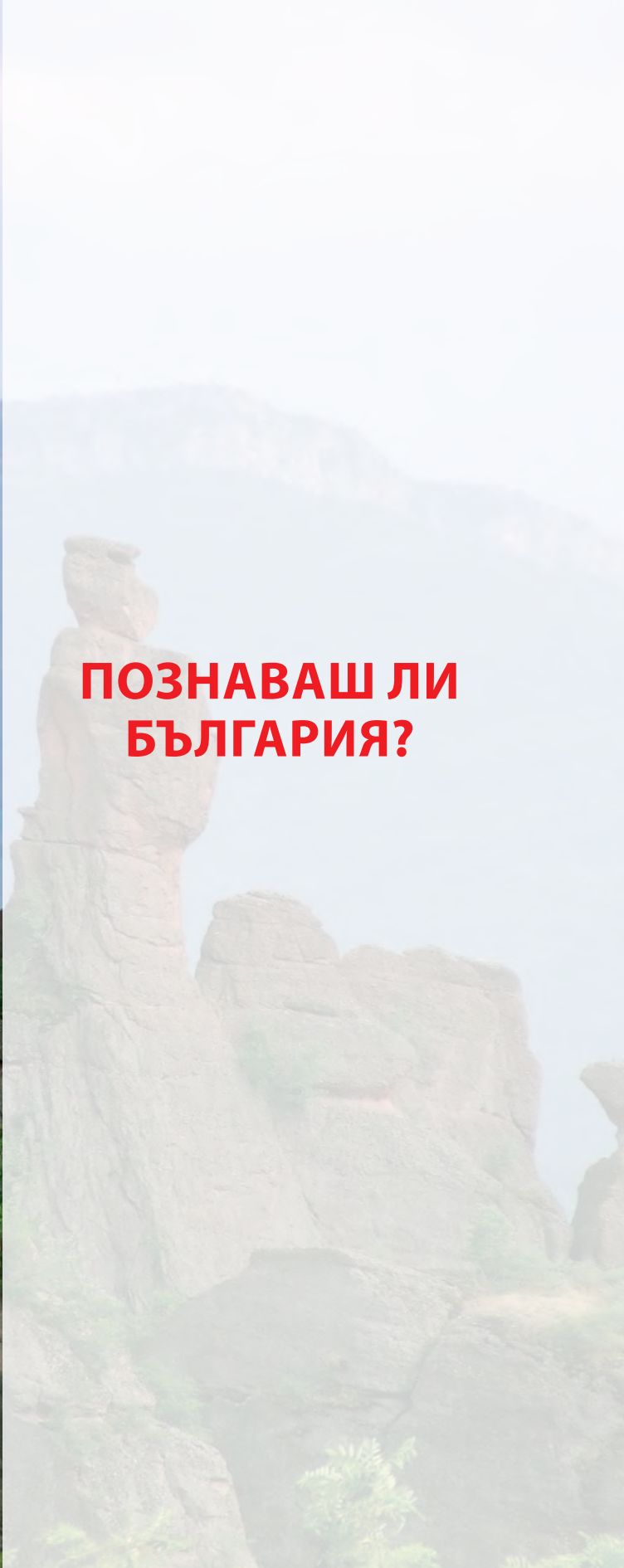
■ V. ТЕМА НА СЪЧИНЕНИЕТО:
„НА КАКВО НИ УЧАТ НАРОДНИТЕ МЪДРОСТИ?“

? Отговори на въпросите:

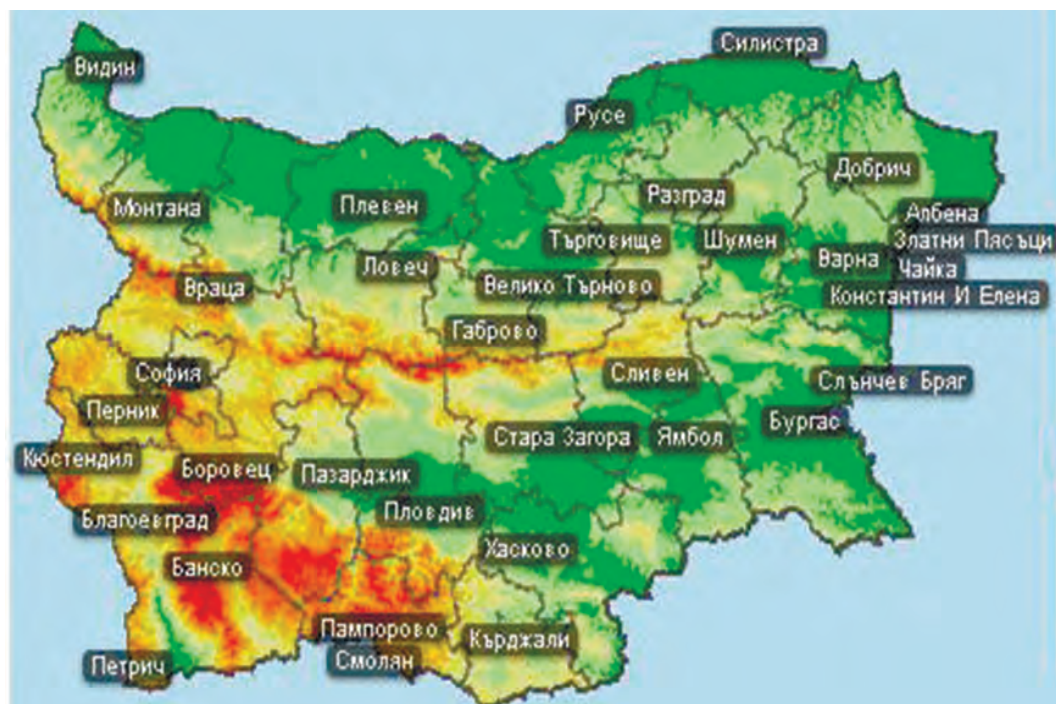
1. Знаеш ли приказката „Щъркел и лисица?“
2. Кога за пръв път чу приказката?
3. Разбираш ли защо на малките разказват много приказки?
4. Има ли таен смисъл в приказката?
5. А в други приказки, както и басни, няма ли нещо такова, което трябва да обмислиш, а после да направиш извод?
6. Не ти ли се струва, че народните мъдрости са нужни на децата, за да станат умни, вежливи и добри хора?
7. Тази приказка на какво ни учи?
8. Според тебе кои приказки и басни, които знаеш от детските си години, ни учат на добро?

**ПОЗНАВАШ ЛИ
БЪЛГАРИЯ?**

КАРТАТА НА БЪЛГАРИЯ

Китни градове, край тях природа –
най-красива в двете полушария.
Малък райски кът под небосвода,
назован със името България!

► Разгледай картата на България.

? Отговори на въпросите:

1. Ходил/-а ли си в България?
2. Кои краища на България познаваш?
3. Кои градове, села, планини и реки знаеш?
4. Знаеш ли къде са родени поетите и писателите, авторите на най-любимите ти литературни творби?
5. Кои български литератори, народни будители, обществени дейци и литературни герои, споменати в гатанките на Дядо Пънч (виж. стр. 140), познаваш?

В СЪРЦЕТО НА БАЛКАНСКИЯ ПОЛУОСТРОВ

Балканският полуостров е получил името си от **Стара планина**, наричана още Балкан. България се намира в източната част на полуострова. По площ България заема четвърто място на полуострова, след Турция, Румъния и Гърция, обаче трябва да отбележим, че Турция и Румъния не са изцяло балкански страни.

Природата на България е много разнообразна. В нея се простират обширни равнини и низини, превърнати днес в плодородни ниви и градини. Извисяват се високи планини. По склоновете им се спускат буйни потоци и реки.

Дългата верига на Стара планина дели България на две части – Северна България и Южна България.

Северна България е предимно равнинна. В нея се простира обширната Дунавска равнина, заключена между река **Дунав** и Стара планина. По **Дунавската равнина** протичат много притоци на р. Дунав. Най-големите са **Огоста**, **Искър** и **Янтра**. Водите им се използват за напояване на плодородните почви в равнината. Източната част на Дунавската равнина, **Добруджа**, е известна като житница на страната.

Стара планина, дълга планинска верига, се простира от р. **Тимок** на запад до **Черно море** на изток. В миналото планината е носила имената **Хемус** и **Балкан**. Полегатите северни склонове на планината плавно преминават към Предбалкана.

Предбалканът се състои от различни по височина ридове, простиращи се успоредно на главната Старопланинска верига. Към Дунавската равнина тяхната височина постепенно намалява. Ридовете са пресечени от речни проломи, през които са прокарани пътища.

На юг старопланинските склонове се спускат стръмно към китните **Задбалкански котловини**, предпазвайки ги от студените северни ветрове.

Стара планина е източник на разнообразни полезни изкопаеми (въглища, медни и железни руди), богата е с широколистни гори, обширни пасища, води.

Южна България има много разнообразна природа. От Задбалканските котловини най-известни са **Карловската** и **Казанлъшката**, където се отглеждат топлолюбиви култури и овощни дървета. Двете котловини са известни под името **Розовата долина** заради прочутата балканска маслодайна роза. На юг Задбалканските котловини се ограждат от **Средна гора**, която е по-ниска и по-безлесна от Стара планина, обаче има много пасища. Богата е с полезни изкопаеми и минерални извори.

Реките **Тополница** и **Стряма** прорязват планината и я разделят на три части: западна, средна и източна. В средната част се издига средногорският първенец – връх **Богдан** (1604 м).

На юг от Средна гора чак до северните склонове на **Родопите** и **Рила** се простира **Горнотракийската низина**. Тук плодородните почви се напояват от р. **Марица** и нейните притоци.

Най-високата планина в България и на Балканския полуостров е Рила с връх **Мусала** (2925 м), следвана от **Пирин** с връх **Вихрен** (2914 м). На изток от Рила и Пирин се разполагат Родопите. Рила и Пирин са покрити с вековни иглолистни гори, много реки и потоци се спускат стремглаво, блестят водите на десетки езера, тучни планински пасища заемат високите части на планините. От високопланинските езера, остатъци от заледяването, водят началото си много реки – **Марица, Искър, Места** и други. На запад долината на р. **Струма** отделя Пирин и Рила от съседните земи. За разлика от Рила и Пирин Родопите не са били заледявани. Родопските склонове са полегати, а върховете са заоблени и не надминават 2200 м. Най-висок е връх **Голям Перелик** – 2191 м.

Най-големите градове са **София, Пловдив и Варна**. София е столица на България. Разполага се в полите на **Витоша**. Най-високият връх на тази планина е **Черни връх** (2290 м). Най-голямото пристанище на р. Дунав е гр. **Русе**. Най-големият град в Дунавската равнина е **Плевен**. Недалеч от гр. **Шумен** са най-интересните туристически обекти – първите столици на България. Столицата на Второто българско царство **Велико Търново** е разположена живописно по стръмните брегове на р. **Янтра**. По склоновете на Западна Стара планина сред красива местност е разположен гр. **Враца**, в околностите на който има много пещери. **Габрово** е старо занаятчийско и индустриално селище. През Възраждането градът е играл важна роля в развитието на образованието и културата. Недалеч от Габрово се намира прочутият етнографски музей **Етър**.

Черноморските курорти са **Златни пясъци, Албена, Слънчев бряг** и много други. Известни са и такива ски-курорти, като **Пампорово** и **Борово**. Минералните води е едно от богатствата на България. Балнеологичните курорти на България са прочути из целия свят, например **Хисаря** недалеч от **Кюстендил**. Най-малкият град в България е **Мелник**.

- ▶ Покажи на картата горепосочените географски обекти.
- ▶ Покажи на картата градовете **Видин, Копривщица, Панагюрище, Кърджали, Калофер, Сливен, Казанлък, Козлодуй, Стара Загора**.
- ▶ Покажи държавната граница на България.

? Отговори на въпросите:

1. С кои държави граничи България?
2. От къде водят началото си реките Янтра, Марица, Струма?
3. С кой от българските градове е побратимена Одеса?

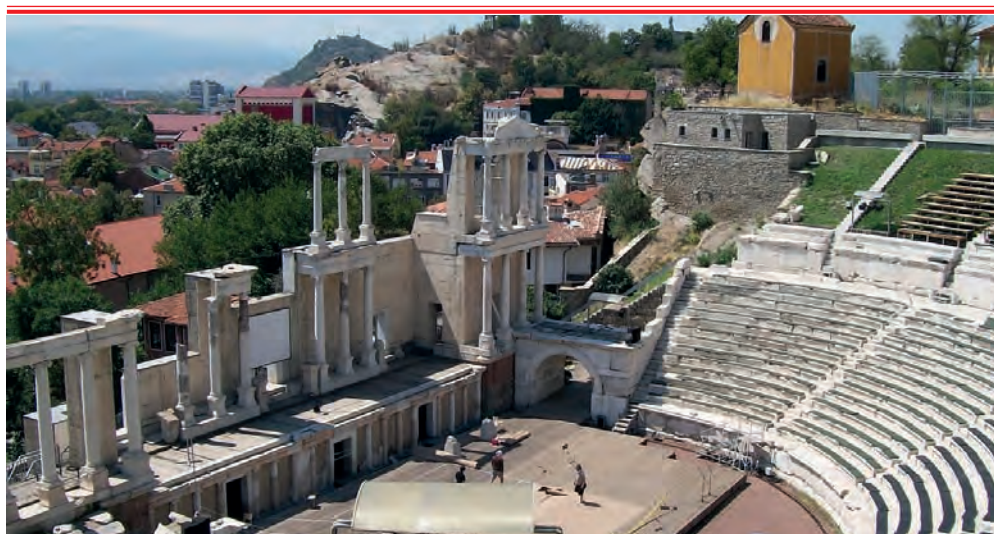

ОТГАТНИ ГРАДОВЕТЕ

*Илюстрациите ще ти помогнат
да отговориш на стихотворните гатанки
от Дядо Пънч (Панчо Панчев)*

1. Някогашен Сердика или Средец,
столица сега е този хубавец.
И не е голяма философия –
да познаеш, че се казва **С....** !

2. Градът край вечните тепета
един е в цялата планета.
Той смесва в чудна атмосфера
красивото от днес и вчера.
Дори да си груб, зъл, суров, див,
очовечаваш се във **П.....** !

3. И стар и нов голям крайморски град
с култура и промишленост богат.
А лятно време – слънчева пекарна
за живи хора. Ей това е **В....** !

4. Морето в този хубав град
до плаж със черен пясък блиска.
Огромен нефтокомбинат
лежи във равнината близка.
И гларуси с човешки глас
цял ден крещят над нас: „**Б.....**“!

5. Някога по плочниците стари
се разхождали царе, боляри.
Времето в легенда е превърнало
този стръмен град **В..... Т.....** !

6. До нова къща дреме къща стара.
Дворец-музей за нас врати отваря.
А белокаменен на тротоара
приседнал е артист велик...
В морето се оглежда град **Б.....** !

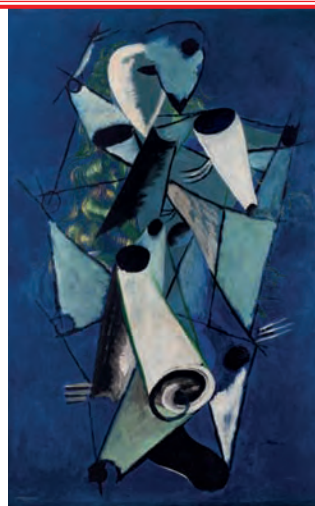
7. Подбалкански град е този
с гробница от векове преди Христа.
Хората отглеждат рози
и залива аромат околността.
Ще добавя най-подире:
град на хумориста Чудомир е,
в разкази превърнал всеки наш недъг.
Сигурно познахте **К.....** ?

8. Там, където има атомна централа,
сабята на Христо Ботев е блестяла.
Ехото на воеводските команди чуй,
днешно българче, дошло във **К.....** !

9. С гръм на първа пушка туй градче е дало на Априлското въстание начало. А от Бога и за родно място е избрано то за Каравелов, Димчо Дебелянов, Каблешков, Бенковски... Всеки – нищ и цар посещава с трепет днес **К.....** !

10. Реката Тунджа в този град минава и върти завои и роден кът на френския художник Жорж Папазов той е. Във древността из близката гора, наречена „Ормана“, на лов е шетала със лък в ръка богинята Диана. И само този, който е с култура и по ум голям вол веднага няма да отгатне, че градът се казва **Я.....** !

11. В този град – за Бозвели,
Берон, Раковски роден –
и под робство веел
възрожденски лъх свободен.
Като деен килимарски център работел,
а сега музеен и курортен град е **К....!**

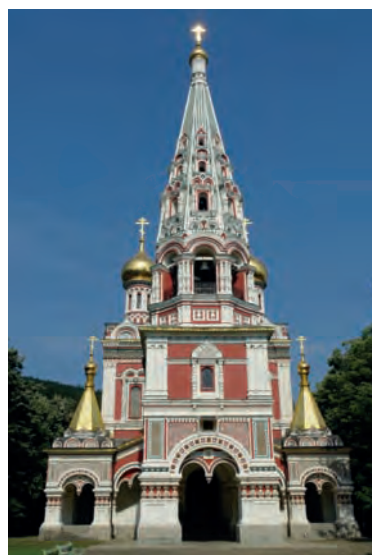
12. Певицата ни Лили Иванова е родена
и раснала е в малък лудогорски град.
Ала градчето с друго име е удостоено:
на аспаруховия татко – хан **К.....!**

- 13.** Една река към Дунава тече.
Там стига едноименно градче,
известно още от години стари
с читалищни прояви и рибари,
мечтаещи да хванат едър сом.
Реката и градът се казват **Л..!**

- 14.** Малък град между Пловдив и Стара Загора,
ала всички лирично настроени хора
той привлича магически като капан,
че на Яворов родно място е **Ч.....!**

15. На всеки българин сърцето
тупти и като конче припка,
когато наближи градчето
със името епично – **Ш....!**

16. Античен град със минерални бани
с богатства всякакви на куп събрани:
мек климат, ябълки, череши, сливи,
голям брой живописци талантиливи.
И Пауталия, и Велбъжд той е бил,
ала за нас е **К.....!**

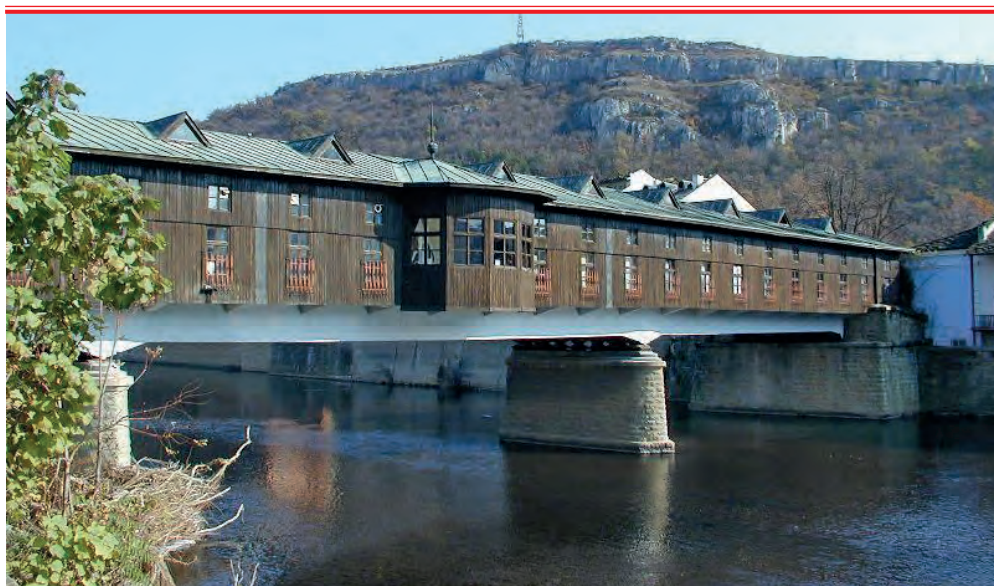
17. Посещаван от туристи китен малък град, скромен по благополучие стопанско. Родно място на един монах велик и свят, тръгнал към безсмъртието си от **Б.....**!

18. Кайлъка днес е парк, Сторгозия – квартал, но там и в стари времена живот кипял. И не забравяйки произхода си дъвен, с музейни ценности се слави **П.....**!

19. От камък хора и животни.
И замъци... И пирамиди...
Възторжено се удивява
туристът, щом като ги види.
Скалисти причудливи форми,
необясним природен трик –
съвсем наблизко до градчето
със името **Б.....** !

20. Тук над реката Осъм мост покрит минава,
строен от Колю Фичето. Тогава
едва ли ще са нужни данни повече
да разберете, че това град **Л.....** е!

21. Високо, недалеч от манастира
„Свети Иван ...“ град малък се намира.
А планината му е подарила
и името си, та се казва **P...** !

22. За към Букурещ под моста
параходна свирка чу се.
Гатанката ми е проста.
Отговорът е град **P...** !

23. Тук бащата на Бай Ганю е роден. С това прочут е градът и още със стопанския си институт. Дунава брега докосва – кани ви на риболов, а читалището спомня възрожденския **С.....** !

24. Град на праскови, войводи и поети.
Град, където се кръстосват ветровете.
И синее каменен Балкана дивен.
Кой отгатна, че това е **С.....** ?

- 25.** В древността ѝ казвали Берое и Верея.
Има минерални бани недалеч от нея.
Град на Гео Милев, на поети още други
и на дълъг списък важни люде със заслуги.
В цехове, градини, служби цял ден без умора
тук работят нови хора от **С.... З....** !

- 26.** „Земята наоколо скъпа за нас е и близка –
със конника Мадарски, и със Преслав, и със Плиска!“ –
така се провикна един сладкодумен игумен,
застанал изправен пред мемориала в град **Ш....** !

27. Където равна Добруджа докосва синя,
от слънце позлатена водна необят,
там с име на литературна героиня
простира се курорт луксозен и богат.
По цяло лято от чужбински говор огласена,
това е морската красавица **А.....!**

28. Тука още от Априлското въстание
чува се стрелба и конски тропот.
Спомен от „Под игото“ това ни е,
че на Вазов роден град е **С.....!**

29. Курорт във местност с красотата си позната,
на Смолян и Широка лъка по средата.
В зеленина потъва лете, а пък зиме
е снежнобял и за скиори кът любим е.
Защо не кажем отговора хорово?
Това е българският рай **П.....** !

30. Втора наша столица след Плиска –
в нея Симеон царувал пръв.
Днес е гаричка до Шумен близка,
а и за археолозите е стръв.
Древно и сегашно са споили
тука здраво вековете в сплав.
Затова за нас ще бъдат мили
вечно руините на **П.....** !

31. Градче през вековете оцеляло
със името старинно Анхиало.
Тук лете курортисти са събрани
на морски плаж, но и на кални бани.
И все така до морските простори е
стаило дъх, със вкус на сол **П.....** !

ОТГОВОРИ:

17. Банско	1. София
18. Плевен	2. Пловдив
19. Белградчик	3. Варна
20. Ловеч	4. Бургас
21. Рила	5. Велико Търново
22. Русе	6. Балчик
23. Свищов	7. Казанлък
24. Сливен	8. Козлодуй
25. Стара Загора	9. Коприщица
26. Шумен	10. Ямбол
27. Албена	11. Котел
28. Сопот	12. Кюбрат
29. Пампорово	13. Лом
30. Преслав	14. Чирпан
31. Поморие	15. Шипка
	16. Кюстендил

ВАРНА

Стара като морето и нова като изгрева, Варна израства върху две преливащи се една в друга синевы – морската и небесната. Тя е родена преди 26 века. Тъкмо тогава е създадена ионийската колония Одесос.

През 342 година преди нашата ера, когато римляните завладяват Мизия, Одесос загубва своята политическа независимост, но съхранява военното си значение, а също така икономическо и културно.

В края на VI век и през VII век компактни славянски маси заселват Балканския полуостров. Етническият облик на края се променя. Славяните дават на града името Варна. През 680 година прабългарите разгромяват ромейската армия и в съюз със седемте славянски племена образуват славянобългарската държава, призната официално през 681 година от Византия. През VIII век Варна се превръща в непристъпна крепост, която на два пъти осуетява амбициите на византийския император Константин V Копроним да разгроми младата българска държава.

През годините на византийското иго Варна запада, но е освободена през 1201 година. Варна бързо става един от най-големите центрове на Второто българско царство.

През 1391 година Варна пада под ятагана на османлиите. Битката край Варна през 1444 година е последна искрица на надежда. Но кръстоносната армия, съставена от полски и унгарски рицари, чехи, власи, сърби, загубва това сражение.

В началото на XIX век пробудилото се национално съзнание на българите поражда бурен патриотичен подем. Учредява се българска община. На 25 юли 1862 година в града е открито първо българско училище.

Тук му е мястото да се спомене, че половин век преди Освобождението на България Варна се радва на свободата, макар и само за 25 месеца. През 1828 година руска ескадра, командвана от адмирал Грейг, блокира крепостта, която пада след двумесечна обсада. Началникът на турския гарнизон предава ключовете от града на руския император Николай I. В съзнанието на варненци живее и споменът за сражението при Калиакра през 1791 година, в което руският адмирал Ушаков разгромява османския флот. След победоносното завършване на руско-турската освободителна война през 1877–1878 година настъпва и за варненци дългоочакваният ден на свободата...

Варна и Одеса са побратимени градове. Градовете поддържат яки връзки, обменят се с делегации, професионални и културни. В Одеса има улица „Варненска“.

- ▶ Разкажете за Варна, София, Габрово. Съставете диалог.
- ▶ Разкажете за Киев, Одеса, Ужгород. Съставете диалог.

СЪЗДАВАНЕ НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА

Създаването на българската държава е едно от най-важните събития в историята на балканските народи. То е тясно свързано с „Великото преселение на народите“, оказало голямо влияние върху тяхното развитие. Българският етнос се образува от три народностни групи – траки, славяни и прабългари.

Тракийски конник

Казанлъшката гробница

Траките са най-старото население по българските земи, чието име знаем от древните летописи. Свободолюбивите и трудолюбиви траки са най-първите обитатели на днешните български земи, образували държавата си преди повече от 2500 години. Древногръцкият поет Омир описвал Тракия като плодородна земя. Според летописите траките познавали метала, със своето жито и вино били прочути из Стария свят, отглеждали различни домашни животни, а пък конете им предизвиквали завист у древните гърци, защото били чудни, невиджани, по-бели от снега и по-бързи от вятъра.

Траките като повечето древни народи почитали много богове, но особено се прекланяли пред силата на „Тракийски конник“.

Траките вярвали, че хората продължават да живеят и след смъртта си. Затова те строили жилища за мъртвите – гробници. И до днес е запазена Казанлъшката гробница, прочута из целия свят със своите стенописи.

Но след дълги борби през I век от новата ера траките са покорени от римляните, а по-късно постепенно се претапят сред многобройните славяни.

Славяните населяват Средна Европа, докато нападенията от други племена ги принуждават да търсят по-спокоен живот. В края на VI век и началото на VII век славяните започват да се заселват трайно в балканските области на Византия, населяват Мизия, Тракия и Македония. Живеят по родове. Животът в рода се направлява от най-стария мъж, когото почитателно наричат старейшина. За да станат по-силни, съседните родове се обединяват в племена. По време на войната племето избира княз, който да води войската.

Както и при славяните, историята на прабългарите, едно от тюркските племена, е тясно свързана с „Великото преселение на народите“. Преди тринайсет столетия държавата на хан Кубрат заемала обширни територии в полите на Кавказ. Българите вярвали в един бог – Тангра („Небе“). И те като много други народи смятали, че животът продължава и след смъртта. Държавата на хан Кубрат се наричала Велика България. Даже византийският император се стараел да спечели хан Кубрат като съюзник и приятел. След смъртта на хан Кубрат държавата се разпаднала. Петимата му синове били принудени да напуснат Велика България и да търсят нови земи.

Мадарски конник

Развалините на град Плиска

Единият от тях, Аспарух, достига устието на Дунав и решава да остане тук. В местността Онгъл българите построяват огромен лагер с дълбоки ровове и високи насипи. Хан Аспарух сключва договор със седемте славянски племена от десния бряг на Дунава. Когато Византия поискала да си върне тези земи, тя понесла страшно поражение. Императорът бил принуден да плаща данък на българите, тоест признал, че на Балканския полуостров има нова държава. Това станало през 681 година. В ханство България под властта на Аспарух живеели славяни и българи. Столица на държавата станало селището Плиска. Още от самото начало държавата се оформя като добре организирана политическа и военна сила. По това време в Европа освен Византия съществува само държавата на франките. Прабългарите и славяните постепенно се обединяват в един народ, техните битови, религиозни и езикови различия изчезват. Общата борба против враговете, общият държавен, икономически, трудов и културен живот създават силно народностно съзнание, което успява да запази българския народ цели 13 века въпреки многобройните нещастия и петвековното османско робство.

Балада за хан Аспарух

Нощ покрие ли древната Плиска,
ние чуваме тропота глух:
прекосява земята мизийска
с бърза конница хан Аспарух.

Вее вятърът конските гривви,
святкат копия – лес разлюлян.
Византийските орди разбива
непокорният български хан.

И изпълнен със мъдрост и слава,
със славяните братски се слял,
една българска силна държава
на потомството си завещал.

Младен Исаев

? Отговори на въпросите:

1. Какво знаеш за траките? за славяните? за прабългарите?
2. Кой, кога и как полага основи на българската държава?
3. Какво знаеш за Мадарския конник?
4. Какво знаеш за първата столица на България?

► Преразкажи текста.

► Научи стихотворението наизуст.

ПЪРВО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО

Основана от хан Аспарух, укрепена от хан Кардам, младата българска държава се разширява и се засилва при хан Крум. Успешните войни на Крум укрепват значително положението на държавата и спират за много години завоевателните планове на Византия спрямо България.

По време на хан Крум се издава и първото законодателство в младата държава. Крумовите закони отразяват настъпилите промени в общественоеикономическото положение на българския народ през VIII–IX вв. Строги наказания очакват нарушителите на законите.

През 863 година двамата братя Кирил и Методий създават първа славянска азбука – глаголицата. Те са поканени в Моравия като духовници, говорещи на славянски език. Преди да заминат за Моравското княжество, двамата братя превеждат на славянски език редица църковни книги, а в Моравия подготвят ученици и учат славяните да четат и да пишат. Така те правят от го-

воримия славянски език четвърти книжовен език в Европа и слагат начало на една нова култура – славянската.

През 864 година хан Борис приема християнство заедно с целия хански двор. Християнското му име е Михаил и оттогава държавата се управлява от княз. Сложено е началото на едно трудно и важно дело – покръстването на българите. През 870 година, на специален църковен събор в Константинопол, Българската църква е обявена за самостоятелна архиепископия. Седалището на българския архиепископ става столицата на държавата – Плиска. За българите, силно привързани към старите си богове, не било лесно да приемат новата вяра, обаче Борис заживява с грижата тази вяра да достигне до всеки от поданиците му.

Българската държава след покръстването се нуждае от писменост. В първите десетилетия след покръстването проповядват на гръцки език. Ето защо, след смъртта на Кирил и Методий, през 886 година България с радост приема техните ученици – Климент, Наум, Ангеларий и др. По нареждане на Борис I Климент се изпраща в югозападните краища на България. Там той развива широка просветна дейност и подготвя за кратко време повече от 3500 ученици за свещеници и учители. Освен това Климент се заема с опростяване на сложните графични знаци на глаголицата. Така прави славянската азбука по-лека за изписване, а и по-близка до говоримия език на българите. Азбуката е наречена *кирилица* в чест на свети Кирил. Кирилицата става официална писменост на българската държава. През 893 година Климент бива назначен за епископ на областта с център Охрид. В историята на българската държава е известен под името Климент Охридски. Неговото име носи Софийският университет.

Б. Гудженов. „Княз Борис посреща учениците на Кирил и Методий“

Науум остава в столицата, създава нова книжовна школа, тоест образува кръг от книжовници. Когато Климент става епископ, Науум го замества като учител и проповедник.

Благодарение на делото на Кирил и Методий и техните ученици България става средище на славянската писменост и култура.

Княз Борис управлява България близо 40 години. Той има късмет да види завършени двете най-важни начинания на своя живот: превръщането на България в християнска държава и съхраняването на славянската писменост и култура.

През първата четвърт на X век при сина на Борис – Симеон (893–927) българската държава достига върха на своята политическа мощ. Времето на цар Симеон е известно като „златен век“ на българската култура. Столицата на Първото българско царство става Преслав. Развива се търговията, както и най-различни занаяти. Наред с материалната култура голямо развитие получава и литературата. В книжовния кръг на столицата влизат Иоан Екзарх, епископ Константин, Черноризец Храбър и др., подкрепяни от самия Симеон. Литературата, създадена през X век, официална и апокрифна, допринася за окончателно налагане на славянския език.

Утвърждаването на феодалния строй влошава положението на селското население. От година на година се засилва недоволството на селячеството срещу феодалните им господари – цар, боляри, висше духовенство. В резултат на това през първата половина на X век се появява социално-религиозното учение и движение, наречено богомилство по името на първия проповедник Богомил. По форма учението е ерес, тоест религиозно учение, което се обявява против официалната църква. Отрича и феодалния гнет. Феодализмът е твърде силен, за да може да бъде унищожен, но богомилството подготвя неговото унищожение, създава условия за селското въстание на Ивайло, което избухва през XIII век.

Богомилството е рожба на своята епоха и умира заедно с нея. Но то е първата звезда в тъмната средновековна нощ, която предшества събуждането на човечеството.

След голямото териториално разширение, постигнато при цар Симеон, българската държава започва да упада. Населението е изтощено вследствие продължителните войни и усилващия натиск от страна на феодалната аристокрация. Феодалите се стремят към все по-голяма самостоятелност, не се подчиняват на централната власт. Междуособните конфликти са продължителни и агресивни.

През 1018 година България пада под византийско робство, което ще продължи до 1185 година.

Отговори на въпросите:

1. Кога са създадени първите български закони?
2. Кога и защо България става средище на славянската култура и писменост?

3. Защо България пада под византийското робство?
4. Какво знаеш за богомилите?

ЗЛАТНИЯТ ВЕК НА ЦАР СИМЕОН

„Цар Симеон и писателите“

След Борис I българите имали друг славен владетел – неговия син Симеон. Както и св. Кирил, Симеон се учи в Магнаурската школа в Константинопол. Кирил го наричат Философ, пък Симеон го наричат „полугрък“. По онова време най-образованите хора ги наричали „гърци“.

През 893 година Симеон се възкачва на престола след драматични за българите събития. През 889 година Борис решава да се оттегли от властта, отстъпва престола на първородния си син Владимир Расате и се настанява в един от манастирите край столицата. След 4 години, когато научава, че княз Владимир се опитва да заличи делото на баща си и да върне езическата религия, Борис е принуден да се върне, за да свали непокорния си син от престола.

В Преслав, град в сърцето на държавата, се събират видни боляри, духовници и обикновени хора. Вземат се важни решения. Първо, приема се волята на Борис на българския престол да се възкачи по-малкият му син Симеон. Второ, за нова столица на държавата се определя Преслав. Трето, отсега нататък държавните документи и проповедите в църквите да бъдат само на славянски език.

След Преславския събор много бързо се влошават отношенията с Византия. Военните действия между държавите започват, когато византийският император премества пазара на българските стоки от Константинопол в Солун, това намалява печалбите на българските търговци. През 894 година Симеон, обиден от решението на императора, настъпва с войските си в Източна Тракия. След две години победените ромеи се задължили да плащат ежегоден данък на българите, както и да възстановят старото положение на пазара.

„Цар Симеон разбива византийската армия“

Почти десет години двете държави постоянно водят битки помежду си. В двубоя надделели българите. През 904 година Византия сключва мир със Симеон и му отстъпва всички завладени територии. Така в границите на България се включват големи територии от Македония и Албания, населени със славяни.

По примера на баща си цар Симеон I посвещава много време на грижи за книжнината. Под покровителството на Симеон българските книжовници усилено работят: превеждат най-важните книги със закони, необходими за управление на държавата и църквата. Новият писмен език се обогатява с думи от ежедневната реч. Самият Симеон взема активно участие в книжовната дейност. По време на царуването му творят видни книжовници: Константин Преславски създава стихове на говорим език, разбрани за обикновени хора (в Западна Европа по онова време се използва латински език, който владеят малцина хора); Йоан Екзарх пише великолепни книги за устройството на света. Трябва да се спомене и за прочутия Черноризец Храбър и неговото съчинение „За буквите“, в което блестящо защитава славянската писменост.

Постигнатите военни успехи и богатата култура на България дава самочувствие на Симеон да пожелае престола на византийския император. Наистина, в християнския свят по онова време няма по-изтъкнат владетел от него. Но ромеите отказват да признаят това. Симеон решава да докаже правото си със силата на меча. Решителното сражение става на 20 август 917 година на река Ахелой край Несебър. Византийската войска е унищо-

жена. Падат убити не само много воини, но и повечето от най-смелите ромейски военачалници.

След тази победа Симеон сам се провъзгласява за „цар на всички българи и ромеи“. Титлата му е равна на императорската.

Цар Симеон I умира на 27 май 927 година. По това време границите на България опират в бреговете на три морета – Черно, Бяло и Адриатическо. Благодарение на усилията на цар Симеон I и тези на българските книжовници „златният век“ обуславя възможността славянството да черпи от богатствата на християнската цивилизация.

(По Петър Георгиев)

? Отговори на въпросите:

1. С какво е прочут Преславският събор през 893 година?
2. Какви важни решения за съдбата на България били взети там?
3. Защо времето на цар Симеон е наречено „златен век“?

КРАТКА ХРОНОЛОГИЯ НА СЪБИТИЯ И ЛИЧНОСТИ В БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ ПРЕЗ VII–XI в.

ИСТОРИЧЕСКИ ДАТИ И СЪБИТИЯ (VII–XI в.)

30–60 г. на VII в.	Стара Велика България начело с хан Кубрат.
680 г.	Прабългарите начело с хан Аспарух разгромяват при Онгъла византийската войска, водена от император Константин IV, и се заселват в Североизточна България.
680–681 г.	Създаване на славянобългарската държава и признаването ѝ от Византия.
680–701 г.	Хан Аспарух е държавен глава на България.
718 г.	Българската войска начело с хан Тервел разгромява арабската войска, обсадила Константинопол, столицата на Византия.
805 г.	Българите разгромяват аварския хаганат.
809 г.	Хан Крум превзема Средец (София).
26 юли 811 г.	Разгром на византийската армия при Върбишкия проход, където загива император Никифор I.
814–831 г.	Управление на хан Омуртаг.

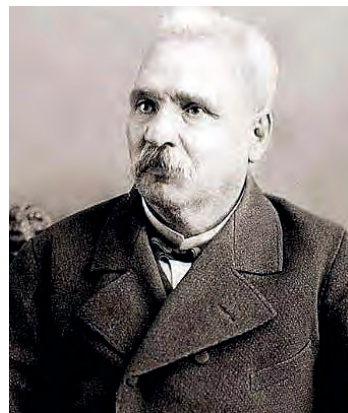
815 г.	Договор за 30-годишен мир с Византия.
838 г.	Към България са присъединени Родопите и по-голяма част от Македония.
852–889 г.	Начело на българската държава застава хан (княз) Борис I Кръстител.
855 г.	Кирил и Методий създават славянската азбука глаголица и превеждат на старобългарски език богослужебната литература.
865 г.	Покръстването на България.
870 г.	Учредяване на автокефална (независима) българска църква.
886 г.	Учениците на Кирил и Методий идват в България.
893 г.	Преславският събор. Столицата се премества от Плиска в Преслав. Изгонване на византийското духовенство. Обявяване на славянобългарския език за държавен език вместо гръцкия.
893–927 г.	Управление на княз Симеон Велики – време на най-голямо могъщество на България през средните векове.
917 г.	Разгромът на византийската войска при река Ахелой (край Несебър).
971 г.	Покоряване на Североизточна България със столица Преслав от византийците.
В края на IX и началото на X в.	Климент Охридски създава Охридската школа. Наум създава Преславската школа.
В края на IX и началото на X в.	«Златният век» на българската култура: творят книжовниците Йоан Екзарх, Константин Преславски, Черноризец Храбър – творци от европейска величина.
17 август 986 г.	Болярите Самуил и Арон разгромяват византийска армия при Троянова врата.
1014 г.	Битката при планината Беласица (Ключ). Пленени са 14 000 български войници. По заповед на византийския император Василий II Българоубиец те са ослепени. Само на всеки стотен човек му оставяли едно око.
1018 г.	Окончателно падане на България под византийско робство.

БЪЛГАРСКИТЕ ВЛАДЕТЕЛИ ПРЕДИ ВИЗАНТИЙСКОТО РОБСТВО

Владетел	Години на управлението	Допълнения
Хан Аспарух	681–700	Основателят на българската държава.
Хан Тервел	700–721	Сключил мир и приел дарове под стените на Цариград.
Хан Кормисош	721–738	
Хан Севар	738–753	
Хан Винех	753–760	
Хан Телец	760–763	
Хан Сабин	763–766	Начало на дворцови междуособици.
Хан Умар	авг.–септ.766	
Хан Токму	766–767	
Хан Паган	767–768	
Хан Телериг	768–777	Край на междуособиците.
Хан Кардам	777–803	
Хан Крум	803–814	Законодател и основател на нова силна династия. Разгромил император Никифор.
Хан Омуртаг	814–831	Хан строител. Сключил 30-годишен мир с Византия.
Хан Маламир	831–836	Гонител на християните.
Хан Персиян	836–852	Хан веротърпимец. Разширил границите на България на югозапад.
Княз Борис I	852–889	Приел християнството като държавна религия. Поканил учениците на Кирил и Методий в България.
Княз Владимир	889–893	Опитал се да върне езичеството.
Цар Симеон	893–927	Създал Велика България. Столица е Велики Преслав.

Цар Петър I	927–970	
Цар Борис II	970–971	
Цар Роман	977–991	
Цар Самуил	997–1014	Основател на нова династия. Водил дълги, изтощителни войни с император Василий II Българоубиец.
Цар Гавраил-Радомир	1014–1015	

ПЕТКО РАЧОВ СЛАВЕЙКОВ (1827–1895)

Първият български поет Петко Рачов Славейков е роден в град Търново. Баща му, работлив казанджия, рано изпраща умното си момченце на училище. Но какво може да се научи в килийно училище, където учителят само показва буквите, учениците ги пишат с пръст на тавичка с пясък, после четат църковни книги и ги учат наизуст. Под влияние на тези книги четиринадесетгодишният Славейков намисля да се покалугери. Тъкмо тогава му попада Паисиевата „История славянобългарска“. Три дена Славейков се крие в лозята, чете „Историята“, радва се на славното минало на своя народ, плаче за робството му и мисли за неговото спасение. Разбира, че българският народ трябва да се просвещава, и то на свой роден език. Славейков постъпва да се учи в българското светско училище в Свищов.

На шестнадесетгодишна възраст Славейков става учител в Търново, обаче владиката Неофит го изгонва за негови песни, насочени срещу гръцкото духовенство. Славейков напуска Търново, но продължава да работи като учител. Учи народа и сам се учи от народа: записва песни и пословици, слуша народни разказвачи и се учи да пише на жив български език.

По онова време българският книжовен език още не е обработен, съдържа много чуждици, а също така църковнославянски думи и изрази. Като пише на чист говорим език, Славейков помага много за обработката на българския книжовен език.

Когато борбата за просвета и независима българска църква обхваща всички български земи, Славейков се установява на работа в Цариград. Оттам със статии и дописки в своите вестници „Гайда“ и „Македония“ той участва в борбата за българската църква, за българските училища и читалища. На всякъде той е познат, с почит и обич го наричат „дядо Славейков“.

Славейков е един от най-изтъкнатите български просветители. Той смята, че просветата е единствен път за напредък: „Непросветеният е роб, дето и да бъде; ако ще би и в най-свободната държава да живее, той пак е роб“.

След Освобождението Славейков горещо се бори за демократичната уредба на младата свободна държава, застъпва се за участие на народа в управлението.

Дядо Славейков умира в София през 1895 година, обаче той оставя голямо литературно наследство. Измежду най-хубавите му творби е „Изворът на Белоногата“ – битова патриотична поема.

Петко Рачов Славейков пръв започва да пише за деца. Той основава първото детско списание „Пчелица“ и е един от най-добрите събирачи и изследователи на българското народно творчество. Той събира повече от 17000 народни пословици и поговорки, издадени в два тома „Български притчи“.

Най-голямата заслуга на Петко Рачов Славейков е, че той поставя на правилна основа развитието на българския книжовен език.

Татковина (откъс)

Хубава си, татковино,
име сладко, земя рай,
сърце младо и невинно
за теб трепка и играй.

На уста ми сладка дума –
ще да бъде този кът,
дето Дунав, Вардар, Струма
и Марица си текат.

Мили ми са планините
и на север, и на юг,
драги ми са равнините,
набраздени с нашия плуг.

Дор на небо ясно слънце,
дор на очи свят живот,
Ще обичам аз от сърце
таз земя и тоз народ.

ДОБРИ ЧИНТУЛОВ (1822–1886)

Добри Чинтулов е първият значителен поет в историята на новобългарската поезия. Роден е през 1822 година в Сливен, град с будно, борческо население. Баща му е беден занаятчия. Отначало Д. Чинтулов се учи в родния си град, а през 1840 година отива да се учи в Одеса, където се подготвя за учител.

Още от малък той е закърмен с любов към народа.

В Одеса учи в уездното училище, а след това – в духовната семинария. През 1843 година, в литературния кръжок, той декламира първата си песен „Стани, стани, юнак балкански“, която справедливо наричат „българската Марсилеза“. В Одеса под влияние на прогресивната българска младеж, под местното културно и политическо влияние Добри Чинтулов се оформя като патриот и като поет. Тъкмо тук той написва най-забележителните си творби.

През 1850 година той започва да работи в Сливен. Уредените от него училища имат светска програма. Вместо гръцкия се въвежда български език.

Добри Чинтулов е поет с високо гражданско патриотично съзнание. Той поставя поезията си в служба на народа. Стихотворенията му са реалистични и са наситени с революционна романтика и оптимизъм.

Стихотворенията на Чинтулов са близки на народните хайдушки песни. Много от неговите стихове се пеят като народни песни. Може би затова, че езикът на стихотворенията е говорим новобългарски. Дори в романа „Под игото“ от Иван Вазов се споменават тези песни-стихотворения. Вазов показва колко любими са били и какво въздействие са оказвали върху народните маси преди Освобождението.

В своите стихотворения, изпълнени с вяра в освобождение на народа от османско иго, Добри Чинтулов отразява теглото от робството и дава израз на родолюбието и стремежа на народа към свобода. Именно затова поезията му не е изгубила и до днес своята сила и значение.

Добри Чинтулов доживява до Освобождението на България. Обаче беден, почти забравен от властите, поетът умира през 1886 година.

Къде си, вярна ти любов народна

Къде си, вярна ти любов народна?
Къде блестиш ти, искра любородна?
Я силен пламък ти пламни,
та буен огън разпали
на младите в сърцата
да тръгнат по гората.

Пламни, пламни ти в нас, любов гореща!
Противо турци да стоим насреща!
Да викнем всинца с глас голям
по всичкия Коджа балкан:
Голямо, мало, ставай,
оръжие запасвай!

Стара майка се прощава със сина си

Прощавай, синко, много здраве,
едничка рожба на светът;
така съдбата нам направи
сина със майка да се разделят.
Това ли чаках аз от тебе,
откак си още малък бил,
та сега в мойто старо време
в път дълъг да си наредил?

В страни ти чужди ще да идеш,
къде ти сочи съвестта,
света и хората да видиш
и да си търсиш там честта.
Но мислиш ли ти, рожбо мила,
че ще да имам аз покой,
кога от старост и без сила
любезний образ спомня твой?
Ако да видя буря страшна
със силен дъжд да завали,
то моята душа нещастна
от страх ще скоро затрепти.

Ако трескавицата слушам
и страшен гърмел да гърми,
то аз от страх голям ще думам:
„Ах, сега де ли е син ми?“
Когато овците заблеят,
играят, тичат по поле,
когато птичките запеят
под синьо-ясното небе,
ще думам аз: „Ах, птички, овци,
и вий си имате деца,
при вас играят ваште рожби,
а мойта в чужда е страна!“
Кога се вече ти находиш
по чуждестранни градове
и в тази къща пак си додеш,
кой ще ти помощ подаде?

Къде е мойта майка мила, –
роднините ще питаш ти,
но само нейната могила
тогаз ще ти покажат тий.

Душата ти не ще забрави
това, що ти хортувах аз.
Върви, носи си много здраве
и споменувай пак за нас.

? Отговори на въпросите:

1. Какви чувства изразява поетът в поетичните си творби?
2. Има ли в текста на стихотворенията думи, които се употребяват в твоя роден говор?
3. Коментирай думите *мойто, ваште, додеш, тогаз, де, хортувах, тий*.

ПЕНЧО ПЕТКОВ СЛАВЕЙКОВ

(1866–1912)

Пенчо Славейков е роден в Трявна през 1866 година. Той е най-малкият син на поета Петко Рачов Славейков. Още в ранно детство Пенчо Славейков често пътува с баща си из родния Балкан, по села и паланки и обиква родната природа и българския бит.

Борческият темперамент на бащата оказва силно влияние върху миросгледа на Пенчо Славейков. Той става свидетел на упоритата борба, която неговият баща води с фанариотите и чорбаджиите преди Освобождението, после – с консервативните и реакционните среди, които се стремят да наложат своите схващания при изработване на конституцията.

Ученическите години на Пенчо Славейков са свързани със спомени за освободителните борби. Той дълбоко изживява възторга при посрещането на руските освободителни войски и разочарованието и ужаса при опожаряване на Стара Загора, където изгарят и много от ръкописите на баща му.

Пенчо Славейков продължава образованието си в Сливен, Търново, София, Пловдив. Като ученик в Пловдив, Славейков прекарва мъчителна и тежка болест, последвана от парализа на нервите. Този придобит недъг слага отпечатък върху целия му живот. Той трябва да се учи отново да говори, да ходи, да пише. Страшните страдания го правят извънредно чувствителен и наблюдателен. През годините, прекарани на легло, Славейков чете извънредно много. Запознава се и с творчеството на Пушкин, Лермонтов, Гогол, Тургенев, Толстой, Короленко. От ранна възраст Славейков проявява интерес към българското народно творчество.

Закармен с възрожденските демократични идеи на своя баща и неговите съидейници, Славейков застава на позициите на прогресивната българска интелигенция.

През 1892–1898 година Славейков следва философия и литература в Лайпциг. След като се завръща от Германия, Славейков е назначен за учител в София и командирован в Народната библиотека. През 1901 година той е неин поддиректор, а по-късно директор и като такъв постоянно обогатява книжните ѝ фондове. За кратък период от време той е директор на Народния театър. Най-обичан негов другар през този период е Алеко Константинов. Пенчо Славейков високо цени литературния му талант.

Пенчо Славейков изобличава реакционната политика на буржоазията, чрез редица свои стихотворения той изразява протеста си против произвола и несправедливостите. Господстващата класа жестоко наказва поета заради гражданската му дързост. Той е уволнен от поста директор на Националната библиотека. Дълбоко огорчен, поетът напуска родния си край. Животът на Пенчо Славейков в чужбина протича при голяма оскъдица. Забравен от всички, Славейков изживява мъчителни дни в Италия. На 10 юни 1912 година Пенчо Славейков умира. Девет години след неговата смърт костите му бяха пренесени в България.

Сто двадесет души

Сто двадесет души те бяха на брой.
И паднаха всички при първия бой!
Със залп ги посрещна на родния бряг
в засада отрано приготвеният враг.
Умряха те всички за родния край!
Къде им е гроба, днес никой не знай –
днес никой не знай!

И тъмна мълва се мълви зарад тях,
аз чувах я още дете като бях,
че тука извел ги млад дивен юнак.
Над робска земя се свободен байрак
развял. И зачул се високо гласа
на младий войвода далеч в небеса –
далеч в небеса!

«Свобода в гори и поля прогърмя!
И в бащината свидна и свята земя
въстанал е вече гнетеният народ!
Възкръсна за нов и свободен живот!
Ний идеме помощ на теб да дадем!
Ний дойдохме тука за теб да умрем –
за теб да умрем!»

На техния възклик бе залпа ответ.
Изпълниха своя свещени завет,
и воля, и клетва изпълниха те.

То време се мина и ново дойде –
свободата грее над родния край ...
Но гроба юнашки днес никой не знай –
днес никой не знай!

? Отговори на въпросите:

1. Знаеш ли за кое историческо събитие напомня стихотворението „Сто двадесет души“?
2. Кой е героят на това стихотворение, когото наричат „младий войвода“?
3. Кое стихотворение на Иван Вазов разказва за същото събитие?
4. Обяснете последните редове на стихотворението: „Но гроба юнашки днес никой не знай – днес никой не знай!“

Тихо вее...

Тихо вее вечерна прохлада
и полека мрака нощен пада.
Всичко веч прибира се за сън,
Трепнаха звездици в небесата,
Из полето нейде из чердата
се зачувах тих, залутан звън.

Пъпчиците към земя привеждат,
морни, росно чело ѝ изглежда.
Как се мило милва лист със лист...
Дневна скръб в душа се притаява
и сърцето с кротост упоява
аромата нощен благ и чист.

Във стаичката пръска аромат

Във стаичката пръска аромат
оставена от тебе китка цвете,
тоз аромат душата ми в мечти
при теб унася, свидно мое дете.

И виждам те унесена в мечти
за мен, подпряла чело на ръцете...
Във стаичката пръска аромат
от теб оставената китка цвете.

Ни лъх не дъхва

Ни лъх не дъхва над полени,
ни трепва лист на дървеса,
оглежда ведър лик небето
в море от бисерна роса.
В зори ранил на път, аз дишам
на лятно утро свежестта –
и милва ми душата бодра
за лек път охолна мечта.

За лек път, за почивка тиха
през ясна вечер в родний кът,
където ме с милувка чака
на мойто щастие сънят.
Спи езерото; белостволи буки
над него свеждат вити гранки,
и в тихите му тъмни глъбини
преплитат отразени сенки...

► Намери диалектни думи в текста на дадените стихотворения.

ЙОРДАН ЙОВКОВ

(1880–1937)

Йордан Йовков е един от най-големите майстори на българската литература. Роден е на 9 ноември 1880 година в с. Жеравна, Котленско. Произхожда от предприемчиво семейство. Бащата, по професия абаджия, купува много земя и добитък в Добруджа в село Чифут Кьой, което сега се нарича Йовково. През 1897 година прибира при себе си и своето семейство.

Първоначално училище и прогимназия бъдещият писател завършва в родното си село, а след това се учи в Котел. Жеравна и Котел са селища със славно историческо минало, спомените от което не така лесно могат да загаснат. Тук бъдещият писател слуша легендарни разкази и предания от миналото, а планинската околност дава богата храна на въображението.

През 1897 година Й. Йовков заминава за София, където се записва в Първата софийска мъжка гимназия, която завършва през 1900 година. Същата есен Йовков става народен учител в Добруджа.

През времето, когато учителства, Йовков написва някои стихотворения и първите си разкази, които си остават само несмели младежки опити.

Учителската дейност на Й. Йовков се прекъсва от Балканската война, в която той участва като офицер. След войната мъчно може да си намери работа, докато най-после постъпва в списание „Народ и армия“.

През време на Първата световна война Йовков служи в различни части, а също и в редакцията на „Военни известия“.

Плод на неговото участие във войните са новите му наблюдения, намерили място в редица произведения, в които Йовков се показва като един от най-големите майстори на военния разказ. При изобразяването на войната, както и в цялото си творчество, той се колебае между реалистичното изображение на живота и романтичната идеализация на народния бит.

Основното у Йовков е да търси теми в своята съвременност. Изключение в това отношение прави книгата му „Старопланински легенди“, в която е изобразена историческата действителност от времето, когато из българските гори са бродили непокорни хайдути.

Особено вълнуващ и с твърде интересно съдържание е разказът „Индже“, в който Йовков с майсторското перо на голям художник оживява една тежка, но героична за българския народ историческа епоха. Героят на разказа е известният герой на народни песни Индже-войвода, който от водач на кърджалийска банда, опустошавала села и избивала хората, става закрилник на народа. Той прогонва разбойниците и насилниците. В края на разказа виждаме един народен герой, от когото никой не се плаши, на когото вярват хората. Трагичната му смърт предизвиква още по-голяма симпатия на читателя.

Основната идея на автора – да разкрие вярата в силите на народа.

Й. Йовков се оформя като писател след Първата световна война, за да се наложи като един от най-изтъкнатите представители на българската белетристика. Освен това до края на живота си той работи в Дирекцията на печата.

Трябва да се отбележи, че Йовков през цялото това време живее в оскъдица, въпреки че работи и е един от най-активните и най-много четени български писатели. Освен тежкото материално положение големи грижи му създава и разклатеното здраве.

Йордан Йовков умира на 15 октомври 1937 година.

- ▶ **Разкажи биографията на Й. Йовков.**
- ▶ **Прочети текста, извади онези изречения, които носят най-много и най-важна информация.**
- ▶ **Състави план на текста, като се опираш на извадените изречения.**
- ▶ **Напиши биографията на Йордан Йовков по съставения план.**
- ▶ **Провери написаното. Всички ли думи в писмената ти работа са книжовни?**

ТАРАС ШЕВЧЕНКО (1814–1861)

Тарас Шевченко е роден на 9 март 1814 година в Киевска губерния (с. Моринци, Звенигородско) в семейството на крепостния селянин Григорий Шевченко. В повестта „Княгиня“ Шевченко описва детските си впечатления от родното си село и неговите красиви околности.

Единадесетгодишен сирак, Тарас пасе чуждите стада по безкрайните степи и с парченца от молив рисува високите могили – символи на отминалата казашка слава, в захлас слуша разказите на дядо си, песните на бродещите народни певци – кобзарите. За парче хляб и за „наука“ той ратайства у един дякон, учи се при друг – „бояджия“, скита се немил-недраг. А когато става на 15 години, зачисляват го в домашна прислуга на неговия господар, помещичика Енгелхард. Винаги, когато помещикът пътува нанякъде, до Вилно и Киев, че чак до Петербург, след него пеши се мъкнат и слугите му. Богатите впечатления от тези пътешествия развиват и укрепват страстта на Шевченко към рисуването. Господарят му „оценява“ неговия талант и решава да има и той свой „придворен“ крепостен художник. Така Шевченко се озовава в Петербург на обучение.

И така започва нов период в живота на талантливото и любознателно крепостно селяче.

Един ден, когато Шевченко рисува в Лятната градина статуята на Сатурн, към него се приближава украинският художник Сошенко. Сошенко веднага вижда, че пред него стои талантлив художник. Той взема присърце съдбата му, въвежда го в средата на прогресивната руска интелигенция, запознава го с големия художник Брюлов и със знаменития поет Жуковски. Брюлов рисува портрет на Жуковски, разиграва портрета на лотария и със събраните 2500 рубли Тарас Шевченко е откупен и става свободен човек.

Това се случва на 22 април 1838 година.

През 1859 година, вече тежко болен, Тарас Шевченко посещава за последен път своята родна Украйна, гостува у своите близки. Полицията следи всяка негова стъпка и накрая го арестува. В полицейското донесение се цитират неговите думи: „Не са ни нужни нито цар, ни попове, ни панове“. С голям труд се измъква от ръцете на полицията, но в Украйна не му позволяват да живее и го връщат в Петербург.

В Петербург, на 10 март 1861 година, Тарас Григоревич Шевченко умира на 47-годишна възраст.

В студения мартенски ден около зиналия гроб се събират многобройните му приятели и почитатели. Много сърдечни речи на руски, полски, на родния украински език звучат в тоя тъжен ден. Некрасов написва прочувствено стихотворение. Херцен помества в революционния „Колокол“ некролог, пълен с болка. След 40 дни властите дават разрешение тялото на поета да бъде пренесено в Украйна и, както мечтал той, да бъде погребано над Днепър, край град Канев. Пренасянето на тялото на Шевченко от Петербург до Канев се превръща в манифестация на народната любов. Групи селяни посрещат колата с кончета, разпрягат конете и сами се впрягат. Огромни тълпи се движат заедно с тялото. И възниква сред народа чудна легенда: селяните говорят, че в гроба на Шевченко е заровено оръжие, което – когато удари часът – те ще изворят и с него ще тръгнат против царя и помешчиците.

Тарас Шевченко умира, но неговата поезия остава неподвластна на смъртта.

Валентина Колесник

Завет

Щом умра , ме погребете
нейде на могила
посред степите широки
на Украйна мила,
та скалите над водата,
Днепър и полята
да се виждат,
да се чува
как реве реката.
Щом помъкне от Украйна
Днепър към морето
кърви вражи – аз тогава
планини, полета

ще оставя, ще отида
чак при бога в рая
да се моля. Дотогава
господ аз не зная.
Погребете ме, станете,
прангите счупете,
с вражи кърви свободата
щедро наръсете.
И в семейството велико,
свободно и ново,
не забравяйте, спомнете
и мен с добро слово!

(Превел Димитър Христов Методиев)

- ▶ Преразкажи биографията на Тарас Шевченко.
- ▶ Научи стихотворението наизуст.

ПУШКИН В ОДЕСА

Името на великия руски поет Александър Пушкин е тясно свързано с историята на Одеса, защото тъкмо в нашия град поетът е прекарал почти тринайсет месеца (от 3 юли 1823 година до 1 август 1824 година) по време на южното си заточение.

На една от най-красивите одески улици – някога тя се е наричала „Италианска“, днес се нарича „Пушкинска“ – се намира музеят на великия поет. Експонатите на музея разказват за одеския период от творчеството на Пушкин. В старата част на града и досега са запазени някои сгради, които ни напомнят за изтъкнатия поет, които разказват за неговия живот.

Тук му е мястото да се спомене за това, че южното заточение на поета започва през 1820 година. Царското правителство го изпраща в Кишинев за свободолюбивите му стихове. Пушкин работи при генерал Инзов, който осигурява настаняване в Южна Русия на колонисти, между които има много българи.

През есента 1820 г. по пътя от Крим за Бесарабия Пушкин минава през Херсон, Николаев и Одеса. По-късно поетът идва в нашия град през март 1821 година и през май 1823 година. По това време става известно, че за генерал-губернатор на Новорусийския край е назначен граф Воронцов. Другарите на Пушкин ходатайстват за него пред Воронцов. И в края на краищата Пушкин получава разрешение да се премести в Одеса.

След пристигането му в Одеса Пушкин работи като архивар в канцеларията на генерал-губернатора. Но между Пушкин и Воронцов се създават много лоши отношения. Една от причините за това са политическите стихове на Пушкин, които са написани в Одеса. Освен това и в Одеса, и в Кишинев Пушкин поддържа връзки с декабристите от „Южното дружество“ и не крие възторженото си отношение към борците против деспотизма. Пушкин осмива царедворците, между които и самият генерал-губернатор. Воронцов го гледа високомерно, виждайки в Пушкин само един чиновник от канцеларията си. Вследствие настъпилите обтегнати отношения Пушкин подава оставка, обаче тя не бива приета. По донесения на Воронцов, който залавя писмо на Пушкин

с атеистично съдържание, поетът бива изпратен на заточение в родовото имение на баща си (с. Михайловское) под надзор на местните власти.

Одеският период от творчеството на Александър Пушкин е извънредно плодотворен. Тук той завършва поемата си „Бахчисарайски фонтан“, започва да пише поемата „Цигани“, написва две глави и половина от „Евгений Онегин“, създава над 30 стихотворения. Пушкин прекарва едва една година в Одеса, но споменът за него продължава да живее в сърцата на одесчаните, които тачат паметта на изтъкнатия поет. На булевард „Приморски“ стои паметникът на Пушкин, създаден от скулпторката Жана Полонская. Средствата за паметника са били събрани от жители на града. Одесчаните са искали паметникът да бъде издигнат през 1887 година във връзка с петдесетгодишнината от смъртта на поета, но парите не са били достатъчно, затова паметникът е издигнат с една година по-късно – през 1888 година (първият паметник е бил открит през 1887 година в Москва на булевард „Тверской“).

На паметника на Пушкин, който се намира в началото на булевард „Приморски“, е написано „На Пушкин от гражданите на Одеса“.

Към морето (откъс)

За сетен път, стихийо бурна,
дойдох аз тук да се простя
със синевата ти лазурна
и с гордата ти красота.

Страна любима и желана,
край тебе често ден след ден
как бродех тих, как бродех странен,
в краежите си углъбен!

Като другарски зов прощален,
с тъга изпълнил моя дух,
за сетен път шума печален
от твоите простори чух.

Обичах аз, пред теб изправен,
дълбокия ти безднен глас
и твоя тих вечерен час,
и порива ти своенравен...

...Прости, море! Не ще забравя
разкошната ти красота.
Шума ти дълго ще долавям,
когато пада вечерта...

(Превел Никола Фурнаджиев)

Евгений Онегин (откъс)

И прашната Одеса помня...
Там грее ясна ведрина,
там търговията огромна
издига своите платна;
там нещо европейско вее,
там югът бляска и пъстрее
разнообразен всеки миг.
Италианският език
се лее там от всеки ъгъл,
върви славянин горделив,
французин, грък, арменец жив,
молдавец бял, испанец смугъл
и с тях египтянин или
корсар в оставка – Морали.

Тумански в стихове прекрасни
описа южния ни град,
но гледал той с очи пристрастни
Одеса нашият познат.
Като поет с лорнет в ръката
той бродил сам с възторг в душата
покрай брега и на ангро
с очарователно перо
възпявал градските градини.
Отлично, драги, но все пак
наоколо е пущинак;
растат от няколко години
фиданки млади тук и там,
но сенчести да са – не знам.

Къде ли аз така се бавя?
В Одеса прашна, казах аз.
В Одеса кална, ще добавя
и няма да сгреша пред вас.
В годината пет-шест недели,
намръщеният Зевс рече ли,
градът от дъжд прогизва цял,
потъва в гъста, мръсна кал.
Калта достига до стрехите,
с кокили градският народ

през улиците търси брод,
затъват хората, колите
и в неподвижния файтон
запрягат вол наместо кон.
Чукът по камък ще забие
и скоро броня от гранит
тук улиците ще покрие,
градът ще стане друг на вид.
Но друго на градеца влажен
е недостатък твърде важен;
какво ли? Няма тук вода!
Вода му липсва, за беда...

Все някак ще се преживее,
щом виното без мито тук
докарват с кораби от юг...
Море се плиска, слънце грее...
Приятели, та тук е рай!
Благословен е този край!
Понякога, щом топът гръмне
от кораба в предутрен час,
пешком по бреговете стръмни
се спущам към вълните аз.
След туй, окъпал се в морето,
присядам аз до наргилето
и мюсюлманин в рая свой –
кафенце сърбам на покой.
Разхождам се. След туй отварят
казиното; отекне звън
на чаши; на балкона вълн
излезе недоспал маркьорът
с метла в ръка; търговци два
се срещат, кимват си с глава.

Изпълва се с тълпа шумлива
площадът пъстър; там и тук
един по работа отива,
без работа се шляе друг.
Запътват се търговци смели
към корабите, флаг развели:

дали небето тоя път
им праща чакан морски съд?
Какви ли стоки са от вчера
под карантина? И дали
вината в бъчви са дошли?
И няма ли пожар? Холера?
И глад, и кражба, и война
или пък друга новина?
А ние, млади, буйни хора,
сред строгия търговски свят,
за пресни миди от Босфора
мечтаехме във този град.
Дошли са мидите? О, радост!

И хуква веселата младост
да гълта – винаги с лимон! –
при знамения Отон
затворничките тлъсти, живи...
И от мазето с хлад и мрак
бутилки с вино пак и пак
слугите носят, услужливи...
А часовете – бягат те
и сметката расте, расте.
А вечер, в часовете сини,
пак Операта ни зове:
там властва дивният Росини,
Орфей на нови векове.

(Превел Димитър Петричев)

? Отговори на въпросите:

1. Знаеш ли от кое стихотворение са тези редове:

Дорде за свобода горим
и има чест в сърцата страстни,
на края роден да дарим
ний поривите си прекрасни...
Оковите ще се строшат
и заедно със свободата
ще ви посрещнат ваште братя
и меча ще ви предадат.

2. Какво иска да каже поетът с тези редове:

И паметта за мен в народа ще е свята –
че с лирата си светли чувства будех аз,
че в моя век жесток възхвалях свободата,
за падналия дигнах глас.

Безсмъртната

Ти родена ли си късно ли, рано ли,
моя гиздава родна реч!
И кога са словата ти станали
дивна песен и страшен меч –
аз не зная. Но дълго са ресали
твойте къдри и расла си ти
и в душата народна са везали
твоя накит крилати мечти.
Колко болки са с тебе изстенати,
колко радост и колко тъга –
за да станеш така вдъхновена ти
и красива, и мощна сега,
да вплетеш толкоз багри в живота ни,
толкоз тонове да уловиш,
да блестиш в стиховете на Ботева,
в димитровската реч да гориш!

Многострадната наша история
без духа ти какво би била?
Ти велика, ти прелестна стори я,
ти ѝ даде могъщи крила.
Нима няма да бъдеше ничия
нашта чудна земя сред света,
ако ти не дадеше величие
на нестройната ѝ красота!
С мъдростта на вековно страдание,
с ведростта на невинно дете
нека в трудното ни съзидание
твоят порив красив се вплете.
Виж: не плашат ни труд, нито смърт тия
полетели младежки крила.
Увенчавай със своито безсмъртие
всекидневните наши дела!

Христо Радевски

Хей, Балкан ти роден наш!

(Народна песен)

Хей, поле широко,
широко, зелено, хей!
Хей, Балкан ти роден,
хей, Балкан ти наш!
Колко мъки знаеш,
колко тайни криеш,
хей, Балкан ти роден наш!

Във полята равни
славен момък се явил –
от Балкана слязъл
с пушка във ръка, –
командир на отред,
славен, партизански,
хей, Балкан ти роден наш!

След него момците
със развети знамена,
завземат полята,
градове, села...
Песен за свобода
пее днес народа,
хей, Балкан ти роден наш!

Радецки

Тих бял Дунав се вълнува,
весело шуми
и „Радецки“ гордо плува
по златни вълни.

Но кога се там съзира
козлодуйски бряг,
в парахода рог изсвирва,
развя се байрак.

Млади български юнаци
явяват се там,
на чела им левски знаци,
в очите им плам.
Горд отпреде им застана
младият им вожд,
па си дума капитану
с гол в ръката нож:

„Аз съм български войвода,
момци ми са тез,
ний летиме за свобода
кръв да леем днес!
Ний летиме в България
помощ да дадем
и от тежка тирания
да я отървем!“

Иван Вазов

Обич

Нашето небе е тъй дълбоко,
нашите звезди са тъй големи
и земята наша е безкрайна,
а се сбира цялата в сърце ми!

Ти ли, моя майчице, направи
тая обич толкова голяма,
че света във нея се побира,
че в света на нея равна няма?

Че прегръщам с обичта си, майко,
нашата земя, с цветя покрита,
с пресен дъжд на пладне оросена
и с дъга, на златен сърп извита.

Че ми греят право във сърцето:
златно слънце, ниви позлатени,
утрин рано сребърна зорница,
в топла вечер облаци червени!

Нашето небе е тъй дълбоко,
нашите звезди са тъй големи
и земята наша е безкрайна,
а се сбира цялата в сърце ми!

Дора Габе

Сякаш вчера беше...

Сякаш вчера беше,
всичко помня аз;
малката ни стая,
дядовия глас.

Ту печален много,
ту сърдечен, благ,
той народни песни
пееше във мрак.

Пееше ми дядо,
галеше ме с длан...
Аз седях унесен
с вяра и със блян.

О, вий песни дивни,
вик на таз страна,
за дедите бяхте
вечна светлина.

Раждали се дълго
под надвиснал свод,
във сърцата буйни
вързвахте вий плод.

И дълбоко в мене
като че бразди
песни се вдълбаха –
дядови следи.

Петър Бурлак-Вълканов

Мой роден град

(откъс)

Пък по значение, –
по мое мнение,
Болградската мъжка гимназия
на първи план стоеше.

Шега ли е?

Още во време оно –
при крепостния строй –
когато всъде бе таквоя явление,
че рядко-рядко дори уезден град
да имаше гимназия, лицей,
където срещу такса за учение
и належащи суми от разходи
да учат можеха
сал синчета на богатеи,
кога неграмотност, невежество
се считало нормално и законно,
а за живот духовен никакъв развой,
кога не мислили му много-много
и са живели по принципа си свой:
„День прошел и слава Богу!“
Още тогава нашите предци, –
не знам доколко грамотни били,
но умни, разсъдливи бяха те
и доста смели,
три благородни порива
ги бяха завладели:
пленителна фантазия,
идея гениална

и жажда творческа, неукротима –
да открият в своя град Болград
Централно училище – гимназия.
И бързо таз фантазия осъществиха,
и не каква да е,
а уникал по своя род,
тоест на собствено,
не на държавно иждивение,
със общежитие и интернат,
където идеше да учи
и плахият бедняк,
и даже кръглият сирак.
На този факел примамлив
във непросветния Буджак
довтасваха за ум и разум,
зажаднали за просвета,
не само тукашните момчета,
българи и молдовани,
по-рядко руси, украинци,
а идеха от близките Карпати,
от по-далечните Балкани.

Така Болградската мъжка гимназия
от своя първи ден –
първи ход – тя беше станала
първо пълно средно
учебно заведение –
ковачница на кадри
за целия български род.
Как иначе – без таз гимназия?...
Щом прародината се освободи
от петвековното турско тегло
двеста и петдесет души мъже,
високообразовани люде,
преди да преминат Дунава стария,
да положат държавни основи
на родна майка България,
таз родолюбива плеяда,
тоз патриотичен отряд
преди институти да свърши,
преминал класове лицейски
тука, в Болград,
в Болградската мъжка гимназия.

Иван Арнаутов

Утро над родното село

Зората гори като пламък,
събужда се новият ден
над нашето село голямо,
където и аз съм роден.

И вдига се бяла мъглица,
люлее ветрецът листца
и бързат моми за водица,
а майките будят деца.

А слънцето буди и гали
напъпили нежни цветя,
ту бели, ту жълти, ту алени
те кичат с венци пролетта;

с полята зелени, широки,
с ветреца, що тихо шуми,
със кладенци бистри, дълбоки,
където се сбират моми;

със стари салкъми клонасти
през май побелели от цвят.
Знам, няма от родното място
по-мило на белия свят.

Михаил Бъчваров

НАРОДНИ ТРАДИЦИИ И ОБИЧАИ

ЗДРАВА, ЗДРАВА, ГОДИНЧИЦЕ!

Така благославяли хората в нощта срещу Нова година и вярвали, че това е пределът, зад който остава всичко лошо, че ги чакат нови сполуки.

„Нова година, нов живот!...“ В наше време, когато пожеланията стават по-леко сбъдната мечта, тези думи звучат още по-убедително! Но думата ни е за старите, традиционните обичаи – тях искаме да си припомним сега. Те ни връщат в детството на майките, дедите и прадедите ни. Всяка Нова година споменът ни отнася в атмосферата на нещо топло и свидно. Така по-добре чувстваме настоящето и по-светло ни е бъдещето. Нашето съвремие върви все ръка за ръка с вечно младата неувяхваща хубост на традицията, защото тя е вътъкът на потеклото ни.

Натежала от мъдрост и благословии за берекет и здраве по хора и добитък, Новата година е развихряла възображението на хората и те създавали неповторимо изкуство, ненадминати символи от дърво, плодове, вълна, тесто... Този род изкуство е свързан с корените и историята на живота на народа, с онези времена, когато човек и природа са били в единство. Изтекли векове, човек се отдалечавал от природата. Така митовете, фолклорът, народното изкуство, запечатали своите образци, потвърждават, че човек и природа са единни и вечни. В този смисъл са и думите на Гьоте: „Всички изкуства започват от необходимото“.

Хайде да спазим народната традиция и да се подготвим за Нова година така, както се е правело доскоро в българската къща. Да направим сурвачка!

Работа има за всички. Дядо или батко е донесъл от гората дрянова клонка. Тя е внесла дъх на свежест и набъбналите ѝ пъпки като че ли ще се пукнат. Ти си нанизал вече гердани от пуканки, сушени плодове – сини сливи, ябълки, круши, стафиди, орехи, царевица (зърна), тиквени семки, прежда, жива вълна (цветна), всичко, което ражда земята на твоя роден край. Не си забравил и конци за завързване на клончетата, остро ножче и всичко, което е нужно, за да измайсториш своята сурвачка.

Без нея не може. Тя утвърждава пожеланията за здраве на всичко живо – хора, добитък, на ниви и градини. Затова и нейната „премяна“ е стъкмена от плодовете на селскостопанския труд.

Сурвакат децата от 6 до 14-годишна възраст. А сурвачката, тази вълшебна благославица, е от гиздава по-гиздава.

Как да я направиш ли? Седни по-близо до дядо, завърнал се от работа, донеси своите материали и инструменти и той ще те въведе в романтичния свят на новогодишната нощ. Ще ти разкаже за бъдната трапеза, на която трябва да има всичко, което е произвела ръка на стопанина; за бъдника в огнището, който пръска искри и поддържа огъня три дни и три нощи; за сурвакарите, тръгнали в полунощ, за да благословят труда на стопаните и да пожелаят „сурва, здрава, весела година“. Той ще ти покаже как се е правила сурвачката, а може и приказка за дряна знае...

Как да направиш сурвачката, ако няма кой да ти разкаже за това изкуство? Избери чаталеста пръчка – може да не е дрянова, а от друго плодово дърво. Почисти я от разклонения, изглади я, без да я белиш, и с остро ножче я украси.

Как още да я украсиш? Чаталестата пръчка се украсява с няколко разноцветни панделки. По-рано такива сурвачки са се украсявали с два-три реда парички, нанизани на тел, а панделките са се връзвали под чатала. Панделките може да са направени от оцветена жива вълна или царевична шума. Такива сурвачки имат старинен произход и са се носели от най-уважавания сурвакар – водач на сурвакарската дружина. Във всеки дом той почуквал с нея край огнището, пожелавайки на дома здраве и плодна година.

Или пък можеш да направиш сурвачката си от гладка, сочна пръчка. Нареди я като пера да прилича на разперена длан, а между „пръстите“ трябва да са нанизани шарени конци, боб, царевича, орехи, оцветена жива вълна и тъй нататък. Много са красиви сурвачките, украсени с пуканки и житни класове.

Ако сурвачката има клонки, можеш да ги извиеш като буква „ф“, а след това да я увиеш с низи царевича и боб, китка червени чушки в средата на буквата.

Която сурвачка и да избереш, запомни едно – важно е да знаеш какви са елементите на украсата. Низите пуканки да са увити или спуснати като наметало, герданите от плодове да са сложени така, че да разхубавяват дръвчето, а не да го покриват безразборно. Не събирай шарени станиоли и цветни хартийки за новогодишната си сурвачка. Народната сурвачка трябва да е преме-нена с плодове, трябва да задъхти на българско.

Радостта, която ще изпиташ, че сам си подготвил новогодишния празник, за да стане той весел и смислен, е голяма.

(По Лозинка Йорданова)

- ▶ **Разпитай своите възрастни роднини как те са правили сурвачка, като бяха малки.**
- ▶ **Направи сурвачка и я покажи на съучениците си в час по български език.**
- ▶ **Разкажи писмено за новогодишните традиции и обичаи в родното ти село.**

ВЪЗКРЕСЕНИЕ ХРИСТОВО – ВЕЛИКДЕН

Великден се празнува на различни дати, 49 дена след Заговезни, винаги в неделя. Ето какво ни разказва преданието за последните дни от живота на Христос преди Възкресението:

Докато Христос и учениците му вървели към Йерусалим, за да участват в празнуването на еврейската Пасха, Йоан и Петър вече били там. Отишли по-рано, за да приготвят мястото, където да празнуват. Един човек, който носел стомна с вода, както им казал Христос, ги завел в къщата, в която се състояла вечерята.

Там Христос измил краката на учениците си с думите: „Няма слуга по-голям от своя господар, нито пък пратеник по-горен от този, който го е изпратил“. Като седнали да вечерят, той им казал: „Един от вас ще ме предаде,

един от вас, който се храни заедно с мен на същата тази трапеза и дори заедно с мен от същото блюдо!“ Иисус потопил залък и го подал на Юда, а той тихо попитал: „Да не съм аз, Господи?“ Христос кимнал с глава: „Ти!“ Като започнал да се сбогува с учениците си, Петър обявил, че е готов да даде живота си за него, но Христос му рекъл: „Не, Петре, преди петелът да пропее три пъти тази нощ, ти ще се отречеш три пъти от мене!“ Ученикът му Тома попитал: „Но, Господи, ние не знаем къде отиваш, как тогава ще намерим пътя?“ Христос казал: „Аз съм и пътят, и истината, и животът“. През това време Юда незабелязано се скрил в градината, а Иисус добавил, сбогувайки се с

останалите: „Тази нощ всеки от вас ще се отрече от мене, защото писано е: „Ще поразя пастира и овцете ще се пръснат“.

Когато в Гетсиманската градина нахлули войниците, Юда им казал: „Трябва да заловите този, когото целуна!“ Излязъл от тъмното, протегнал ръце, целунал Христос по бузата и рекъл: „Здравей, учителю!“ Иисус отвърнал: „Защо си дошъл, приятелю? С целувка ли предаваш?“ После попитал войниците: „Кого търсите?“ Войниците отговорили: „Иисус от Назарет“ „Аз съм! Оставете другите да си вървят!“

След отвеждането на Христос, той е подложен на страшни мъчения, съден е и е осъден да бъде разпънат на кръст. Носил сам кръста си към върха на Голгота. Разпънали го между двама разбойници. Това станало в петък. След смъртта си бил свален от кръста и погребан в събота сутринта. Когато в неделя, на третия ден, майка му и Мария Магдалена отишли да прелеят гроба му, видели, че е празен. Синът Човешки и Божий бил възкръснал...

В българските народни обичаи, посветени на Великден, яйцата се боядисват в четвъртък преди Възкресение, рано преди слънце. Домакинята оставяла едно яйце пред иконостаса, друго – за обредния великденски хляб, с третото правела кръстен знак на децата си за здраве и го заравяла в житото, в лозето, в градината за плодородие и за защита против житоберници и уроки.

В съботния ден се месят козунаци, обредни хлябове, кукли – обредни хлебчета с червено яйце в средата, които се подаряват на роднински деца, които идват на гости, носят се на кръстник и роднини.

Някои домакини в събота приготвят и печеното агне, за да са свободни на самия празник.

Обредната погача се меси и се украсява със сурови бели яйца – поставя се яйце за всеки член на семейството, а червеното, боядисано на Велики

Четвъртък, се оставя в средата. Когато се сяда на празничната трапеза, стопанката разрязва погачата така, че да се падне всекиму яйце. Червеното взима тя, олюпва го и го разделя между всички за здраве.

На Великден след църковната служба, когато се каже великденския поздрав, хората се чукат с червено яйце и после със запалена свещ се прибират вкъщи.

(По Елена Огнянова)

? Отговори на въпросите:

1. Какво знаеш за поздравите „Христос възкресе!“ – „Наистина възкресе!“?
2. Знаеш ли кого наричат Неверни Тома? Защо?
3. Какво представлява от себе си борак яйце?
4. Какво знаеш за Велики пост и Страстна седмица?
5. Вашето семейство спазва ли великденски традиции? Разкажи за тях.

ГЕРГЬОВДЕН

На 6 май църквата празнува Деня на свети Георги. Смята се, че светецът е покровител на земеделието и скотовъдството. В началото на ХХ век 6 май е обявен за Ден на българската войска и храбростта.

Тъкмо на 6 май 1877 година пратениците от руския град Самара – кметът Е. Т. Кожевников и членът на градския съвет П. В. Алабин – поднасят на българското опълчение скъпоценен дар – Самарското знаме, ушито и бродирано от самарските жени още по време на Априлското въстание през 1876 година.

Българският народ е украсил живота на светеца с много песни, предания и легенди. В този ден всеки дом прави жертвоприношение – агне на чест на св. Георги. Агнето винаги се избира мъжко, обикновено то е първото, родено през новата година. Рано на празника моми, невести и ергени отиват в полето, берат цветя и вият венци: за жертвеното агне, за овцата, която първа ще излезе да я издоят, за ведрото, в което се дои млякото и за шапките на овчарите. Огромен венец във вид на арка се поставя на вратата на кошарата, за да минат под него овците за доене.

Самарското знаме

Преди да заколят гергьовското агне, четат му молитва. То е със запалени свещи на рогата, а на шията е окачен венец. Заколването става на определено място срещу стена на къщата, за да бъде напръскана тя с кръв – по нея гадаят дали ще бъде здрава и плодородна годината. Тази кръв, след като се направи кръстен знак на вратите и на челото на децата, се заравя или излива в реката.

Агнето се приготвя и пече както великденско. Обикновено на Гергьовден цялото село се събирало на едно място за празничния обяд, като всяко семейство е заемало свое място и е носело печено агне, обредна погача, прясно сирене, овче кисело мляко, ракия и вино. След богатата трапеза се развихрят буйни хора, където стари и млади показват своето изкуство. Люлеят се за здраве и стари, и млади.

За свети Георги се разказва следната легенда:

Една деветглава ламя запирала водите и не разрешавала да има нито животински, нито растителен свят. За да пусне водата, тя искала човешка жертва. В двубой с нея свети Георги я победил. Заради тази победа над чудовището и за издържаните тежки мъчения, за да се откаже от вярата си, народът го нарекъл Победоносец. Той бил обезглавен и погребан до град Бейрут, при планината Ливан.

В българската иконография свети великомъченик Георги Победоносец се изобразява като млад, силен, възседнал бял кон и с дълго копие в дясната ръка, забито в устата на страшен змей.

За свети Георги съществуват много песни. Една от тях е песента „Свети Иван и свети Георги в рая“.

На Гергьовден имат имен ден Гергин, Герго, Гержана, Георги, Георгина, Гюрга, Гюргелена, Гюрица, Гюро и т.н.

Елена Огнянова

СВЕТИ ИВАН И СВЕТИ ГЕОРГИ В РАЯ

Слугувал е свети Иван,
слуга му бе свети Герги.
Ютговаря свети Иван:
Ой та тебе, свети Герги,
толкоз ми се бре слугувал,
слугувай ми още малко,
дорде додат двата дена
Водокръщи, Ивановден,
че ще идем с тебе двама,
с тебе двама в рая Божи!
Слугувал му свети Георги,
дорде додат двата дена
Водокръщи, Ивановден.

Тръгнали са двама светци
да си идат в рая Божи;
че отишли на рай Божи,
рая Божи затворена,
затворена, заключена.
Облегна се свети Иван,
та извади златни ключи,
та отключи рая Божи,
та си влезли в рая Божи,
че минали през рай Божи.
Ютговаря свети Иван:
Ой та тебе, свети Герги,
като мина през рай Божи,
какво беше най-хубаво?
Ютговаря свети Герги:

Ой та тебе, свет Иване,
сичко беше се хубаво;
едно беше твърде страшно,
твърде страшно, твърде грозно:
сред рай Божи огън гори,
до три млади в огън горят.
Ютговаря свети Иван:
Ой та тебе, свети Герги,
дето младо с очим гори,
не почело свет Неделя;
дето младо с краком гори,
не почело кръстника си,
не почело, път минало;
дето младо съвсем гори,
не почело майка, баща!

(Софийско)

- ▶ **Разпитай своите роднини и съседни как по-рано са празнували Гергьовден.**
- ▶ **Какво знаеш за свети Георги? Разкажи на съучениците си.**
- ▶ **Домашно: Ако и днес в родното ти село празнуват Гергьовден, напиши разказ за празника.**

ДИАЛОЗИ

Четем на глас, записваме непознатите думи в речничето си, съставяме тематични диалози самостоятелно.

■ ДИАЛОГ 1

– Като гледаш стълбата и паметника, прави впечатление, че всичко това е като че ли вход в града.

– Това е естествено. И стълбата, и полукръглите сгради, и паметникът – всичко това е единен архитектурен ансамбъл.

– Ансамбъл ли е?

– Самата идея за създаване на параден вход в града принадлежи на петербургския архитект Мелников.

– И стълбата е създадена по негов проект, нали така?

– Не, стълбата е създадена по проект на Бофо.

– Разкажи ми за стълбата, моля.

– Какво да ти разкажа... Стълбата е много интересна. Като я гледаш отдолу, виждаш само стъпалата, отгоре – само площадките. Има и още една архитектурна особеност. Краищата на стълбата изглеждат успоредни въпреки законите на перспективата, тоест това е оптическа измама. Работата е там, че горе стълбата е широка 12,5 метра, а долу – 21,5.

– Как се нарича стълбата?

– „Потьомкинската стълба“.

■ ДИАЛОГ 2

– Колко паметника има на булевард „Приморски“?

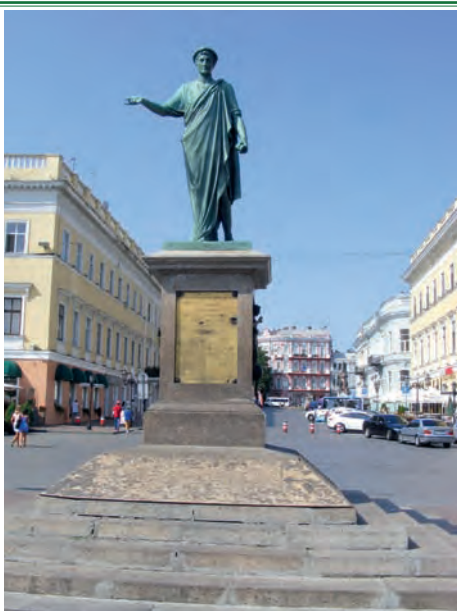
– Три. В центъра на булеварда, до Потьомкинската стълба е паметникът на херцог Ришельо, първия градоначалник на Одеса.

– Защо е поставен паметникът? Кой е този херцог?

– Той много е способствал за развитието на града. Той е въвел режима „порто-франко“ – търговия без мито. Затова младият град много бързо е израсъл.

– Кой е авторът на паметника?

– Прочутият архитект Иван Мартос.

- Оттук се вижда още един паметник. На кого е паметникът?
- Този паметник е посветен на Александър Пушкин и е създаден от скулпторката Полонская. Поставен е през 1888 година. Паметниците на Пушкин и Ришельо са създадени с парите, събрани от жителите на града.

■ ДИАЛОГ 3

– Коя от одеските улици най-много харесваш ?

– Най-много ми харесва булевард „Приморски“.

– Да, това е една от най-красивите улици на града и една от най-старите.

– Зная, че булевард „Приморски“ е създаден като архитектурен ансамбъл още през първата половина на XIX век.

– Мога да ти кажа по-точно – през 1820 година.

– Имаш грешка. През 1820 година създават плана на бъдещия булевард, прокарват алеи, тогава са засадени и първите дървета. А архитектурният ансамбъл се създава в продължение на няколко десетки години.

– Според мене някои сгради на булеварда някак си приличат.

– Те са различни, но тъй като няколко сгради на този булевард са построени от един и същ архитект, прави впечатление, че са еднакви.

– Кой е този архитект?

– Франс Бофо. Той е създал над 50 обществени и жилищни сгради. Две от тях се намират на булеварда: дворецът на граф Воронцов и Градският съвет. Но ако ги сравним със сградите, построени от Мелников, веднага ще видим разликата.

– Кои сгради имаш предвид?

– Ето тези, в централната част на булеварда. Те са построени в стила на руския ампиризм, а сградите, строени по проект на архитект Бофо, са в стила на класицизмът.

■ ДИАЛОГ 4

– Каква е тази сграда?

– Това е Одеският академичен театър за опера и балет.

– Зданието е много красиво.

– Това е естествено. То е построено по проект на много прочути през XIX век архитекти Хелмер и Фелнер. Тогава е бил обявен конкурс, в който са взели участие 40 проекта, но нито един не е спечелил конкурса, защото

то одесчаните искали техният театър да не е по-лош от прочутата "Гранд опера" в Париж.

– Сигурно, такава фасада е платена много скъпо.

– Да, обаче интериорът е още по-скъп. Строителството на сградата е струвало 1 милион и 300 хиляди рубли в злато.

– Кога е построена сградата?

– През 1887 година.

– Реставрирали ли са я вече?

– Да, през 1967 година.

– Как се е провеждала реставрацията?

– Много сложна работа. През 50-те години зданието е заплашено от хлътване, в стените се появяват пукнатини: под фундамента проникват подземни води. През 1956 година бяха взети защитни мерки: от трите страни на зданието пробиват 2300 сондажни дупки, в които под налягане заливат 6 милиона литра течно стъкло. Пък през 1967 г. беше проведена капитална реставрация.

НА СЕЛО

■ ДИАЛОГ 1

– Вашето село е много красиво. Отдавна исках да се запозная с живота на селските жители.

– Виждаш ли онези ниви?

– Да. Можем ли да ги видим отблизо?

– Разбира се.

– Колко са големи житните блокове! Не им се вижда краят!

– Сега е жътва. Житото е натежало от зърно. Узряло е.

– Изглежда, че тази година е извънредно плодородна.

– Пролетта беше много хубава. Паднаха хубави дъждове и имаше достатъчно влага в почвата.

– Какви зърнени храни се отглеждат във вашето стопанство?

– Ръж, ечемик, овес, царевица. Освен това – слънчоглед и грозде.

- Това комбайни ли са?
- Да. С тях комбайнерите едновременно жънат, вършеят и балират сламата.
- Тук обаче работят и трактористи.
- След комбайнерите трактористите орат нивите.
- Защо?
- Тук след орачите ще дойдат сеячите с редосеялки. Тези земи ще бъдат засети с нова царевица за фураж на добитъка.
- Баба ми разказваше за миналото на селяните. Тогава са орели, са сеели, са жънели, са копаели, без да имат механизация, машини. Всичко се е вършело на ръка.
- Сега всичко е механизировано.

■ ДИАЛОГ 2

– Всички са тук. Можем да тръгваме.

– Далече ли е това?

– Стопанският двор не е далече, но аз ще ходя и на полето. Отначало ще минем през съседното село, където е управлението на аграрно-промишления комплекс.

– Ще минем ли край птицефермата?

– Да. На излизане от селото ще я видим.

– Тези зеленчукови и овощни градини по-рано ги нямаше, нали така?

– Вярно е. Тук са прасковите, а горе са ябълките. От лявата страна са доматиите, зелето, морковите.

– Колко са едри ябълките! Дори оттук се виждат. Пък и доматиите са червени вече. Гледам и тук има механизация.

– Да, напояването става с дъждовални машини, а водата се взема от язовира.

– Идват ли при вас бригадири да помагат?

– Да, идват. Но обикновено ги каним – и студентите, и учениците, едва тогава, когато узрее гроздето.

– Ето я фермата. Та това е цял птицекомбинат! Всичко е на съвременен ниво. И науката ви подпомага.

■ ДИАЛОГ 3

– Какви домашни животни знаете?

– Крава, кон, магаре, овца, свиня...

– Вие отглеждате ли някакви животни вкъщи?

– Да, отглеждаме две прасенца.

– А крава имате ли?

– Не, кравите и конете ги отглеждат фермерските стопанства.

– Защо се отглеждат домашните животни?

– Защото принасят голяма полза на хората.

– Каква полза? Дайте пример!

– Например, овците дават вълна, месо, а също така мляко, от което се прави сирене.

– А кравите?

– Те дават мляко, кожа. От краве мляко се прави масло.

– А конете?

– Конете са помощници на човека. Един впряг конете може да изоре нива, да откара тежък товар, където трябва.

– А каква полза принасят котките и кучетата?

– Котките ловят мишки, а кучетата пазят нашите къщи.

– А какви диви животни познавате?

– Мечка, лисица, вълк, слон, лъв, тигър, маймуна, камила, сърна, елен и др.

– Защо са нужни дивите животни?

– За да се спазва биологическото равновесие в природата.

– А какво е „Червената книга“?

– В тази книга се записват видове диви животни и растения, които са застрашени от пълно изчезване.

– И растенията ли?

– За растителността това важи още повече, отколкото за животните.

СЕМЕЙСТВОТО НИ

■ ДИАЛОГ 1

– Заета ли си днес?

– Да, много съм заета. Започнали сме новогодишно чистене. Трябва да подредим апартамента. Наближава Новата година.

– Това е най-любимият ми празник.

- Къде ще прекараш празника?
- С близките си. Това е традиция на нашето семейство: всички да са вкъщи в този празник. Обикновено имаме много гости.
- Аз съм си ушила нова рокля. Много ми отива, кройката е много сполучлива.
- Завиждам ти – можеш да си шиеш каквото искаш.
- Научи се да шиеш и ти.
- И да се старая, нищо няма да се получи. Ръцете ми не са сръчни.
- Трябва да повярваш в силите си и всичко ще се получи. Пък аз завиждам на тебе. Знаеш да готвиш!
- Също като тебе.
- Не е вярно. Твоите ястия като че ли са същите, но не са. Те са много по-вкусни от моите, въпреки че се ползваме от едни и същи рецепти. Ти имаш дарба.
- Обичам да готвя, може би затова се получава добре...
- Пък аз обичам да шия...
- Знаеш ли какво ми дойде на ум. Научи ме да шия, пък аз ще те науча да готвиш. Ще ти разкажа всичките си тайни.
- Съгласна съм. Щастлива съм, че имам такава приятелка като тебе. Честита Нова година! Пожелавам ти много радост, щастие, здраве!
- Благодаря ти много! Честит празник! Много поздравя на твоите близки!

■ ДИАЛОГ 2

- Заминаваш ли вече?
- Целият ни клас в събота тръгва на поход. Приготвям раницата си.
- Какво ще вземеш?
- Най-необходимите неща. Само че не знам как се стяга раницата. Помогни ми, майко!
- Искаш ли да ти обясня?
- Разбира се.
- До гърба се слага нещо меко, например, топли дрехи. Какво вземаш със себе си?
- Ще взема черната плетена жилетка.
- По-добре е да вземеш някое пуловерче.
- Ето го. Може би трябва да взема и анцуг? През нощта е студено.
- Взemi го. Ще го облечеш вечерно време. Винтягата ще я облечеш, нали?

- Да. С нея ще пътувам. Може би трябва да взема бански костюм?
- Има ли смисъл? Времето не е за къпане. Какво ще обуеш: гуменки или кецове?
- Полукецове.
- Взemi шорти, каскетче. За всеки случай взemi още един чифт къси вълнени чорапи. А в джобовете на раницата ще сложиш паста и четка за зъби, сапуниерка със сапун. Ето, раницата ти е готова!
- Много ти благодаря, мамо! Сега вече знам как се стяга раницата.

■ ДИАЛОГ 3

- Искам да поговоря с тебе. Седни за малко!
- Майко, какво се случи? Много си тъжна!
- Работата е там, че днес съвсем случайно чух разговора ти с Ралица.
- Не мога да те разбера. Какво имаш пред вид?
- Вие говорехте за своите съученици и съученички, за това как се обличат те.
- Е, и какво?
- На мене ми се стори, че за вас двете най-важното е как се облича човек. Който е облечен модерно, той привлича вниманието ви.
- Нима е лошо човек да е облечен модерно? Както се казва, „по дрехите посрещат“ и тъй нататък.
- Вярно е. Обаче забравяш, че „по ума изпращат“. А вие винаги запомняте само първата част. Ако човек носи дънки или нещо подобно, вие се отнасяте към него по-добре.
- Според тебе това е лошо, нали?
- Много лошо! И на мене ми харесва, когато човек е облечен хубаво! И на мене ми харесва, ако е облечен модерно. Но моят опит е по-голям от твоя. И аз вече зная, че хората, които се интересуват само от дрехи, не могат да бъдат верни другари.
- Ралица се облича много модерно. И роклите ѝ са много фини, и блузките ѝ са разкошни. За панталоните ѝ да не говорим. Бижу! И в същото време тя е най-добрата ми приятелка.
- Във вашия живот още не е имало ситуация, която да е показала истинска ли е вашата дружба.
- Искаш да кажеш, че Ралица би могла да извърши предателство, нали?
- Просто искам да те предпазя от някои грешки.

НА ПОКУПКИ

■ ДИАЛОГ 1

– Трябва да си купим нещо за вечеря.

– Ще готвиш ли нещо?

– Не зная. Нещо не съм добре.

Много съм уморена.

– Може би няма да вечеряме?

– Ще вечеряме, без да готвя. Ще отидем в млекарницата.

– Какво искаш да купиш?

– Ще купя половин литър мляко. Ако няма наливно, ще взема една бутилка.

– Взemi ми един буркан кисело мляко.

– А кафе ще пиеш ли?

– С удоволствие.

– Тогава ще взема една бутилка каймак.

– Ако има извара или сирене, взemi четвърт сирене или половин килограм извара.

– Извара без сметана – това не е вкусно.

– Аз имам сметана.

– Аз обаче предпочитам сирене или кашкавал. Така... Трябва да запомня: половин литър мляко, буркан кисело мляко, бутилка каймак, четвърт сирене или половин килограм извара.

– Ако няма овче сирене, можеш да вземеш пушено или холандско.

■ ДИАЛОГ 2

– Какво месо имате днес? Прясно или замразено?

– Днес имаме голям избор месо.

Овнешкото е чудесно. Вземете, няма да съжालявате!

– Не, овнешкото е скъпо за мене.

Ще взема половин килограм говеждо.

– Както искате! Кое парче да Ви претегля?

– Ето това парче. Колко тежи?

– Точно половин килограм. Имаме и хубаво свинско.

– Две свински пържоли, моля. Само да не са много тлъсти.

– Сутринта имахме пилета и пушено месо. Преди половин час свършихме.

- Нищо. Ще взема три чифта кренвирши или сарфалади, 300 грама шпеков салам и четвърт шунка.
- След обяд ще получим кайма и пача.
- Непременно ще дойда.
- Заповядайте!

■ ДИАЛОГ 3

- Дайте ми, моля, 1 килограм захар, 100 грама карамел „Му“, половин килограм бонбони фуре, едно блокче млечен шоколад с лешници.
- Нямаме млечен шоколад.
- Тогава две малки блокчета натурален шоколад.

- Имате ли брашно?
- Да. Колко да Ви претегля?
- Два килограма. И бутилка олио.
- За съжаление, нямаме бутилирано, само наливно.
- А там, какви са тези тъмни бутилки?
- Това е зехтин.
- Много добре. Дайте ми една бутилка зехтин.
- Искате ли още нещо?
- Да, по едно пакетче юфка, макарони, фиде, ориз, грис и 50 грама черен пипер.
- Заповядайте!

- Този хляб е доста корав.
- Не го вземай. Ето тук има пресен хляб.
- Ще взема ръжен хляб, пакет сухари и една кутия бисквити.
- Аз предпочитам кифли. Искате ли да се отбием в сладкарницата?
- О, да! Успях да днес, не можах да закуся. От сутринта мечтая за чаша кафе.
- Пък аз искам билков чай и сандвич с пушено сирене.

ПРИ ЛЕКАРЯ

■ ДИАЛОГ 1

- Извинете, мога ли да вляза?
- Заповядай! Картона ти тук ли е?
- Трябва да е тук.
- Как се казваш?
- Петър Йовчев.
- Седни на креслото, отметни главата назад. Боли ли те някой зъб?
- Никой зъб не ме боли, пломбата е паднала. Виджте горния десен кътник. Ще го пробивате ли?
- Трябва да направиш рентгенова снимка.
- Само този зъб ли трябва да лекувам?
- Сега ще видим. Има още два зъба. Пък този кучешки зъб трябва да се извади.
- Няма ли да ме боли?
- Ще ти направят инжекция, за да не те боли. Сега седни спокойно, отвори по-широко устата си да видя как да пломбирам третия зъб. Ето че всичко е готово. Изплакни си устата.
- Кога да дойда пак?
- След като бъде готова рентгеновата ти снимка. И да не забравиш за хирурга.
- Благодаря. Всичко хубаво!
- И на тебе! На излизане кажи да влезе следващият.

■ ДИАЛОГ 2

- Къде е болният?
- Той е в стаята си.
- От какво се оплаква?
- Лошо му е. Има висока температура и го боли гърлото.
- Има ли кашлица и хрема?
- Има много силна кашлица. Има и болки в гърдите, когато диша.
- Сега ще го прегледам. Съблечете го. Колко му е температурата?
- Сутринта беше 38 и 5, а сега се повиши до 39 градуса.
- Кажи какво те боли?
- Боли ме главата, пък и гърлото ме боли.

- Болят ли те ръцете, краката?
- Да, много ме болят.
- Дишай дълбоко! Така... Белите му дробове са чисти. Отвори си устата! Гърлото е зачервено.
- Докторе, много се вълнувам.
- Не се тревожете. Няма нищо опасно. Обикновена простуда.

■ ДИАЛОГ 3

– Можете ли да изпълните тази рецепта?

– Да, платете на касата. А с втората рецепта трябва да се обърнете в рецептурния отдел.

– Бих искала да взема йод, памук, бинт. Имате ли?

– Разбира се. Заповядайте! Сироп за кашлица, йод, бинт и памук.

– Бихте ли ми казали как да вземам сиропа?

– Лекарят пише в рецептата, че сиропът трябва да се взема по една супена лъжица три пъти на ден след ядене.

– А това какво е?

– Лекарят Ви препоръчва течността за гаргара.

– А тук са витамините, нали?

– Получихте ли лекарствата от рецептурния отдел?

* * *

– Моля, имате ли тези лекарства?

– Дайте да видя рецептата. Да, имаме. Заповядайте!

– Това какво е?

– Тези хапчета трябва да вземате по две на 6 часа заедно с витамините. А това са капки за нос.

КАРТИНЕН РЕЧНИК

УКРАЙНА И БЪЛГАРИЯ СА ДВЕ СЕСТРИ

1

5

2

3

4

6

Това е: 1. държавното знаме на Украйна; 2. държавното знаме на България;
3. държавният герб на Украйна; 4. държавният герб на България;
5. славянската азбука (кирилица); 6. карта на Черноморието;
7. Украйна; 8. България.

Киев е столица на Украйна.

София е столица на България.

БЪЛГАРСКА НОСИЯ

1

4

3

2

5

6

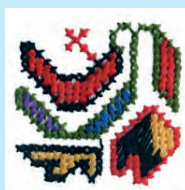
7

8

9

10

11

12

13

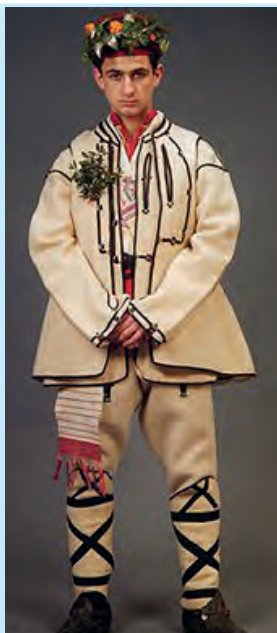
14

Това е/са: 1. забрадка; 2. женска риза; 3. забрадки; 4. женска носия; 5. женски тъкан пояс; 6. мъниста (женски накит); 7. сукман; 8. гердан, огърлица; 9. тъкана престилка; 10. българска шевица; 11. бродирана престилка; 12. пола; 13. цървули; 14. кожено коланче.

БЪЛГАРСКА НОСИЯ

16

15

17

18

19

20

21

22

23

24

Това е/са: 15. мъжка носия; 16. мъжка риза; 17. калпак; 18. елек; 19. мъжки кожен колан; 20. навуца; 21. мъжки тъкан пояс; 22. шарени чорапи; 23. чорбаджийски сандали; 24. потури.

НА СЕЛО

1

2, 3

4

5

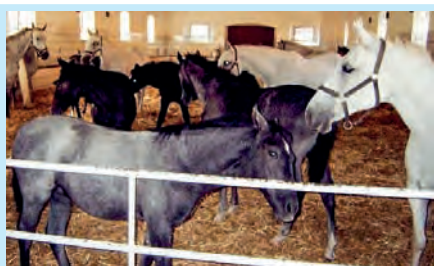
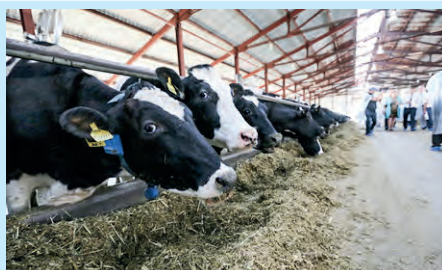

6 7

Това е: 1. село; 2. мегдан; 3. община; 4. училище; 5. културен дом; 6. магазин; 7. църква (черква).

НА СЕЛО

Това е: 8. поле, нива; 9. оран (разорана нива); 10. бостан; 11. (овощна) градина; 12. овощка; 13. лозе; 14. лоза; 15. свинеферма; 16. кравеферма; 17. конеферма (конен завод); 18. птичарник.

НА СЕЛО

19

20

21

23

22

24

25

26

27

Това е: 19. машинно-тракторна работилница; 20. пчелин; 21. бент, яз;
22. изкуствен вир; 23. напоителен канал; 24. къща; 25. двор;
26. дувар; 27. порта.

НА СЕЛО

28

30

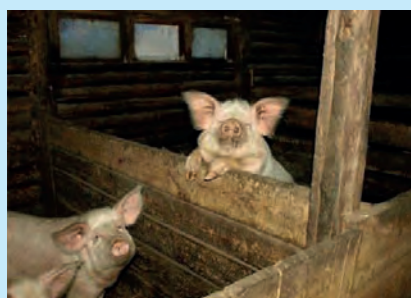
31

32

33

34

35

36

Това е: 28. зеленчукова градина; 29. леха (мн.ч. лехи); 30. кладенец; 31. плевник; 32. обор; 33. кокошарник; 34. кочина; 35. барака; 36. гараж.

НА СЕЛО

37

38

39

40

41

42

43

Това е: 37. камион; 38. каруца.

Дейности: 39. оран, оране; 40. сеитба; 41. жътва; 42. прибиране на реколтата.

Какво правя? 43. садя (зеленчуци).

НА СЕЛО

44

45

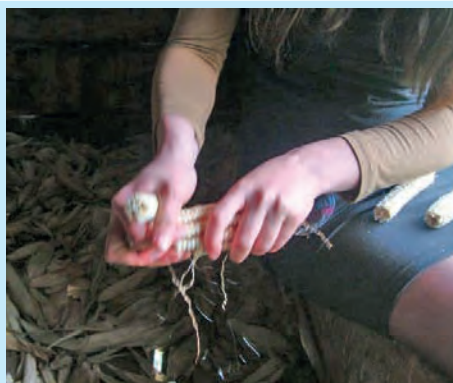
46

47

48

49

Какво правя? 44. плевя (лехи); 45. поливам (цветя); 46. бера (грозде);
47. събирам (круши, ябълки); 48. вадя (картофи, цвекло);
49. бея (царевица).

НАШИЯТ ДОМ (НАШАТА КЪЩА)

1

2

13

14

Това е: 1. къща; 2. блок; 3. балкон; 4. покрив; 5. комин; 6. антена; 7. прозорче; 8. прозорец; 9. врата; 10. стълбище; 11. стъпало; 12. перило; 13. двор; 14. площадка; 15. пътека; 16. лозница; 17. цветна леха; 18. трева (тревна площ); 19. овощно дръвче (дърво), овощка.

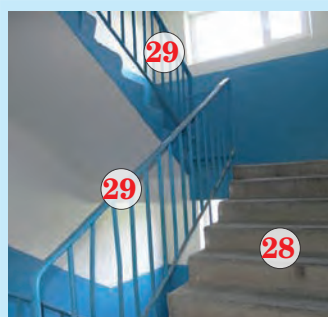
НАШИЯТ ДОМ (НАШАТА КЪЩА)

20

21

30

Това са: 20. къщи; 21. блокове (жилищни блокове); 22. балкони;
23. покриви; 24. комини; 25. антени; 26. прозорци; 27. врата;
28. стъпала; 29. перила; 30. лозници.

НАШЕТО ЖИЛИЩЕ

1

13-14

7

Това е: 1. антена; 2. врата; 3. закачалка; 4. таван; 5. огледало; 6. килимче;
7. стая; 8. под; 9. фотьойл; 10. масичка; 11. картина; 12. радио;
13. баня; 13-а. вана; 14. тоалетна (стая); 15. умивалник, мивка;
16. чешма; 17. хавлиена кърпа; 18. клозетно казанче;
18-а. тоалетна чиния.

НАШЕТО ЖИЛИЩЕ

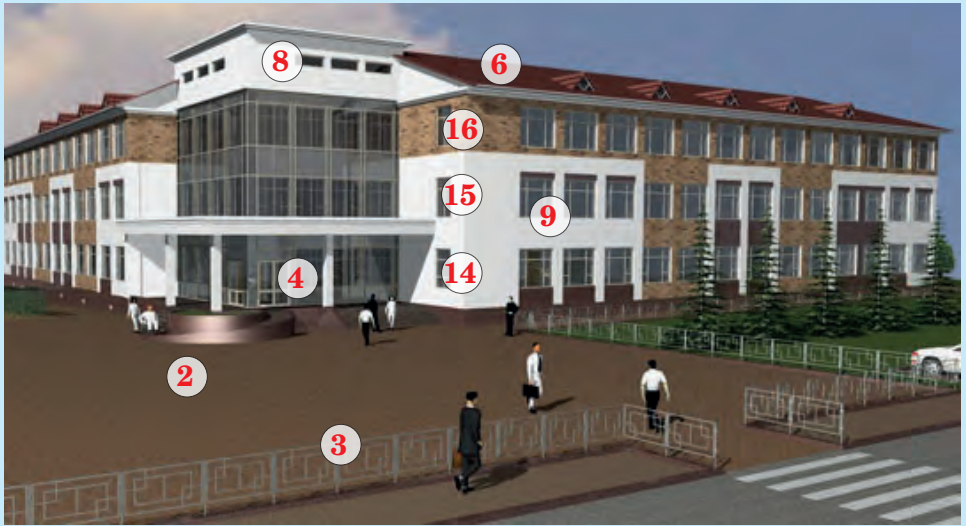
19

28

Това е: 19. хол; 20. диван; 21. килим; 22. шкаф за дрехи; 23. перде;
24. полилей; 25. портрет; 26. табуретка; 27. пиано; 28. спалня;
29. стена; 30. легло; 31. чаршаф; 32. възглавница; 33. тоалетка;
34. покривка; 35. нощно шкафче; 36. лампа;
37. библиотека.

УЧИЛИЩЕ

1

10

11

5

7

17

5

18

12

13

19

Това е: 1. училище; 2. двор (училищният двор); 3. ограда (училищната ограда); 4. вход (входът на училището); 5. игрище (училищното игрище); 6. покрив; 7. комин; 8. прозорче; 9. прозорец; 10. учител; 11. учителка; 12. ученик; 13. ученичка; 14. I (първи) етаж; 15. II (втори) етаж; 16. III (трети) етаж; 17. едноетажно училище; 18. двуетажно училище; 19. триетажно училище.

УЧИЛИЩНИ ПОМЕЩЕНИЯ

1

2

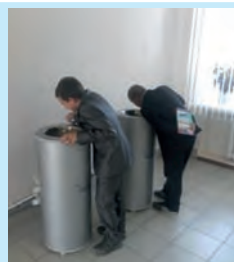
3

4

5

6

7

8

9

10

11

14

12

13

Това е: 1. класна стая; 2. класна стая; 3. класна стая; 4. коридор; 5. закачалка; 6. чешмичка; 7. учителска стая; 8. дирекция; 9. лекарски кабинет; 10. библиотека; 11. спортна зала; физкултурен салон; 12. умивалня; 13. чешма; 14. тоалетна (клозет).

НАШИТЕ ХОБИТА

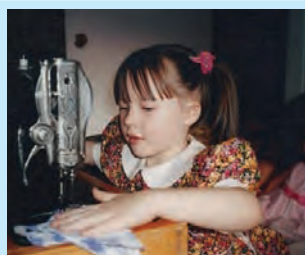
1

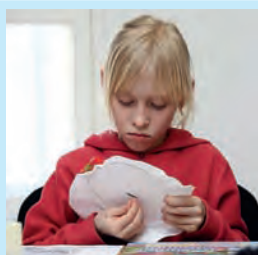
2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

Какво обичам да правя?

1. да четя; 2. да играя на руска дама; 3. да играя на шах; 4. да шия на шевна машина; 5. да бродирам на гергефа; 6. да тъка на тъкачен стан; 7. да моделирам нещо от глина; 8. да рисувам; 9. да подреждам цветя (да правя букети – икебана); 10. да танцувам на пръсти (в балета); 11. да пея; 12. да свиря на цигулка.

НАШИТЕ ХОБИТА

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

Какво обичам да правя?

13. да рецитирам (да декламирам); 15. да свиря на пиано; 16. да спортувам гимнастика; 19. да работя в градината; 20. да се грижа за стайни растения, да ги отглеждам; 21. да се състезавам по плуване; 22. да се пързаям с кънки; 23. да карам ски; 24. да карам колело.

Какво обичаме да правим?

14. да играем хоро; 17. да играем футбол; 18. да играем баскетбол.

ХАЙДЕ ДА БЪДЕМ ЗДРАВИ!

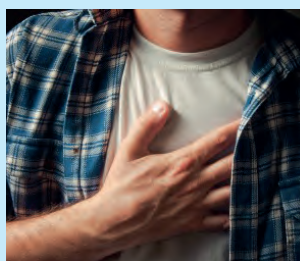
1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

Какво им е?

1. има кашлица; 2. има хрема; 3. има главобол; 4. болят го гърдите; 5. боли я гърлото; 6. има висока температура; 7. боли я ръката; 8. боли го кракът; 9. боли я гърбът; 10. тресе я; 11. кракът му е счупен (гипсиран е); 12. ръката му е счупена (гипсирана е).

ХАЙДЕ ДА БЪДЕМ ЗДРАВИ!

13

14

15

16

17

18

19

20

21

Какво им е?

13. боли го окото; 14. боли я ухото; 15. боли я коремът; 16. премерва си температура; 17. прави гаргара; 18. гълта хапчета; 19. пие сироп за кашлица; 20. капва капки; 21. мие си ръцете.

ХАЙДЕ ДА БЪДЕМ ЗДРАВИ!

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

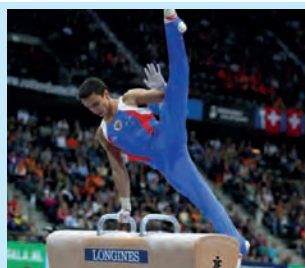

35

Това е: 22. поликлиника; 23. болница; 24. лекар; 25. лекарка; 26. термометър; 27. синапена хартийка (синапена лапа), хардал; 28. превръзка (бинт); 29. компрес; 30. хапче (таблетка); 31. памук.

Това са: 32. капки за уши; 33. капки за нос; 34. капки за очи; 35. очила.

СПОРТОВЕ

1

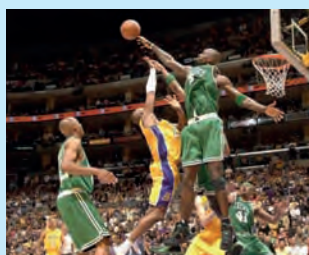
2

3

4

5

6

7

8

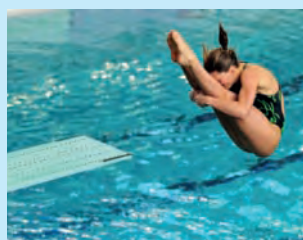
9

10

11

12

Това е: 1. спортна гимнастика; 2. художествена гимнастика; 3. лека атлетика; 4. тежка атлетика; 5. баскетбол; 6. волейбол; 7. футбол; 8. гребане; 9. тенис на маса (пинг-понг); 10. тенис; 11. плуване; 12. скокове във водата.

СПОРТОВЕ

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

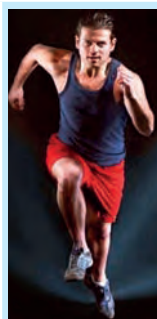
23

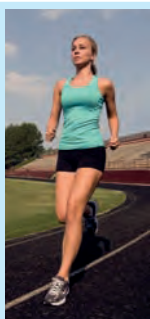
24

Това е: 13. фехтовка; 14. бокс; 15. борба; 16. карате; 17. бобслей; 18. хоккей; 19. фигурно пързаяние; 20. кърки-спорт; 21. ски-спорт; 22. скачане от ски-шанца; 23. колоездене; 24. мотоциклетни състезания.

СПОРТУВАНЕ. СПОРТНИ УРЕДИ

1

2

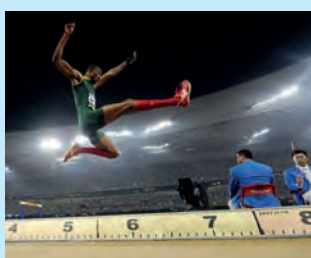
3

5

6

7

8

9

10

11

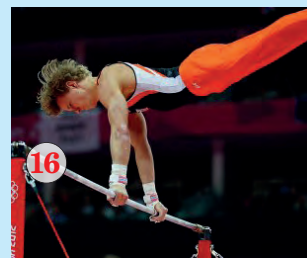

12

14

13

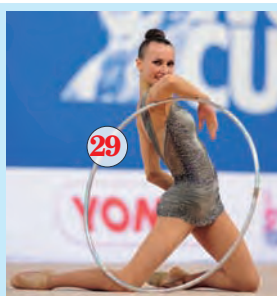
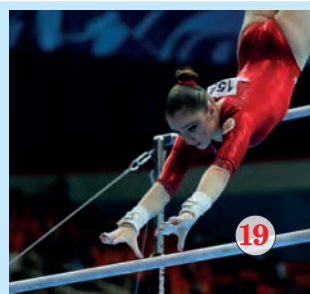

16

15

Това е: 1. спортист; 2. спортистка; 3. овчарски скок; 4. върлина; 5. бягане с прегради; 6. маратонско бягане; 7. дълъг скок; 8. висок скок; 9. тласкане на гюле; 10. мятане на диск; 11. хвърляне на копие; 12. спортно ходене; 13. гимнастичка; 14. килим; 15. гимнастик; 16. лост.

СПОРТУВАНЕ. СПОРТНИ УРЕДИ

Това е/са: 17. халки; 18. мъжка успоредка (паралелка); 19. женска успоредка (паралелка); 20. греда; 21. тенисист; 22. тенисистка; 23. ракета; 24. топче за пинг-понг; 25. хилка; 26. кобила; 27. мост; 28. въже за скачане; 29. обръч; 30. бухалка.

СПОРТУВАНЕ. СПОРТНИ УРЕДИ

31

32

33

34

35

36

37

38

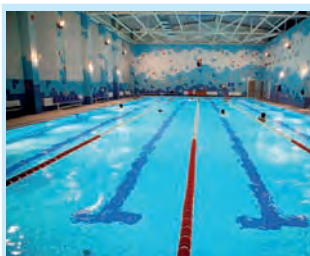
39

41

42

43

Това е: 31. баскетболист; 32. баскетболистка; 33. баскетболен кош;
34. волейболист; 35. волейболистка; 36. волейболна мрежа;
37. футболист; 38. врата; 39. съдия; 40. плувец; 41. кула (за скокове
във водата); 42. плувкиня; 43. водна писта.

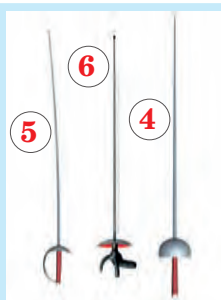
СПОРТУВАНЕ. СПОРТНИ УРЕДИ

1

2

3

5

6

4

7

8

9

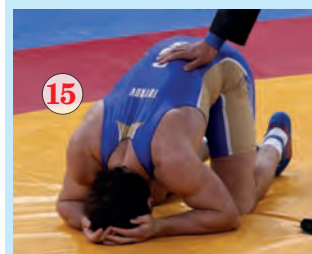
10

12

13

11

15

14

16

17

20

18

20

19

21

22

25

26

23

26

24

25

Това е/са: 1. фехтовчик, фехтувач; 2. маска за фехтовка; 3. ръкавица за фехтовка; 4. рапира; 5. шпага; 6. сабя; 7. боксьор; 8. ринг; 9. ръкавица; 10. гонг; 11. щангист; 12. щанга; 13. подиум; 14. борец; 15. тепих; 16. каратеист; 17. кимono; 18. гребец; 19. гребкиня; 20. весло, гребло; 21. бобслей (скоростна състезателна шейна с кормило); 22. бобслеист; 23. скиор; 24. скиорка; 25. ски.

СПОРТУВАНЕ. СПОРТНИ УРЕДИ

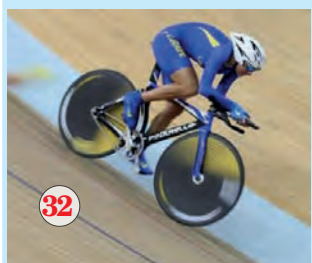
27

29

30

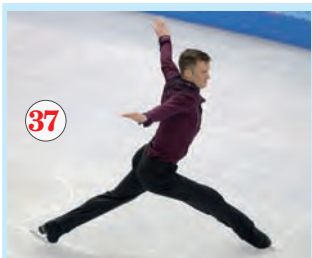
31

33

34

35

36

38

39

40

Това е: 27. хокеист; 28. стик; 29. вратар; 30. ски-шанца; 31. колоездач-състезател; 32. колоездачна писта (колодрум); 35. фигурист; 36. фигуристка; 37. пързалка; 38. жури; 39. кънкьор; 40. кънкьорка; 41. ледена писта.

Това са: 26. щеки (ед.ч. – щека); 33. кънки за фигурно пързаяне; 34. кънки за спортно надбягване.

Навчальне видання

ТЕРЗІ Вероніка Мечеславівна

БОЛГАРСЬКА МОВА

підручник для 7 класу
закладів загальної середньої освіти

2-ге видання, перероблене

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

У підручнику використано матеріали з вільних інтернет-джерел

Редактор *Х. Ніколова*
Коректор *М. Ніколов*
Художник *В. Дунаєва*
Дизайн і верстка *С. Максимця*

Формат 70x100/16. Ум.-друк. арк. 19,44. Обл.-вид. арк. 19,00. Наклад 665 прим. Зам. №1531.

Видавець і виготовлювач видавничий дім „Букрек”,
вул. Радищева, 10, м. Чернівці, 58000.
Тел./факс: (0372) 55-29-43. E-mail: info@bukrek.net
www.bukrek.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ЧЦ № 1 від 10.07.2000 р.